

**T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**IX ve X. YÜZYILLARDA BİZANS
İMPARATORLUĞUNDA TİCARET**

Semra DENK (ÇELİK)

**DANIŞMAN
Yrd. Doç. Sezgin GÜÇLÜAY**

ELAZIĞ-2006

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

IX ve X. YÜZYILLARDA BİZANS
İMPARATORLUĞUNDA TİCARET

Semra DENK (ÇELİK)

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI

Bu Tez, ... Tarihinde Aşağıda Belirtilen Jüri Tarafından Oybirliği /
Oyçokluğu İle Başarılı / Başarısız Olarak Değerlendirilmiştir.

Danışman :
Üye :
Üye :

Bu tezin kabulü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun ....../..... tarih
ve ..... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

ELAZIĞ, 200

ÖZET

IX ve X. YÜZYILLARDA BİZANS İMPARATORLUĞUNDA TİCARET

Semra DENK (ÇELİK)

**FIRAT ÜNİVERSİTESİ
TARİH ANABİLİM DALI
ELAZIĞ 2006, s. XII+124**

İnsanlık tarihi ile başlayıp aynı gelişim paralelinde bulunan ticaret, Ortaçağ Tarihi boyunca da yoğun bir seyir takip etmiştir.

IX. ve X. Yüzyıllarda Bizans İmparatorluğundaki ticari durum, beraberinde geniş bir ekonomik ve sosyal refahı getirmiştir. Bir yandan pazar, panayır gelişirken, diğer yandan da kentler ve tüccar sınıfı gibi sosyal değişmeler yaşanmıştır.

Doğu-Batı ilişkileri ile ihracat ve ithalat faaliyetleri artmış ve bu yüzyıllar ticaretin yükselişi olmuştur. XI. Yüzyılda ise Bizans İmparatorluğu tarihi açısından önemli dönüm noktaları olmuştur. Bizans siyaseten çöküş sürecine girerken, bu dönemde Doğu'da Türk ve İslam gücü dünya siyasetinde önemli bir noktaya gelmiştir.

Anahtar kelimeler: Bizans, Ticaret, Fiyat, Doğu, Batı, İstanbul.

SUMMARY

MASTER THESIS

TRADE THE BYZANTINE EMPIRE IN THE 9th-10th CENTURIES

Semra DENK (ÇELİK)

**UNIVERSITY OF FIRAT
TURKISH HISTORY DEPARTMENT
ELAZIĞ 2006, page: XII+124**

Commerce begins with history of humanity and follows the same development pattern. Throughout Middle Time commerce followed dense progress.

In 9th and 10th centuries trade brought economic and social comfort. In the Byzantine Empire. At the same time while bazaars, fairs and grew up however like cities and Merchant class lived social change.

In the borders of periods east-west relation and imports-exports operation increased and in these centuries, trading was at its highest level. In the 11th century is the turning point of The Byzantine Empire history. While The Byzantine Empire was going to the decline process as politics in this period Turkish and Islam power came to the important point on the world policy in the east.

Key words: The Byzantine, Trade, Price, East, West, Constantinople.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
SUMMARY	II
İÇİNDEKİLER.....	III
ÖNSÖZ.....	VII
KISALTMALAR	IX
KONU VE KAYNAKLAR.....	X
GİRİŞ.....	1
1. BAŞLANGIÇTAN XI. YÜZYILA KADAR.....	1
BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN SİYASİ VE SOSYAL YAPISI	1
1.1. Siyasi Tarih.....	1
1.2. Devlet İdaresi.....	12
1.3. Din	14
1.4. Para	15
1.5. Toprak.....	16
1.6. Ekonomi	18
1.7. Ordu ve Donanma.....	18
2. BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN İKTİSADİ COĞRAFYASI	19
2.1. Avrupa	20
2.2. Afrika.....	22
2.3. Arap Yarımadası.....	22
2.4. Anadolu	23
2.5. Akdeniz.....	24

BİRİNCİ BÖLÜM

BİZANS İMPARATORLUĞUNUN TİCARET POLİTİKASI

1.1. Bizans İmparatorluğunda Ticaretin Yeri Ve İşleyişi.....	25
1.1.1. Devlet Tekeli	28
1.2. BİZANS İMPARATORLUĞU TİCARETİNDE ETKİN OLAN UNSURLAR.....	29
1.2.1. Yunanlı, Suriyeli, Yahudi ve İtalyan Tüccarlar.....	30
1.2.3. İslam Dünyasında Ticaret ve Tüccar	36

1.3. BİZANS İMPARATORLUĞUNDA ULUSLARARASI TİCARİ İLİŞKİLER	38
1.3.1. Bizans-Doğu Türkleri (Göktürkler).....	38
1.3.2. Bizans-Batı Türkleri (Hunlar-Avarlar).....	40
1.3.3.Bizans-Kuzey Türkleri (Hazarlar).....	40
1.3.4. Bizans-İran (Sasaniler).....	41
1.3.5. Bizans-İslam.....	42
1.3.6. Bizans-Ruslar.....	48
1.3.7. Bizans-Batı.....	48
1.3.8. Bizans- Bulgarlar.....	50
1.3.9.Bizans-İtalyan Devletleri.....	51
1.3.10.Bizans-Normanlar.....	53

İKİNCİ BÖLÜM

TİCARİ ÜRÜNLER

2.1.Zirai Ürünler ve Ticareti.....	56
2.1.1. Buğday Ticareti.....	56
2.1.2. Şeker Ticareti.....	57
2.2.Sınai Ürünler ve Ticareti.....	58
2.2.1.Mamul Sanayi Ürünleri ve Ticareti.....	58
2.2.1.1.Kâğıt Ticareti.....	58
2.2.1.2.Boya Ticareti.....	59
2.2.1.3.Maden Ticareti.....	60
2.2.1.4.Dokuma Ticareti.....	62
2.2.1.5. Cam Ticareti.....	63
2.2.1.6.Silah Ticareti.....	63
2.2.2. Ham ve Yarı mamul Sanayi Ürünleri ve Ticareti.....	65
2.2.2.1.Kereste Ticareti.....	65
2.2.2.2.Pamuk, Yün Ticareti.....	66
2.2.2.3. İpek ve İpekli Kumaş Ticareti.....	68
2.2.2.4.Şap Ticareti.....	71
2.2.2.5. Altın Ticareti.....	71
2.2.2.6. Canlı Hayvan Ticareti.....	72
2.2.2.7.Köle Ticareti.....	73

2.2.2.8. Rum Ateşi (Gregeois).....	75
2.2.2.9. Bakır ve Gümüş Madeni Ticareti	75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

IX. VE X. YÜZYILLARDA ÖNEMLİ TİCARET MERKEZLERİ

3.1. İstanbul	76
3.2. Mısır	78
3.3. Suriye.....	79
3.4. İskenderiye	79
3.5. Girit.....	79
3.6. Samsun	80
3.7. Amasra.....	80
3.8. Trabzon.....	80
3.9. Sinop.....	80
3.10. Ayasulug(Ephesus).....	80
3.11. Antalya ve Alaiye	81
3. 12. Kıbrıs	81
3.13. Suğdak Limanı.....	82
3.14. Anadolu	82
3.15. Flandre	83
3.16. Amalfi	83
3.17. Venedik.....	84
3.18. Kafkaslar.....	84

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

IX. VE X. YÜZYILLARDA TİCARİ YOLLAR

4.1. KARA TİCARET YOLLARI	87
4.1.1. Baharat Yolu.....	88
4.1.2. Kral Yolu	89
4.1.3. İpek Yolu	89
4.2. DENİZ TİCARET YOLLARI.....	90
4.2.1. Akdeniz Ticaret Yolu	90

4.2.2.Kızıldeniz Ticaret Yollu	91
4.2.3.İran Denizi	92
4.2.4.Karadeniz Ticaret Yolu	92
4.2.5.Kuzeydeki Deniz Yolu	93
4.3.NEHİR TAŞIMACILIĞI.....	93
4.3.1.Nil Nehri.....	93
4.3.2.Rusya Nehir Yolları.....	93

BEŞİNCİ BÖLÜM

TİCARİ UNSURLAR

5.1. PARA	94
5.1.1.Darphane.....	98
5.1.2.Bizans Parasının Diğer Medeniyetler Üzerindeki Etkisi.....	99
5.1.3. Ölçü Birimleri.....	100
5.2. GÜMRÜK	101
5.3.LONCA TEŞKİLATI.....	102
5.4.PAZAR VE PANAYIR.....	103
5.5.SARRAFLAR.....	106
5.6.TİCARİ ANTLAŞMALAR.....	106
SONUÇ.....	109
BİBLİYOGRAFYA	115
EKLER	120

ÖNSÖZ

Tarih, bize medeniyetin daima doğudan batıya gittiğini göstermektedir. Charles Seignobos'un ifade ettiği gibi "Her kavmin yaşayış tarzı, doğuda şekillenmiş olan bilgiler ve usulleri elde etmek bakımından sahip olduğu imkanlara bağlı bulunmaktaydı. Doğululara en yakın olan kavimler teknik zanaatları, para kullanmasını, alfabe yazısını, mimari ve heykelciliği öğrenmişlerdir. Tahkim edilmiş köylerde yaşama alışkanlığını edinmişler ve adına "Medeni" (Medine'de sitede oturan) dediğimiz hale gelmişlerdir". İşte bunun en güzel örnekleri Roma İmparatorluğu ve tezimize konu olan Bizans İmparatorluğu'dur.

Bizans İmparatorluğu, Kavimler Göçü sonrası ikiye ayrılan Roma İmparatorluğunun Doğu kanadını oluşturmaktadır. Doğu kanadı yaklaşık olarak 11 asır boyunca varlığını sürdürürken, Batı kanadı göç hareketinden bir süre sonra yıkılıyor. Bunun açıklamasını şöyle yapabiliriz. Sahip olduğunuz coğrafya yaşam biçimine etki eder. Bunun en güzel örneğini Bizans İmparatorluğunda görmekteyiz. Doğu, insan yaşamı için gerekli ürünleri bünyesinde barındırır. Maden bakımından Avrupa zengin olsa bile insanların ilk temel ihtiyacı beslenmedir. Bu nedenle tahıl ambarı da Bizans İmparatorluğunun sınırları içerisinde kalmıştır. İnsanlar birincil ihtiyaçlarını giderdikten sonra diğer ihtiyaçları ön plana çıkacaktır.

IX. ve X. Yüzyıllar Bizans İmparatorluğu siyasi tarihinde üç hanedanlığı göreceğiz. Isauria Hanedanlığı, Amorion Hanedanlığı ve Makedonya Hanedanlıkları'dır. Isauria Hanedanlığı (717-802) tarihleri arasında Bizans imparatorluğunu yönetmiştir. Ancak bu dönem Bizans için hiçte hatırlanılmak istenmeyen bir dönemdir. İç karışıklıkların yaşandığı İkonalizm denilen dinsel kavgaların olduğu bir dönemdir. Unutmamak gerekir ki din, her ne zaman yükselişini gerçekleştirirse devletler genel anlamda ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar yaşamaktadırlar. Din insanlar tarafından kullanıma en uygun araçtır.

Bu dönemin dikkat çeken bir diğer özelliği de Bizans İmparatorluğu tahtında artık bir kadının yer almasıdır. VI. Yüzyılda gördüğümüz Justinianus'un eşi Teodora ilk defa Bizans yönetiminde bir kadın olarak yer almıştı. Ancak bu yer alış eşinin yanında gerçekleşmiştir. Bu dönemdeki farklılık ise İmparatoriçe Eirene'nin bizzat devlet başkanı olmasıdır. Bu durum Bizans'ın dışarıdaki itibarının sarsılmasına yol açmış. Batıda bir idol olarak görülen Bizans bu özelliğini yitirmiştir. Artık Batı dünyası kendi başına hareket

etmeyi, Bizans'tan artık unvan almak ya da Bizans tarafından tanınmak pek bir değer taşımamaktadır.

İlk defa bu dönemde Katolik Kilisesi ile Ortodoks Kilisesi uzlaştırılmaya çalışılmıştır. Ancak bu çabalar kalıcı olmamıştır. Nitekim XI. Yüzyıla geldiğimizde Katolik Kilisesi ve Ortodoks Kilisesi'nin birbirinden tamamıyla ayrılacağını göreceğiz.

X. Yüzyıl Makedonya sülalesinin hâkimiyet dönemine tekabül etmektedir. Bu devir imparatorluk için hem yeniden bir canlanış hem de onun yıkılışı beraberinde Bizans tahtının inhitatının da başlangıcını oluşturacak ve Bizans bir daha ayağa kalkamayacaktır.

Tezimiz Giriş, beş bölüm, sonuç ve bibliyografyadan oluşmaktadır. Giriş bölümünde Bizans İmparatorluğunun kuruluşundan XI. Yüzyıla kadar ki siyasi, ekonomik ve kültürel yapısı ele alınmıştır. Bu bölümde ayrıca İktisadi Coğrafya'ya yer verilerek önemli kıta ve coğrafi bölgeler tanıtılmıştır.

Birinci bölümde Bizans İmparatorluğunda ticaret, tüccar, Avrupa ve İslam dünyasının ticaret ve tüccara bakış açısına yer verilmiştir. İkinci bölümde ise Bizans İmparatorluğu coğrafyasında yetişen ve diğer coğrafi bölgelerden gelen ürünlere yer verilmiştir. Üçüncü ve dördüncü bölümlerde ise önemli ticaret merkezleri ve kara, deniz ve nehir yolları hakkında açıklamalar yapılmıştır.

Son bölüm olan beşinci bölümde, ticaretin vazgeçilmezleri olan para, pazar, panayır ve diğer araçlar işlenmiştir.

Çalışmanın gerçekleşmesinde yardımını esirgemeyen Hocam Yrd. Doç. Sezgin GÜÇLÜAY Hanımefendiye ve Prof. Dr. M. Beşir AŞAN hocama teşekkürü bir borç bilirim.

Semra DENK (ÇELİK)

Elazığ-2006

KISALTMALAR

C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.İ.A.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
İ.Ü.E.F.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
v.s.	: Vesair
Yay.	: Yayın

KONU VE KAYNAKLAR

Toplumunu da uygarlığı da yaratan temel unsur insandır. Her toplum, her uygarlık; ekonomik, teknolojik ve nüfusa dair istatistiklere sahiptir. Özellikle ekonomik veya ticari alandaki atılım veya daralma, hem kültürel hemde toplumsal yapı üzerine yansımaktadır. Bu durumun en açık örnekleri IX. ve X. yüzyıllarda Bizans İmparatorluğunda görülmektedir.

Bizans İmparatorluğu ticareti ele alınırken bilhassa Doğu ile olan ticaretine ağırlık verilecektir. Bunun sebebi ise Asya Hunları tarafından başlatılan Hun Göçü harekâtı sonrası Avrupa'da görülen Feodalite (Derebeylik) sistemidir. Ekonomik yapısındaki farklılık, kilisenin ticareti yasaklaması, kentlerin surlar içerisine kapanması, dış dünya ile olan bağlantılarının az olması, kendi içerisinde bir ekonomik devir geçirmesi, üretici olmayıp tüketici olan bir yapıda bulunmasından dolayı Bizans batı ile çok fazla ticari ilişkide bulunmamıştır. Ancak X. Yüzyıla geldiğimizde durum değişmeye başlar. Normanlar, İtalya'nın topraklarında ortaya çıkan İtalyan devletçikleri ticaretin yönünü değiştirecek Batı'da ticarete rol oynamaya başlayacaktır. Bilhassa X. Yüzyılın sonlarında Batılı devletler Bizans ekonomisinde önemli yer edineceklerdir. Ancak Bizans İmparatorluğu hiçbir zaman için doğu-batı ticareti yolu üzerindeki önemini kaybetmeyecektir. Bu durum devletin yıkılışına kadar değişmeyen bir olgu olarak kalacaktır.

Ticaret konusu ele alınırken devletlerarası ilişkilere yer verilecektir. Bizans'ın etrafındaki siyasi değişim bu ilişkilerinde yönünü değiştirecektir. Bizans bu dönemde kurulduğu zamanki kadar büyük değildir. Bu yüzyıllarda Bizans coğrafyası, Küçük Asya, Balkan Yarımadası ile sınırlı kalmıştır. Akdeniz'deki egemenliğini büyük ölçüde kaybetmiş ayrıca artık tahıl ambarı olan Afrika'ya da hâkim değildir.

Doğuda kardeş devlet olan İran yerini önce Müslüman Araplara daha sonra Müslümanlaşan Türklere bırakacaktır. Balkanlarda çok sayıda ortaya çıkmış olan küçük barbar devletçikleri yerini daha sistemli devletlere bırakacaktır. Avrupa Hun, Avarlar, Slavlaşan ve Hıristiyanlaşan Bulgarlar gibi. Daha Batıda ise Karolenjler, Merovenjler yerini Frank Krallığına, Venedik ve Cenevizlilere bırakacaktır. Afrika topraklarında ise Gotlar, Vandallar, Emevi, Abbasi, Fatımi ve diğerlerine bırakacaktır.

Tezim ile ilgili olarak taradığım kaynaklar, Ortaçağ tarihi, Bizans siyasi ve ekonomik tarihi, ticaret ve iktisat tarihi ile ilgili alanlardaki kaynaklardan ulaşabildiğimiz kadarıyla incelemeye çalıştık. Bu kaynaklardan bazılarında tez boyunca sürekli faydalanmama rağmen, bazılarını ise ancak belli konularda kullanabildim.

IX. ve X. yüzyıllarda Bizans İmparatorluğu hakkında yazılmış kaynakların çoğu yabancı dilde yazılmış kaynaklar olup, bunların pek azı dilimize çevrilmiştir. Bizans tarihi ile ilgili yapılan çalışmaların çoğu siyasi tarih üzerine yapılmıştır. Ticaret ile ilgili bilgileri daha ziyade devletlerarası askeri ve siyasi antlaşmalardan elde edebildiğimiz bilgilerle açıklayabildik. Taranılan kaynakların hiçbirinde ne miktarda, hangi kalitede malın ithal ya da ihracı yapıldığı hakkında istatistiksel herhangi bir veri yoktur. Çalışma bu durum bakımından sığ kalmıştır. Sadece ticarete konu olan ürünler hakkında bir bilgiye ulaşabilmek mümkün olmuştur. Tezimizde Çeviri kaynaklarından, Kroniklerden, Ansiklopedik maddelerden ve internetten yararlanılmıştır.

Tezimizde kullandığımız Aguste Bailly'nin “Bizans Tarihi” adlı 2 ciltlik eseri tezimizin önemli kaynaklarından biridir. Bu eser, Bizans İmparatorluğunun kuruluşundan yıkılışına kadar ki, dönemleri daha çok siyasi tarih ağırlıklı olmak üzere, yer yer kültür ve medeniyet konularından da bahisler veren Bizans tarihi araştırmaları için önemli bir kaynaktır.

Ortaçağ ekonomisi alanında önemli bir tarihçi olarak kabul edilen Henri Pirenne'nin de bu alandaki eserleri oldukça ünlüdür. Eseri “Ortaçağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal tarihi”dir. Yazarın bu eseri Ortaçağ Avrupa Tarihi'nin baş eserlerinden biridir. Yazarın bir diğer eseri olan “Ortaçağ kentleri/Kökenleri ve Ticaretin Canlanması”dır. Bu eser ekonomi tarihi açısından okunması gereken bir eserdir.

Tamara Talbot Rice'in “Bizans'ta Günlük Yaşam” adlı eseri de oldukça önemlidir. Çünkü eser, Bizans'taki yaşam, ticaret, sanayi, eğitim, kentliler, köylüler, müzik ve çeşitli sanat dalları gibi pek çok konuda önemli bilgiler vermektedir. Bizans kültür ve medeniyetini ayrıntıları ile anlatan bu eser aydınlatıcı bir nitelik taşımaktadır.

Casim Avcı'nın “İslam-Bizans İlişkileri” adlı eser İslam dünyasının çıkışından Emevi ve Abbasilere kadarki olan ilişkileri ele almaktadır. Siyasi karakterli olmakla beraber, anlaşma metinlerinden ticaret ile ilgili bilgiler edinebilmekteyiz.

Charles Diehl'in “Bizans İmparatorluğu Tarihi” adlı kitap siyasi, ekonomik ve kültürel tarih hakkında bilgi vermektedir.

Bir diğer önemli eserde Herbert Heaton'ın “ Avrupa İktisat tarihi” adlı eseridir. Bu eser 2 cilt olup bizim fazlasıyla yararlandığımız kısım 1. Cilttir. Bu eser iktisat tarihinin kapsamından başlayarak ticaretin örgütlenmelerini ayrıntıları ile anlatmaktadır.

Metrofan Vasiliyeviç Levchenko'nun “Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi” adlı eseri, Bizans'ın ilk yıllarından başlayarak, çöküşüne kadar geçen zaman içindeki siyasi hayatını yüzyıllara ayırarak, ayrıca Bizans'ın sosyo-kültürel medeniyet hayatı hakkında da bilgiler vermektedir.

Donald M. Nicol'un “Bizans-Venedik, Diplomatik ve Kültürel İlişkiler” üzerine yazılmış eser, bilhassa ticari antlaşmalar ve kapitülasyonlar hakkında bilgilere ulaşılabilir. Kapitülasyonların nasıl bir seyir takip ettiğini bu kaynaktan öğrenebilmekteyiz.

J. H. Kramers'in “İslam Medeniyeti Tarihinde Coğrafya ve Ticaret” adlı eserde İslam dünyasında ticaret ve tüccar kavramları hakkındaki bilgilere ulaşmaktayız.

GİRİŞ

1. BAŞLANGIÇTAN XI. YÜZYILA KADAR

BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN SİYASİ VE SOSYAL YAPISI

Bizans imparatorluğu Avrupalı mı yoksa Asyalı mı hangi kıtanın tarihine onu yerleştirebiliriz. O ne tam Avrupalı ne de Asyalıdır. Hâkim olduğu coğrafya bu sınırlamaya izin vermemektedir.

Belki de Bizans'ı, Bizans imparatorluğu yapan bu özeliği olabilir. Resmi kayıtlarda 330'lu yıllarda kurulmuş olan bu devlet Roma İmparatorluğunun mirası üzerine kurulmuş ve ilk önce hâkim olduğu coğrafya oldukça genişken kısa bir süre sonra Balkan yarımadası ve Küçük Asya (Anadolu) ile sınırlı kalacaktır. Roma'nın mirası üzerinde çok sayıda devlet kurulacak ve Bizans imparatorluğu var olduğu sürece bu devletlerle siyasi, ekonomik, kültürel, askeri ve daha birçok alanda onlarla ilişkilerde bulunacaktır. Bazen etkileyen bazen de etkilenen olacaktır. Ancak nasıl ki Bizans Roma'nın mirası üzerine konduysa aynı şekilde onun çekildiği bölgelerde çeşitli devletler ya daha gelişmiş ya da daha geri kalmış bir durumda varlıklarını sürdürecektir.

Bizans imparatorluğu sanayi öncesi devletlerin taşınması gereken bütün özellikleri bünyesinde barındırmaktadır. Mutlak monarşi varlığını sürdürmekte, saltanat babadan oğla geçmektedir. Temel enerji kaynağı olarak da insan ve hayvan gücüne dayalı olduğunu göreceğiz.

Çalışmanın bu bölümünde Bizans İmparatorluğunun siyasi, kültürel, ekonomik ve iktisadi coğrafyasına yer verilecektir.

1.1. SİYASİ TARİH

Pagan devletin, Hıristiyan devlet olduğu ve Roma'nın, sahip olduğu üstünlüğü Konstantinopolis'e kaptırdığı, Constantinus'un saltanatı, Bizans tarihinin başlangıcıdır. Ancak Roma-Bizans tarihi arasında belirli bir kesinti yoktur. Justinianus'un birliği yeniden sağlama çabasına kadar Roma devamı gibi gözükür¹. Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesinde siyasal, kültürel, sosyal ve etnik sebepler vardır. M. S. I. Yüzyıldan itibaren doğu ve batı arasında ayrılıklar ortaya çıkmaya başladı. Batı'da Roma düşüncesi, doğuda

---

¹ Paul Lemerle; *Bizans Tarihi*, Çev: Galip Üstün, İletişim Yay., İstanbul-2004, s.13.

ise Yunan ve İskenderiye etkisi görülür². Batı Roma'nın yıkılışı aynı zamanda Akdeniz çevresinde büyük bir düzenin Roma Barışı'nın da sona erdiği anlamına geliyordu. Bundan sonraki gelişmeler, Batı Avrupa'da Roma Barışı'nı kurmaya yönelik güçler arasındaki mücadeleleri yansıtacaktı. Bunlar Roma toprakları üzerinde kurulan Cermen krallıkları, Doğu Roma ve Kiliseydi³.

Romanya'daki bunalım daha da ağırlaşıyordu. İmparatorluğu ayakta tutan ne vatandaşların desteği ne de yasaları. Asker silah gücü ile devleti ayakta tutuyor. Ancak baş kaldırılarının sonu gelmiyordu. Diocletianus'un, imparatorluğun birliğini koruyabilmek için başvurabileceği tek çare bölünmeyi tanzim etmektir. Octavius'un İskenderiye'ye vermek istemediği rolü, Constantinus, Roma mirasından en büyük payı alacak olan Konstantinopolis'e verecekti. Barbar istilaları bu sona erişin sadece yüzeysel sebeplerinden biridir⁴.

İmparator Diokletianos (284–305) iktidarı ikiye bölmüş, batı kısmını diğer ortağına bırakmış, kendisi doğu kısmının imparatoru olmuş ve İzmit'i hükümet merkezi yapmıştı. Yerine Büyük Konstantinos (306–337) geçti. Bizans tarihini Konstantinos ile başlatıyorlar. Bizans gerçekte Roma'nın bir devamı gibi doğdu. Bizanslılar kendilerine Romanioi yani *Romalı* dediler⁵. Roma İmparatoru Diocletianus, imparatorluğu ikiye ayırarak her birinin başına eşit iki yetkide iki yönetici geçmesini Batı-Doğu olarak yönetmelerini istemiş. Ancak bunlar birbirleriyle savaşmışlar. Konstantinus, batı hükümdarı Licinius'u yendi ve Roma'nın tek yöneticisi oldu⁶. Constantinus'tan önce Roma pagan bir imparatorluktu bu dönemde Hıristiyan bir imparatorluk oldu. Constantinus güneşe tapardı. Bunun güzel örneğini bazı sikkeler üzerinde görebiliriz⁷.

İstanbul (Kasaba'dan Başkent'e)

İstanbul yeni bir yerde kurulmuş yeni bir kent değildir. Bizans'taki bu eski mağara kolonisi; Marmara Denizi ile Haliç'in oluşturduğu geniş doğal limanın arasında yer alıyordu. Constantinus neden İstanbul'u istiyordu: Strateji olarak, İmparatorluk üzerindeki en büyük tehlike Gotlar ve Sasanilerdir. Roma bu iki hareket alanından da çok uzaktaydı.

---

² Hasan Karaköse; *Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı*, Nobel Yay. Ankara-2002, s. 281.

³ M. Ali Ağaoğulları-Levent Köker; *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, İmge Kitabevi, Ankara-2001, s. 172.

⁴ Emmanuel Berl ; *Atilla'dan Timur'a Avrupa ve Asya*, Çev: Gülseren Devrim, İstanbul-1999, s.24.

⁵ George Ostrogorsky; *Bizans Devleti Tarihi*, Çev: Fikret Işıltan, T.T.K. Yay., Ankara-1999, s.25.

⁶ Prokopius; *Bizans'ın Gizli Tarihi*, Çeviren: Orhan Duru, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul-2001, s. 14.

⁷ Lemerle, s.19, 20.

İmparator I. Konstantinos M.Ö. VII. yüzyıla kadar inen Byzantion kasabasını 324'ten sonra yeniden iskân ederek 300'de Roma imparatorluğunun başkenti ilan etmiştir. Burada yaşayanlara da Byzantion denilmiştir. Bizans başkentine Araplar Kustantiniyye adını verdiklerini, Bizanslıların ise buraya Bulin (Polin) veya “İmparator Şehri” anlamında “İsten Bulin/İstanbul” dedikleri söylenir. İstanbul ismi Grekçe “Eistin polin (İstinpolin) veya stinpoli kelimelerinden geldiğine dair görüşler vardır⁸.

İstanbul ayrıca kuzeyin ve doğunun Barbarlarına karşı tam bir kara ve deniz hareket üssüdür.

Ekonomik açıdan bakıldığında, karışık zamanlarda boğazlar yolunu serbest tutmak, Karadeniz kıyılarındaki ülkelerle Akdeniz, Avrupa İç Asya arasında ticari mübadeleyi sürdürmeyi sağlamak zorunluluğu vardı.

Politik açıdan ise, İtalya'nın eski ayrıcalıkları içinde gururla donup kalan Roma artık ölü bir kentti. Yunan yani Doğu zenginliği ve uygarlığı ile imparatorluğun yaşayan kısmı olarak ortaya çıktı.

İstanbul'un bir diğer önemi İlkçağda buğday ticaretinin yapıldığı yol üzerinde olması da etkili olmuştur. Constantinius burayı başkent yaparken İstanbul sadece büyükçe bir kasaba idi⁹.

Kentin başkent olarak açılışı 11 Mayıs 330'dur. Constantinus kendi adını vermiş “*Yeni Roma*” adıyla da bilinir¹⁰.

Konstantinus, Hıristiyanlığın ve kilisenin işbirliğini sağlamaya çalıştı. Diğer inançlara da müsamaha gösterdi. Konstantinus (324–327) yılları arasında devleti yönetti, daha sonra yerine oğlu Konstantinus geçti¹¹. Constantinus imparatorluğunun tüm canlı diri güçleri Doğu'da idi.

Sonraki hükümdarlar İstanbul'da oturmalarına rağmen Roma İmparatorluğunun birliği fikri halen devam ediyordu. İmparator Teodosius (379–395) doğu ve batıda hüküm

---

⁸ Casim Avcı; *İslam-Bizans İlişkileri*, İstanbul–2003, s.15, 16. H. Berberian; “Stanbol (İstanbul) Kelimesinin Etimolojisine Dair Bir Deneme”, *İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi*, 6/9, İstanbul–1954, s.187–192.

⁹ G. Ece Turnator; “Bizans Döneminde Konstantinopolis'in İlaşesi”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S.112, İstanbul–2003, s.6.

¹⁰ Lemerle, s.29.

¹¹ Prokopius, s.14-15.

süren tek hükümdar oldu. Ölümünden sonra iki oğlu arasında Doğu ve Batı olmak üzere imparatorluk resmen ikiye ayrıldı¹².

İmparatorluk uzun süre sınırlarına yığılan Cermen boylarını toprakları içinde bir federe statüsüyle yerleştirerek nüfus yığılmasına engel olmaya çalışmıştır. Ancak bir süre sonra ayaklandılar ve Valens'i öldürdüler. I. Theodosius, (370'li yıllar) Vizigotları devlet içinde federe olarak kabul eden bir anlaşma imzaladı. Ancak ölümü ile Vizigotlar Trakya, Makedonya, Teselya ve Peloponnesos'u yağma ettirdi. Arcadius Vizigotlarla anlaşma yolunu seçerek yönünün batıya kaymasını sağladı. Vizigotlar, Galya(Fransa) ve İspanya'ya yerleştiler.

IV. yüzyılda Vizigotların bıraktığı yerde daha ürkütücü olan ve sınırları Tuna'ya kadar uzanan Hunlar yer aldı. II. Theodosius Hunlara vergi vermeyi kabul etmişti. Ancak Atilla döneminde haraç iki katına çıktı. Atilla ayrıca Magister Militum (Komutan) unvanının verilmesini istedi. İmparator İran'la savaşırken Atilla saldırıda bulundu. Ancak üç katı fazlası ile haraç vererek bu tehlikeyi durdurabildi. Atilla'nın ölümü Bizans'ı kurtardı¹³.

İtalya'da Ostrogotlar, Galya (Fransa)da Vizigotlar, Afrika'da Vandallar, İspanya'da Vizigotlar buralarda krallıklar kurdular¹⁴. Afrika'yı Vandallardan, İtalya'yı Ostrogotlardan, İspanya'nın bir kısmını Vizigotlardan geri alır.

Atilla;434'te Hunların kralı olmuş, 451'de Galya'ya varmış, 452'de İtalya'yı istila etmiş 453'te ölmüştür. Eseri gelip geçici olmuştur. Oluşturduğu birlik kısa sürede dağıldı.

Got kralları 486'larda Theodorich, 493'te Odoaker'ı yendi ve 526'da öldü.

Roma'nın yıkılışı ile batı doğuya yeniliyordu. Avrupa ise Afrika'ya! Roma ve imparatorluk sözcükleri kaybedilmiş zenginlikleri, geçmişte kalmış parlak zaferleri hatırlatıyor artık¹⁵.

V. yüzyılda İtalya yeniden canlanmış ve eski Roma'nın en üstün ve en yiğit yurttaşları arasında yontusu bulunması gereken bir Got kralının yönetimi altında gönence kazanmıştır.

---

¹² Karaköse, s.282.

¹³ Lemerle, s.50, 51.

¹⁴ Prokopius, s. 17.

¹⁵ Berl, s.31.

475–488 yıllarında İmparator Zenon, Ostrogotların Kralına korkunun ya da sevginin verebileceği her şeyi bol bol verdi. Ona patricius ve konsüllük rütbesi, saray birlikleri komutanlığı sanı, at üzerinde bir heykel çok sayıda para, oğul adı, zenginliği ve soyluluğu ile tanınmış bir eş bulma sözü bağışladı. Uzun süre hizmet etme isteğinde bulunan Teodorik iyilikçisinin savını gözü peklikle ve bağlılıkla savundu. Ne var ki bağlılık göstermiş olan hizmetkâr, birden bire korkunç bir düşman kesildi ve İstanbul'dan Adriyatik'e her yanı savaş alanına döndürdü. Birçok bayındır kent alevler içerisinde kaldı. Tutsak köylülerin sağ ellerini kesen bu yabani Gotlar Trakya'nın hemen hemen tüm tarımını yok ettiler. Ostrogotların elinde en verimli topraklar verimsiz oluyor. Onların elinde kıraç duruma düşüyordu. Yiyecekleri tükenince yağmaya ve savaşa başlıyorlardı¹⁶.

İtalya'nın zenginliğini ve güzelliğini duymuş olan Barbarlar, göz kamaştırıcı ganimetleri elde etmek için çok büyük tehlikelerle dolu serüvenlere katılmaktan korkmuyorlardı. Aestialılar ve Livonialılar Baltık kıyılarından kalkarak tanımadıkları yerlerde bin beş yüz millik bir yolculuk yapmalarına neden olan bir kralın ayaklarına amberlerini sunmaya geldiler. Got ulusunun ana yurdu olan Kuzey bölgesi ile Teodorik arasında dostça İtalyanlar giysilerinin içinde İsveç'in değerli kürklerini kullanıyorlardı.

Eski zaman yapıtlarını yıktılar diye haksız yere suçlanan Got Krallığı, boyunduruk altına aldıkları ulusların haklarını korumak için özen göstermişlerdir¹⁷.

Bakımları ve ayakta tutulmaları için her yıl iki yüz altın lira ile yirmibeşbin tuğla vermişlerdir. Duvarların ve yapıların olağan onarımı için Lucrinus Limanının gümrük gelirini tahsis etmişlerdir. Teodorik'in ekonomik politikası; genel ambarlarda bir altın lira karşılığında onbeş-yirmi beş modii'ye de verildi. Tahıl fiyatları her zaman ılımlı kaldı.

Teodorik'i kızdırıyorlar Teodorik'in Hıristiyan âleminde kurma onurunu kazandığı dinsel hoşgörü, İtalyanların bağnazlıklarını acıya boğdu. Gotların silahlı dinsel sapkınlıklarına saygı gösteriyorlardı. Buna karşı yasaların koruyuculuğunda Roma'da, Ravenna'da Milano ve Cenova'da karlı ticaret kurumları meydana getirmiş olan zayıf ve zengin Yahudilerden dinsel kızgınlıklarını çıkarıyorlardı¹⁸.

Vandal kralı, Giseriche 455'te Roma'yı yağmaladı, 460'ta donanmayı yok etti. 472'de Olibrius'u Roma tahtına çıkardı. 467'de Yunanistan'saldırdı.Geiserich Vandallar

---

¹⁶ Edward Gibbon, *Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, Bizans, C.IV. Çev: Asım Baltacıgil, Arkeoloji ve Sanata Yay., İstanbul-1995, s.5, 9.

¹⁷ Gibbon, C.IV. s.18, 24.

¹⁸ Gibbon, C.IV. s.29.

aracılığı ile Afrika topraklarını Avrupa kıyısından kopararak Roma'ya son ve öldürücü darbeyi indirdi¹⁹.

Vandal korsanlığı Tunus'un Sicilya ile olan bağlantısını kopardı. Afrika buğdayı gelemez oldu. Böylece Roma sınırlarına tam anlamıyla ulaşamadıysa da Akdeniz'i yeniden bir Roma Gölü haline getirtmeyi başardı. Ama doğu uyanıyordu. İran'la savaş yeniden başladı. Hun-İslav istilaları imparatorluk için tehlike oluşturdu. Justinianus savaşmadı, haraç verdi ve bir yandan barbarları uzak tutarken bir yandan da bir tahkimat sistemiyle devleti geniş bir tahkimli ordugâha dönüştürdü²⁰.

Hunlar belirli aralıklarla Tuna'yı aşarak Trakya'ya yayılmayı ve daha sonra da Yunanistan'ı yakıp yıkmayı ya da Konstantinopolis'e yönelmeyi alışkanlık haline getirmişlerdi.

Slavlar ise daha endişe vericiydi. Bazı küçük topluluklar daha I.Anastasius döneminde sınır içlerine girmeye başlamışlar ve Slav tehlikesi artık Bizans tarihinde ayrılmaz bir parça haline gelecektir²¹.

Justinianus çağı (527–565) Hıristiyanlar arasında çeşitli mezhep ve inançların çatışması, dışarıda Hunlar, Vandallar, İranlıların saldırıları ile uğraşılıyor. İtalya elden çıktı, imparatorluk; Balkan yarımadası, Anadolu, Suriye ve Mısır'dan ibaretti.

Cermen krallıkları daha I. yüzyıldan itibaren Roma içerisinde yer almış V. yüzyıldan itibaren de Kuzey Afrika, İspanya, Galya, Britanya'da çeşitli krallıklar kurmuşlardır. Bu krallıkların hiçbiri Roma'yı yıkmayı düşünmemiş tersine yerleştikleri bölgelerde Roma'dan miras kalan kurumların avantajlarını kendi lehine kullanmaya çalışmışlardır. Ancak bu Cermen Krallıkları çok uzun ömürlü olmadı bunda Doğu Roma'nın eski Roma'yı canlandırmak için giriştiği saldırılar, özellikle Justinianus elde ettiği başarılar ile Akdeniz'de. Yeni bir güç olarak belirmeye başlayan Müslümanların kazanımları önemli idi²².

Dış politikada ana fikri biliyoruz; Roma imparatorluğunu yeniden kurmak. Justinianus batıda rahat hareket etmek için İran'la savaşa son verir²³. Bu dönemde içte partiler önemli idi. Başlangıçta dört parti: Yeşil-Mavi-Beyaz ve Kırmızı bazı tarihçiler

---

¹⁹ Berl, s.26

²⁰ Lemerle, s.55.

²¹ Lemerle, s. 59.

²² Ağaoğulları- Köker, s.173.

²³ Lemerle, s.53.

bunların ilk “Halk Örgütleri” olduğunu belirtir. Bu ayırım ülkenin bütün kesimlerine yayıldı.

Partilerin yöneticileri başlangıçta devlet tarafından atandı. Kentlerde milis kuvvetleri kurdular ve surların onarım işiyle ilgilendiler. Maviler: Senato ve büyük arazi sahiplerini temsil ederken, Yeşiller: Tüccar ve küçük esnafa dayanıyordu²⁴.

Justinianus Mavileri destekliyordu. Partililer başlangıçta saçlarını öteki Bizanslılardan farklı biçimde kestirip yeni moda bir saç stili edindiler. İranlılar gibi bıyık ve sakallara dokunmadan azalttılar. Kimi zaman buna “Hun Modası” deniliyordu. Justinianus gözlerini batıya çevirdi. Roma’nın varisi olduğunu iddia etti ve imparatorluk tekrar İtalya, Kuzey Afrika ve İspanya’nın bir bölümünü ele geçirdi. Bu başarılarından dolayı kendine “Büyük Justinianus” denildi²⁵.

Justinianus Romalılığı canlandırmak istemiş ancak başarısız olmuş, doğunun en zengin taşra illeri Arapların eline geçmiş, Slavlar Balkan Yarımadasına yerleşmişler ve bir Bulgar devletini kurmuşlardır²⁶.

Devlet yapısının içine işlemiş olan karmaşa özellikle VI. Yüzyılda Bizans’ın Roma, Yunanistan ve Doğu arasında kararsızlığının sürdüğü dönemde daha da derinleşti. İustinianos’un kendisi de hem bir Latin İmparator, hem de bir Asyalı hükümdar görünümünde idi. Yarı Sezar yarı Halife! İstanbul’da hem Katolikliğin başkenti idi, hem de Katolik karşıtı inançların. İustinianos dönemini takip eden elli yıl Bizans’ın en karanlık dönemi oldu. Bu dönemde devletin başına gelmesi gereken pek çok felaket geldi. VI. yüzyılda yaşanan salgın hastalık Bizans halkının büyük bir bölümünü alıp götürdü. İmparator Justinianus’ta salgına yakalandı²⁷.

Bizans’ın başına geçtiğinden beri her yıl İliırya ve bütün Trakya yani içine Mora ve Khersonesas yarımadasını da alarak İyonya Körfezinden Bizans’ın sayfiyelerine kadar uzanan bölge Hunlar, Slavlar, Antallar tarafından baskına uğruyordu. Böylece bütün bölge İkinci İskit Çölü oldu. Bu dönemde görülen deprem doğunun önde gelen kenti Antakya’yı,

---

²⁴ Prokopius, s.17-18.

²⁵ Prokopius, s. 19.

²⁶ Lemerle, s.72.

²⁷ Berl, s.37.

Silifkeyi ve Kilikya'yı yerle bir etti²⁸. Justinianus'un 565 yılında ölümü ile yerine II. Justinos, I. Tiberios, Maurikos (582–602) ve Phokas (602–610) yıllarında geçtiler²⁹.

İmparatorluğu kurtaracak imparator işgal altındaki Mısır'dan gelecekti³⁰. Tahta 610 yılında çıkan Heraklios 642 yılına kadar tahta kaldı, Heraklius hanedanlığı ise 717 yılına kadar devam etti. Bizans tarihinde VII. Yüzyıl en karanlık dönemlerden biri olarak geçer. George Ostrogosky; Heraklios dönemini Bizans tarihinin başlangıç noktası sayar ve o zamana kadar İmparatorluk hala "Roma" niteliğinde idi.

İmparatorluk artık; dini, coğrafi, etnik ve ekonomik bakımdan "*Yunan Doğu Roma İmparatorluğu*" idi.

VII. yüzyılda imparatorluk dönüşüm gerçekleştiriyordu. Coğrafi açıdan önemli yerler kaybediliyordu. Suriye ve Mısır yıllardan beri önemlidir. Beyrut, Antakya, İskenderiye Doğu Akdeniz'in en müreffeh limanları idi. VII. yüzyıldan başlayarak Bizans artık Küçük Asya'da oldu, batıda Slavlaşma vardı³¹.

Isauralı ve Amorion Hanedanı III. Leon 717'den /41'e kadar saltanat sürdü. IV. Leon daha sonra yerine geçti. Eşi Eirene'de ona eşlik etti. IV. Leon'un ölümünden sonra 802 yılına kadar saltanat sürdü. Eirene, Bizans İmparatoru olmuş ilk kadındır. Bu dönem VII. yüzyılın mantıksal durumunu devam ettiriyordu. Slav, Bulgar ve Arap sorunları hemen hemen aynı özellikte idi. Batı'da yeni bir güç olmaya başlayan Charlemagne'nin taç giymesiyle Batı Roma İmparatorluğunun yitirilmiş olması, Roma İmparatorluğunun doğululaşmasını sonucudur. İdarede thema düzeni yerleşti. VII. Yüzyılda keşişlerin aşırı güçlendiği görüldü³².

Leon, İsauria kökenliydi (İç Anadolu'nun güney kesiminde bölge) her şeyden önce küçük Asya'daki topraklarını savunmaya kararlıydı³³.

Bizans VI. yüzyılda yüzünü Küçük Asya'ya döndü, VII. yüzyılda bu eğiliminden vazgeçmiş görünüyor Bizans'a gelince bu yüzyılda Küçük Asya'daki eyaletlerini ele geçirme umudundan vazgeçmişti. İslamlar mücadelesini Orta Akdeniz'de, Hilal'in yerleşmeye başladığı Adriyatik kıyıları ile adalarında ve Tiran Denizinde sürdürmeyi

---

²⁸ Prokopius, s.115, 117.

²⁹ Lemerle, s. 69.

³⁰ Berl, s.41.

³¹ Lemerle, s. 79.

³² Lemerle, s.82.

³³ Berl, s.43.

amaçlıyordu. Şimdiden Adriyatik'in batısında ektiği tohumlardan birini filizlendiğini görüyordu. “*Venedik Doğmuştu*” Venedik Bizanslıydı ve inanılmaz bir hızla geliyordu³⁴.

VII. Yüzyıla geldiğimizde Bizans'ın Karadeniz'in kuzey bölgelerindeki hâkimiyetini kaybettiğini görmekteyiz. Ancak Küçük Asya kısmında bulunan Karadeniz'in güney kıyılarında halen Bizans hâkimiyeti vardır.

İmparator Leon; İslamlara karşı Bulgarlarla anlaştı. Bunu yaptıktan sonra yönünü Asya'ya yöneltti. III. Leon oğlu Konstantinus'u bir Hazar Hanı'nın kızı ile evlendirdi. Hazarlardan Araplara karşı yardım gördüler. III. Leon Arapları yendi ve Küçük Asya'yı boşaltmak zorunda kaldılar. III. Leon doğuda Arap ilerleyişine son verdi³⁵. III. Leon kutsal eşya ve tasvirlerin teşhir edilmesini yasakladı tek bir hareketle hem kilise içindeki hem de devletteki hastalığı yok edeceğini zannetti. Halk III. Leon'u şiddetle karşı çıktı³⁶.

Isauria hanedanı uzun süre için Müslümanlık tehlikesini uzaklaştırmış görünüyordu. Sonra Eirene ikonalara tekrar izin verdiğiğinde bu tehlikenin büyüdüğü görülecektir. Eirene, VI. Leon'un eşi. Eşinin ölümünden sonra oğlu adına naiplik yapmış oğlu tahta geçecek yaşa gelince oğlunu tahtan indirip imparatorluğun batıdaki saygınlığına gölge düşürdü. Avrupa imparatorluğun sürekliliğine, özellikle Roma'nın ölümsüzlüğüne inanmak istiyorsa da Augustus ya da Traianus'un rolünde bir kadın görmeye talip değildi. Bizans'ı batıya bağlayan ve çokta sağlam olmayan bağ kesin olarak koptu. Bizans tahtı meşruluğunu kaybederken Charlemagne Papa tarafından Roma İmparatoru ilan edildi³⁷.

İmparatoriçe Eirene zamanında Araplara karşı başarısız olunmuş ve küçük düşürücü bir antlaşma yapılmıştır³⁸.

Basileios'un bir vuruşta iktidardan söküp atacağı Amorion Hanedanı, geride tüm kanını kaybetmiş hasta bir Bizans bırakmıştı. İmparatoriçe Eirene'nin tahtan indirilip ölmesini ardından ikona kırıcı siyasete geri dönüldü.

I.Nikeforos iki yıl tahta kaldı ve Bulgarlarla yapılan savaşı kaybetti. İmparator V. Leon, Bulgarlara karşı başarılı olmuştu. Ama ikona kırıcılığa devam ettiği için keşişler halkı hükümdara karşı kışkırttılar. Bulgarlar gitgide büyüyen bir tehlike idi. Bizans'ın dostu Knyaz Boris'in yerine Simeon tahta çıktı. V.Leon, Macarları Bulgarlara karşı kışkırtmayı başardı. Ancak Leon'un ölümünden sonra tekrar Bulgar saldırısına maruz

---

³⁴ Berl, s.57.

³⁵ Lemerle, s.83.

³⁶ Berl, s.55.

³⁷ Berl, s.57.

³⁸ Lemerle, s.83.

kaldılar. 924'te yeni ve büyük bir saldırıyı göğüslemek zorunda kaldı³⁹. V. Leon öldürüldü. Dul imparatoriçe Teodora, ikinci Eirene oldu, dine düzen getirdi, bir kez daha bir kadın Kilise ile tahtı uzlaştırıyordu.

IX. yüzyılın ilk yarısında altsınıfların devrimci eylemlerin (Slav, Thomas, Pavlusçular) ve ikona kırıcı reform girişlerinin ardından iktidara geldi. Gericiliğin zaferini tamamladı.

İkinci altın çağ, X.yüzyıl Bizans tarihinin en şanlı dönemidir. Bizans çok sayıdaki düşmanlarını durduruyor. Hanedanın kurucusu "I. Basileios" Basileios'un tahta çıkmasıyla gerici güçler her cephede üstünlüğü ele geçirdiler.⁴⁰

Makedonya hanedanı ruhsal ve bedensel gücünü yeni doğmakta olan Slavlardan alıyordu. İlk iş olarak imparatorluğu Araplar karşısında ayağa kaldırdı. I. Basileios onları Trabzon'a kadar çekilmek zorunda bıraktı. Ermenistan Krallığını yeniden kurdu. İslam'ı doğuda karada yendikten sonra batıda denizde de yendi. Adriyatik'in doğu kıyısına Bizans bayrağını dikti. Sırlara ve Hırvatlara Hıristiyanlığı kabul ettirdi⁴¹.

Arap halifeliği yeniden gerilerken Bizans yeniden canlanmaya başlıyordu. VIII. Yüzyılın sonunda Trakya Slavların elinden kurtarılmıştı. IX. Yüzyılın başında da Aynı dönemde Abbasi halifeliğinin çöküşü sürmekteydi. Halifenin birer tabi Hıristiyan devlet olan Ermenistan (885) ve İberya'ya (888) neden yeniden krallık statüsü verdiğini burada anlayabiliriz. Azerbaycan Emiri'nin, yani bütün Kafkaslardan sorumlu olan kişinin burnu fazlaca büyümüşü, bu kâfir krallıklar sayesinde emeline kavuşması önlenebilirdi.

Akdeniz'in merkez bölgelerinde İslam dünyasının işleri iyi gitmekteydi. Aglebiler hemen hemen bütün Sicilya'yı fethetmişti. Gemileri İtalya kıyılarında dilediği gibi dolaşıyordu. 846'da Roma'yı yağmaladılar, ertesi yıl çizmenin topuğundaki Bari'yi ele geçirdiler, bu kent denizden ve karadan giriştikleri hareketler için bir üst görevi üstlendi. Bizans'ın elinde topu topu birkaç kent kalmıştı. En sonunda O papanın yalvarmalarına kulak veren o dönemin en kıdemli Karolenj hükümdarı II. Louis müdahale ederek Bari'yi (871) yeniden almayı başardı. Ancak bu durum Louis'in varlığını tanımak anlamına geliyordu. Oysa Lombardlar buna karşı idi. Louis'yi tanımaktansa Bizanslıları çağırdılar. (873) Bari kendilerine sunulunca Bizanslılarda bunu güneydeki konumlarını pekiştirmek

---

³⁹ Berl, s.82.

⁴⁰ M. V. Levtchenko; *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi*, Çev: Maide Selen, Özne Yay., İstanbul-1999, s.142.

⁴¹ Berl, s.83.

için kullandılar. Ama otoritelerini bölgenin her yerinde kabul ettirecek kadar güçlü değillerdi. Bölgede hala yarım düzüne hükümler vardı. Üç Lombard Prensiği Bizans Eyaleti, bir de o zamana kadar Bizans'ın olan ama şimdi bağımsız olan Napoli ve Gaeta limanlarıydı⁴².

İmparator Nikeforos X. yüzyılda hükümdar olan bu kişi Suriye'yi ele geçirdi ve ileride Fransız Haçlılarının asla giremeyecekleri Halep'i aldı. Sonra Bulgarlara döndü. VI. Konstantininin onlara vermesi gereken haracı onur kırıcı buluyordu. Trakya'yı ele geçirdi. Bulgarları kesin olarak ortadan kaldırmak için Ruslardan yardım istedi. Gerçekte Svyatoslav Bulgarları yendi. Ama Ruslar ele geçirdikleri topraklardan çıkmadılar. İmparatorluğa komşu oldular⁴³.

İmparator I. Nikeforos Yunan yarımadasını imparatorluğun hükümdarlık alanına kattı. Nikeforos daha sonra dikkatini Bulgarlara çevirdi. Bulgarları dize getirmek Slavları dize getirmekten daha zor olacaktı. Bulgar Hanı Krum Bizanslıları yenilgiye uğrattı. Ölenler arasında imparator Nikeforos'ta vardı. Kafatası Krum'un yemek masasını süslüyordu⁴⁴. Nikeforos öldü. Yerine Ioannes Tzimiskes geçti, Rusları Lüleburgaz'da yenerek Doğu Bulgaristan'ı imparatorluğa kattı.

Bizans'ın Venedik üzerindeki Vassallık hakkını yeniden kurdu. Filistin'i aldı ve Kudüs kapılarına ulaştı. Yerine II. Basileos geçti⁴⁵. Balkanlarda 912'de Hırvat Krallığı kuruldu. Rusya'da Oleg'in kurduğu muazzam Varenj Prensiğinin tahtına Igor oturdu (912)⁴⁶. 1056'da Teodora'nın ölümü Makedonya hanedanını sonu oldu.

Peçenekler; Tuna'yı geçerek tüm Makedonya ve Trakya'yı bozgun ettiler, İstanbul'u kuşattılar, kent haraç verdi. Doğuda Selçuklular Pers ülkesinde ve Mezopotamya'da ilerledikten sonra Bizans Ermenistan'ına saldırdılar. Romanes Türklere yenilecek Küçük Asya yolu açılacak⁴⁷.

Ekonomik bakımdan imparatorluğun refahı çok büyük olmayı sürdürüyordu. Haçlılar, hayranlıkla dünyadaki zenginliğin üçte ikisi Konstantinopolis'te diyecekler. Ama

---

⁴² Colin McEvedy; *Ortaçağ Tarih Atlası*, Çev: Ayşen Anadol, İstanbul–2004, s.44, 45.

⁴³ Berl, s.83.

⁴⁴ McEvedy , s.46.

⁴⁵ Berl, s.83.

⁴⁶ Gibbon, C.IV., s.47.

⁴⁷ Lemerle, s.105.

Bizans Doğu-Batı arasındaki aracı rolünü kaybediyor. İtalyan kentleri, Pisa, Cenova ve Venedik lehine vazgeçti.

Aleksioas'la birlikte asker taraf ve taşra toprak aristokrasisi başkentin bürokratik tarafına üstün geldi, I. Aleksios 1081–1118, oğlu II. İoannes Komnenos 1118–1140, oğlu I. Manuel Komnenos 1143–1180 hâkim oldular, bir yüzyıl boyunca istikrarlı ve sağla idare yaptılar⁴⁸.

1.2. DEVLET İDARESİ

Bizansın devlet politikaları heterojen bir karakter göstermiştir. Hükümdarın otoritesi ilahi karakterini korudu. Roma-Helen hükümdar kültürü, Hıristiyan Bizans imparatorluğunda yaşadı.

İmparator; tanrı'nın seçilmiş kuludur. İmparatorun en önemsiz tebaasına kadar bütün Bizanslılarda bu anlayış hâkimdir. Konuşmalarda, yazılı belgelerde, tebaaya sürekli bir düşünce anlatılır. Devlet binalarıyla, sokakları süsleyen anıtlarda, elden ele dolaşan mühürlerle sikkelerle hep bu düşünce yansıtılır⁴⁹.

İmparatorun alametleri ve kaftanı kutsal anlamlarla donatılmıştır. İmparatorun kaftanlarını normal olarak kızıl renkte ve ağır altın süslerle bezeli olur. Bu kaftanla beraber şeref ve asaletin simgesi olan dia dem'i takip, kırmızı ayakkabılar giyer.

Teokratik eğilimler devlette gitgide daha göze çarpar. 900 Yıllarında kayda geçmiş bir geleneğe göre imparator “oniki havari örneğini izleyerek” Noel yemeğine 12 kişiyi davet etmiştir.

Hiyerarşi içinde her bir hükümdar ve ülkenin konumu zaman içinde büyük değişimler geçirebilirdi. Erken dönemlerde Germen kabilelerini kralları, Bizans imparatorunun oğulları add ediliyordu. Bizans'ın ilk döneminde imparatorun kardeşi unvanına İran almış bunu daha sonra Şarlman, imparatorluk statüsünü tanınması ile birlikte imparatorun kardeşi unvanını aldı.

Bizans hem eski Roma'nın hem de Grek uygarlığının etkilerinde bulunuyordu⁵⁰. İmparator sadece ordunun başkumandanı, en yüksek hâkim veya kanun koruyucu olarak

---

⁴⁸ Lemerle, s.108.

⁴⁹ George Ostrogorsky; “Bizans İmparatoru ve Hiyerarşik Dünya Düzeni”, *Cogito*, S.17, İstanbul–1999, s.52, 53, 64.

⁵⁰ Prokopius , s.11.

kalmaz, aynı zamanda kilisenin de birinci derecede başkanı sayılırdı. İmparator, Tanrının seçtiği ve Tanrının devleti emanet ettiği yaşayan bir sembol gibi düşünülürdü.

Devlet içerisinde yaşayan bütün insanlar imparatorun kölesi sayılırdı. Bizans'ta bugünkü anlamda hükümet yoktu. Merkez yönetimi imparatorun seçtiği saray memurları, sivil ve askeri memurlardan oluşan aristokrat kesimdi. Danışma organları olarak Senato ve Mukaddes Şura (Meclis) vardı⁵¹.

Merkezi idarede bulunan memurlar başkentte bulunurdu bu memurlar içerisinde en kıdemlisi Daireler Amiri olarak ifade edilirdi. Bugünkü İçişleri Bakanlığına ait işleri yürütmektedir⁵².

I. Leon'dan (470) İmparatorluğun çöküşüne dek İmparatorların yazışmalarında Erguvan rengi mürekkep kullanılırdı. Bu mürekkep; incire'nin vermilion ve cimabre adındaki çeşitlerinden yapılıyordu⁵³.

Justinianus'un kötü muamelesi mevkice ondan sonra gelenler tarafından da uygulanıyordu. Magister dairesinden Privatava Patrimonium denilen kasalara bakmakla görevli devletin mali işlerini yöneten saray memurları arasında da sürüp gidiyordu⁵⁴. Justinianus tek kelimeyle değerli kuruluşların yıkıcısı oldu.

Heraklios hanedanı döneminde yapılan reformlar sonucunda devlet idaresinde bazı değişiklikler olmuş devlet idaresindeki memuriyet sayısı artırılmıştır. Bu dönemin önemli uygulamalarından biri de Thema'lardır.

Bu önlemi İran ülkesi VI. yüzyılda almış ve Bizans'ta onu örnek almış olabilir. VII. Yüzyılda bu sistem gelişti. Başlangıçta Kolordu anlamına gelen Yunanca "thema" sözcüğü sonuçta bu birliğin yerleşik olarak bulunduğu yeri belirtti. Doğu Roma'da askeri ve idari bölümdür.

Armenikan themasi ile Küçük Asya'yı Arap tehlikesinden korumak için kurulan Anatolikan theması ilk themalardır. Themalar VII. ve VIII. Yüzyılda imparatorluğa yeni bir görünüm kazandırdı⁵⁵.

Saracenlerin ilerleyişi, Slav ve Bulgarların saldırıları, bütün imparatorluğu bir sınır eyaleti haline dönüştürmüştü. Bu durumla başa çıkabilmek için VII. Yüzyılda THEMA

---

⁵¹ Karaköse, s.295.

⁵² Işın Demirkent; "Bizans", Maddesi, *D.İ.A.*, C.6, İstanbul-1992, s.240.

⁵³ Gibbon, C.V., s.328.

⁵⁴ Prokopius ; *a.g.e.*, s.129.

⁵⁵ Lemerle, s.77, 78.

denilen bir sistem uygulandı. Eyalet yönetimi yeniden düzenlendi. Kendi topraklarını işleyen, vergilerini ödeyen ve gerekirse orduda hizmet eden bağımsız köylüler Bizans'ın kırsal toplumunun baş ögesi haline geldiler. Onlar, devletin savunmasını üstlenerek, ona yeni, bir güç verdiler ve en sonunda Doğudaki yerini yeniden kazanmasını sağladılar⁵⁶.

1.3. DİN

Constantinus'tan önce Roma pagan bir imparatorluktu bu dönemde Hıristiyan bir imparatorluk oldu. Constantinus doğudaki Hıristiyan devleti kurmuştu. Justinianus hanedanlığının başlangıcına kadar Hıristiyanlığı din sapkınlıklarına ve doğuyu istilalara karşı korumuştur.

Hıristiyanlığı bir devlet dini yapmak, lehine vaaz edilen imtiyaz ve istisnaları çoğaltmak onu delalete karşı müdafaa etmek ve her fırsatta himayesine mazhar kılmak sureti ile Konstantin imparatorluk otoritesine başka bir vasıf vermiş oldu⁵⁷.

Constantinus Hıristiyanlığın ve kilisenin işbirliğini sağlamaya çalıştı⁵⁸. Ayrıca İznik'te I. Genel Konsül toplanmak suretiyle Hıristiyanlıktaki anlaşmazlıkları gidermeye çalıştı. İmparator merkezî bir idare kurdu. Devlet-Kilise arasındaki bağılılığı artırdı ve kilisenin hâkimi durumuna geldi. Hıristiyanlık Teodosius(457) zamanında resmi din oldu⁵⁹. Justinianus döneminde devletin her yerinde din yolundan sapan mezhepler vardı. Montanizm, Sabattanizm vs. Justinianus kilise mallarına da el koydu. Oysaki pek çok kişi kiliseden ekonomik destek almakta idi. Birçok insan o zamana kadar dayandıkları kaynaktan yoksun kaldılar⁶⁰.

VII. yüzyılda keşişlerin aşırı güçlendiği görüldü⁶¹. Bizans dine yapılacak hizmetin onu kuzeyde beklediğini gördü. O artık doğu ile batı arasında köprü olamazdı. Ama doğmakta olan Slav dünyasının koruyucusu olabilirdi.

O halde en önemli hedef eski Hıristiyan Helen kültürünü yenilere aşılardı. Venedik'e aşılacak ve öte yandan gelecekte Bulgarları Hıristiyanlığa kazandıracak olan Aziz Kirilve Aziz Metody'in geçeceği yolları açmak olacaktı⁶².

---

⁵⁶ Demirkent, s. 238.

⁵⁷ Charles Diehl; *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev: Cevdet R. Yularkıran, Kanat Kitabevi, İstanbul-1939, s11.

⁵⁸ Lemerle, s.19, 20, 39.

⁵⁹ Karaköse, s. 282. Ağaoğulları- Köker, s. 72.

⁶⁰ Prokopius, s. 83.

⁶¹ Lemerle, s.82.

⁶² Berl, s.57.

Din Bizans'ta imparatorluk ve Kilise Eusebiosun kuramı uyarınca imparatorun şahsında birbirleriyle özdeşleştirilmiştir. Batıda ise imparatorluk ve Kilise ayrı kurumlar olarak kalmış daha sonra Kilisenin ruhani-dinsel alanı ilgilendiren işlerde dahil her alanda imparatora üstün olduğu görüşü geliştirilmiştir. 590 yılında Papa olan Büyük Gregorius batıda Hıristiyanlığın üstün olmasını sağlamış “Hıristiyan Monarşi” idealini geliştirip Kilisenin mutlak üstünlüğü, Kilisenin Batı (Roma-Katolik) ve Doğu (Bizans-Ortodoks) Kiliseleri diye yarıldığı XI. Yüzyılda, VII. Gregorius adıyla (1073–1085) yıllarında da Papa olan Hildebrand tarafından kuramsal temellerine de kavuşturulacaktır⁶³.

Kısa Pepin'in Kilise tarafından kral ilan edilmesi Katolik Kilisesinin güçlü olmak için gerek duyduğu bir müttefiki de kazanması anlamını taşıyordu. Bizans imparatorlarını Kiliseyi kendi denetimleri altına alma anlayışlarına karşılık, Roma'daki Kilise özerk olmayı amaçlıyordu. Bu nedenle VI. Yüzyılda Iustinianus'un İtalya'yı Cermenlerden temizleme Roma'yı kurtarma girişimlerindeki başarıları Kilise tarafından pekiyi gözle görülmüyordu. Ancak Doğu Roma'nın başarısı uzun vadeli olmamıştır.

Frank krallarıyla Papa arasındaki ittifak 768–814 yılları arasında hüküm sürmüş olan Charlemagne döneminde de sürer⁶⁴. X. yüzyıla gelindiğinde Kilise, Batı Avrupa'nın ekonomik bakımdan güçlü kurumlarından biri olmuştu. İtalya topraklarını çoğunu elinde tutan Kilise, diğer ülkelerde de büyük mülklere sahipti ve bu niteliği ile en büyük toprak sahibi kurumdu⁶⁵.

1.4. PARA

İmparatorlar, ideolojik propaganda aracı olarak madeni paralardan da büyük ölçüde istifade ederler. İmparatorluğun sınırları içerisinde kullanılan ve hatta ötesinde kullanılan Bizans paraları dönemin küçük reklâm panoları gibidir. Üzerlerine bezenmiş yazılar ve resimlerle imparatorluğun içerdiğini ileri sürdüğü değerleri ve özellikleri yineleyip dururlar⁶⁶. Bunun güzel örneğini bazı sikkeler üzerinde görebiliriz.

İstanbul'un başkent oluşundan sonra 339 sikkelerinde her iki kent: İmparatorluk Harmonili (simgesi), defne çelenkli ve başlıklı büstler biçiminde görülür. Fakat imparatorluk asası Konstantinus'un elindedir⁶⁷.

⁶³ Aġaoġulları- Köker, s. 151, 167–168.

⁶⁴ Aġaoġulları- Köker, s. 176.

⁶⁵ Charles Seignobos; *Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi*, Çev: Semih Tiryakioġlu, İstanbul–1960, s.94. Aġaoġulları- Köker, s. 192.

⁶⁶ Aġaoġulları- Köker, s. 77.

⁶⁷ Lemerle, s.30.

VI. yüzyılda İmparator Justinianus devrinde “Solidus” denilen altın para kestirildi. Justinianus ve eşi Teodora’nın adlarını taşıyordu. 4.48 gramdı. 72 solidus yarım kilo ağırlığında geliyordu. 7.200 solidus yani 50 kg ağırlığındaki paraya da “Centenarium” denilir⁶⁸. Nüfus ve gelirler arttıkça, insanlar değişimde daha çok para kullanmaya başladıkça paraya olan talep arttı.

Paranın madeni değerindeki bozulmanın nedeni hükümet harcamalarını artışı, enflasyondan menfaat sağlayan sosyal grupların baskısı ve ödemeler dengesindeki açıklar diğer nedenleri oluşturuyordu⁶⁹.

Ticari malların alışverişi değişik mallardan yapılabiliyordu. Levanten ticaretinde kullanılan Bizans ve İtalyan paraları kullanılmakta idi. Batı Anadolu’daki çeşitli pazarlarda geçerli olmuştu. Gigliato, Stavraton, Venedik dukası ve Florin gibi adlara sahip olan bu paralar, XIV. yüzyıl Yakındoğu ticaretinde sıkça kullanılmaktadır⁷⁰. Florin bir İtalyan devleti olan Floransa parasıdır.

Venedik Dukası, Doğu ticaretinde en çok kullanılan bir paradır. Girit’teki hyperpyron ile ortak bir geçerlilik içerisinde olan bu para XIV yüzyılın sonlarına doğru, hyperpyron’un ½ si kadar olmuştur.

Eskiden kent ekonomisinde devletin sıkı ve merkezi bir durumda kontrolü sözkonusu iken, şimdi bu sistem çözülmüştür. İlk önce Venediklilere ardından da Cenevizlilere ticaret ile ilgili birçok imtiyaz ve serbestlikler verilmek zorunda kalınmış. Bizans’ta süregelen parasal kriz atlatılamıyor ve yüzyıllarca dünya pazarına hâkim olan NOMİSMA, Venedik Dukası karşısında eriyip gidiyordu.

1.5.TOPRAK

İmparator Justinianus devrinde (550) egemenliği süresince gelenekleri ve özellikle büyük arazi sahiplerinin güçlerini kırmaya çalıştı. Latifundia denilen büyük çiftlik sahiplerinin merkezi yönetime bağlamaya çalışmıştır⁷¹.

Çiftlik sahipleri herkesin ödemesi gereken vergiye dayanarak Bizans ordusunu beslemeye zorlanıyordu. Çiftçiler askerler için erzak, atlar için yem bulmak üzere başka yerlere gitmek zorunda kalıyorlardı. El koyma çiftlik sahiplerini iflası demektir. Çoğu

---

⁶⁸ Prokopius , s.23.

⁶⁹ Tevfik Güran; *İktisat Tarihi*, İstanbul–1988, s.58.

⁷⁰ Cafer Çiftçi; “XIV. Yüzyılda Anadolu’da Uç Beyliklerinin Siyasi ve İktisadi Faaliyetleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.11, Yeni Türkiye Yay. İstanbul–1999, s.401.

⁷¹ Prokopius, s.12.

zaman Bizans'a buğday taşımak gibi ek bir görevle karşı karşıya kalıyorlardı. Roma ekonomisi, yavaş olmakla birlikte sürekli bir gelişim göstermekte idi. M.Ö. III. yüzyıl sonlarından başlayarak yaygın bir biçimde para kullanan Roma, dışarıda fetih politikasına dayanan Roma, içeride köle emeğine dayanan bir ekonomi oluşturdu. Kölelerin çalıştığı ve üzüm ile zeytin üretmeye yönelik büyük çiftlikler (Latifundia) kuruldu⁷².

Küçük köylü üreticiler gerek uzun askerlik süreleri boyunca toprakları ile ilgilenemediklerinden gerekse lâtifundialarla rekabet edemediklerinden çiftliklerini ellerinden çıkarmak zorunda kalıyorlardı. Büyüyüp genişleyen Roma bir yandan çeşitli halkların zenginliğini kendinde toplarken, öte yandan yurttaşlarını bir bölümünün yoksullaşmasına neden oluyordu.

İlk dönemlerde daha çok güvenliğini sağlamak amacıyla savaşın sınırlarını genişleten Bizans daha sonraları fetihlere özellikle ekonomik nedenlerden dolayı devam etmiş ve gücü yettiğinde bu politikayı uygulamıştır.

Savaşlarda yenik düşen halkların yığın halinde köleleştirilmesi ile lâtifundia sistemi hızla geliyordu. Bu sistemin rekabeti karşısında küçük köylüler topraklarını ellerinden çıkarmak zorunda kalıyorlardı. Bunun sonucunda köylülerin sayısı azalmakta ve tahıl üretimi düşmektedir. Buda tahıl gereksinimi bakımından dışarıya bağımlı duruma gelmesine neden oluyordu. Ayrıca köleci sistem, özellikle sanayi alanında üretim tekniklerinin ve emeğin üreticiliğinin gelişmesini önlemekteydi. Roma boyunduruğu altındaki Akdeniz halklarını sömürüsü ile sağlanan zenginlikler küçük bir azınlığın elinde toplanıyordu⁷³.

Roma'nın doğu-batı diye ikiye ayrılması belki çöküşü geciktirdi, ama engelleyemedi. Her şeyden öte imparatorluğun ekonomik sistemi, yani köleci üretim tarzı çökmüştü. Çevredeki "barbar ulusların" baskısı sonucunda, ucuz köle kaynakları kurumaya başladı ve tırmanan köle fiyatları karşısında köle emeğinin verimsizliği ortaya çıktı. Ayrıca lâtifundialar parçalanarak kendi kendine yeterli olmayan özgür köylülerden ve azat edilmiş kölelerden oluşan kolonlara kiraya verildi⁷⁴.

Costantinus döneminde colonusların topraklarını terk etmeleri yasaklandı. Bunlar ortaçağ serflerini habercileri oldular. Buna karşılık eski latifundialar yerini Ortaçağ

---

⁷² Ağaoğulları- Köker , s.23.

⁷³ Erol Zeytinoğlu; *İktisat Tarihi*, İstanbul-1971, s.55, 56. Ağaoğulları- Köker, s.40.

⁷⁴ Ağaoğulları- Köker, s.71.

manor'unun demesne yada domain denen bölümünün çekirdeksel boyutunumeydana getiriyordu.

XI. yüzyılın ikinci yarısındaki imparatorlar tarafından terkedilmiş toprakları canlandırmak, toprak gelirleri ile askeri sınıfı yeniden kurmak ve taraftarlarını ödüllendirmek için kullanılmıştır. Pronoia belli bir süre, kişilere yaşam boyu verilirdi. Bundan beklenen sonuç, aristokrasinin güç ve etkinliğini azaltmak ve merkezi hükümeti kırsal kesim üzerindeki etkinliğini artırmaktır.

Asker köylüleri korumak için alına tedbirlerin başarısızlığa uğraması ve aristokrasiye çeşitli imtiyazların verilmesi, büyük mülkleri XI. Yüzyılın, Bizans'ın kırsal görünümünün başlıca özelliği haline gelmiştir⁷⁵. Bizans'ın nüfusu tamamen kırsal değildir. İmparatorluğun ekonomik yaşamında hiçte küçümsenmeyecek, İstanbul ve Selanik gibi, hemen akla gelen kentlerde vardı.

1.6. EKONOMİ

Merkezi yönetimin en üst görevlileri, büyük dairelerin yöneticileri logothetes diye adlandırılıyordu. Maliyeye ilişkin diğer üst düzey görevliler, imparatorun mal varlığı ile özel hazinesinden sorumlu sakellion khartularios'u; imalathanelere ve tersanelere bakan eidikoz ile bir çeşit maliye denetçisi olan sakellrios idi. başkentteki düzenin korunmasından ve iâşesini sağlanmasından sorumlu eparkhos ya da İstanbul valisi, zanaat loncalarıyla tüccarları denetliyordu⁷⁶.

Hükümet harcamalarını karşılamak için ticaret ve sanayiden gelen önemli tahsilata, dolaylı vergilere ve gümrük resimlerine, devlet imalathaneleri ve atölyelerine , tekellere , görevlerin ve unvanların satışına güvenmektedir.

Halkı ezen ağır vergiler, ticaret ve sanayi gelirleri, IX. Yüzyılda Bizans bütçesini dengeleme, dışa karşı parasını koruma, hazineye yüklü miktarda kullanıma hazır para bulundurma olanağı sağlamıştı⁷⁷.

1.7. ORDU VE DONANMA

Bizans doğuda Arap ve Sasani saldırılarına karşı Roma döneminden gelen foederati sistemi getirdi. Buna göre sınır bölgesindeki güçlü Arap kabile veya emirlikleri ile ittifak

---

⁷⁵ Peter Charanis; "Bizans İmparatorluğunun Çöküşündeki Ekonomik Faktörler", Çev: Melek Delilbaşı, *Bellekten*, XLVIII/191-192, T.T.K. Yay., İstanbul-1984, s.529, 531.

⁷⁶ Levtschenko, s.145, 146.

⁷⁷ Levtschenko, s.146.

anlaşması yapılmakta böylece bunlardan gelebilecek tehlike önlenmekte hem de diğer düşmanlara karşı tampon bölge oluşturulmaktadır⁷⁸.

Bizans donanmasının boyutu küçüktü fakat ülkeyi düşmandan koruyabiliyordu. Aynı zamanda da Venedik ve Cenevizlilerin ticaret filoları Akdeniz’de güç dengelerini bozana kadar ticaret filosunun Akdeniz’e egemen olmasını sağlayarak ülkenin savunmasında önemli idi⁷⁹.

2. BİZANS İMPARATORLUĞU’NUN İKTİSADİ COĞRAFYASI

İnsan coğrafya’da yaşar ve onun bir parçasıdır. Coğrafyanın tarih üzerinde etkili olduğu belirtilir. Fakat bu etkilerin ne olduğu tam olarak bilinmez.

Coğrafya farklılıklar gösterir. Her yerde, her zaman aynı cömertlikte değildir. Bu farklılık yeryüzü şekilleri, iklim, bitki örtüsü, üretim çeşit ve miktarında da farklılık olacaktır. Tarih ve medeniyetin gelişmesinin ilk sebebi bu coğrafi farklılıklardır.

Bu coğrafi fark her şeyin her yerde yeterli miktarda bulunmaması değiş-tokuşu yani ticareti doğurmuştur. İnsanların ihtiyaçları her zaman her yerde aynı olmasına rağmen coğrafya her yerde aynı cömertlikte değildir⁸⁰.

Bizans devleti kurulduğu zaman üç kıta üzerinde hâkim konumundadır. Bunlar Asya, Avrupa ve Afrika’dır. Ancak zamanla devlet bu topraklar üzerindeki hâkimiyetinin bir kısmını kaybedecektir. Küçülme önemli ürünlerin yetiştiği ve geldiği Afrika bilhassa Kuzey Afrika ile başlayacak, daha sonra Asya’daki toprakların bir kısmını kaybedecek, aynı zaman dilimleri içerisinde Avrupa’daki toprakların bir kısmını da kaybedecektir. Bizans’ın kaybı sadece kara anlamında bir kayıp değil denizlerde de kaybı olacaktır. Bir Roma gölü olan yada Bizans gölü olan Akdeniz’i de büyük oranda kaybedecektir.

IX. ve X. Yüzyıllarda Bizans’ın sınırları Batı’da balkan yarımadası, Doğuda ise Küçük Asya (Anadolu) ile sınırlı kalmış Afrika üzerindeki topraklarını da VII. ve VIII. Yüzyıllarda İslam dünyasına kaptırmıştır.

Bu bölümde dünya coğrafyasında önemli olan bu yerler hakkında ana hatlarıyla bilgi verilecektir.

---

⁷⁸ Avcı, s.24.

⁷⁹ Tamara Talbot Rice; *Bizans’ta Günlük Yaşam*, Çev: Bilgi Altınok, Özne Yay., İstanbul, s.115.

⁸⁰ Mustafa Öztürk; *Tarih Felsefesi*, Elazığ–1999, s.42.

2.1. AVRUPA

Afrika'nın kuzeyinde, Asya'nın batısında ve Atlantik Okyanusu'nun doğusunda bulunan kıta. Üzerinde birçok ülke mevcuttur. Avrupa, Sami dillerde Erep (yahut Irib)=Güneşin Battığı taraf anlamına gelir. Fenikelilerden Yunanlılara geçen bu ad, Yunanca'da Europa olmuş ve Ege denizine göre batıda bulunan ülkelere bu ad verilmiştir. Kapladığı alan yönünden Okyanusya'dan sonra en küçük 2. kıta olan Avrupa; batıda Atlas Okyanusu, kuzeyde Kuzey Buz denizi ve Atlas Okyanusu, güneyde Akdeniz ve doğuda Asya kıtası ile çevrilidir. Avrupa kıtası güneyde Afrika kıtasına oldukça yaklaşıp (Cebelitarık boğazı 14 km). Güneydoğuda ise Asya ile hemen hemen bitişir (İstanbul boğazı 0,7 km., Çanakkale boğazı 1,3 km.)⁸¹.

Bir Avrupa haritasına bakalım: aşağıda üç yarımada; İber, İtalya ve Balkan. Yukarıda İskandinavya, Britanya adaları, Güneyde iki dar boğazı ile sınıksız kapalı bir Akdeniz ama Manş denizi ve Skagerrak'la Kuzey denizine ve Baltık'a bağlanmış. Üç dağ sırası: Masif santraller, alpler, kalpatlar

Solda ve sağda iki yatay duvar: Pireneler, Kafkaslar Tuna, Ren ve Rhone, kaynaklarını olabildiğince birbirine yakın tutarken, ağızlarını birbirinden özellikle uzaklaştırmaya çalışan üç nehir⁸².

Avrupa'nın doğuda kesin bir sınırı bulunmamakla beraber, kuzeyden güneye Ural dağları, Ural nehri, Maniç çukuru, Karadeniz, İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile Ege Denizinden geçecek hattı sınır kabul edebilir.

Barbar istilaları Roma içinde büyük ölçüde servet tahribine emniyet ve asayişin bozulmasına iktisadi hayatın sarsılmasına ve sosyal münasebetler nizamının yeni bir şekilde inkişafına yol açmıştır⁸³. Akdeniz'deki İslam hâkimiyeti Avrupa'yı yakın Şark medeniyet merkezlerinden ve Roma'nın doğu kısımlarından uzaklaştırmıştır.

Galya, İtalya, İspanya ve Afrika'ya yerleşmiş olan Barbar kavimleri Bizans'la olan münasebetlerinde Akdeniz'den yararlanmaktadırlar. Suriyeli gemiciler, batı Avrupa limanları ile Mısır ve Anadolu arasındaki iktisadi münasebetleri temin etmekte bütün yollar Avrupa'yı doğuya ve Afrika'ya bağlamaktadır.

---

⁸¹ Besim Darkot; *Avrupa Coğrafyası*, İstanbul-1969, s.1, 2.

⁸² Berl, s.17.

⁸³ Barkan, s.37. Seignobos, s.19.

Avrupa İslamiyet'in yayılışına kadar Bizans aracılığı ile doğu mallarını getirmiş ancak İslam fetihlerini Akdeniz'in Doğu ve batı kısımlarını ele geçiresi durumu değiştirmiştir. Bu suretle binlerce beri Doğu ve batı arasındaki kültür ve ticaret münasebetlerinin en tabii bir münakale vasıtası olan Akdeniz yolu bazı Avrupa memleketleri için kapanmış Şark ve dünya ticaretinin dışına atılmış bulunuyorlardı⁸⁴.

Vaktiyle Akdeniz yolu ile Şarka ve Kuzey Afrika'ya iktisadi bakımdan bağlı olan Avrupa yeni şartlar karşısında ancak Ren üzerinden Doğuya ve İskandinavya'ya yayılabildi. IX. ve sonraki yüzyıllarda Ren boyu eski hudut şehirleri şimdi Avrupa'nın belli başlı ekonomik merkezleri olmuştu. Artık Kuzey denizi faal bir iç deniz olarak işlemeye başlayacaktır⁸⁵.

Avrupa'da ekonomi bakımından kayda değer en önemli hadise malikâneler sisteminin genişlemesi ile para ekonomisi yerine aynı diyebileceğimiz bir ekonominin geçmesi zirai bir medeniyetin ortalığa hâkim olması.

Para, Avrupa milletleri arasında normal bir mübadele vasıtası olarak devam etti. Fakat ticaret azalınca satın alma fırsatı ve dolayısıyla alınan malı para ile ödemek vesilesi pek sık zuhur etmiyordu. Bu sebeple tedavülü ile birlikte piyasada mevcut paranın miktar ve ayarı da azalmıştı.

Devrin bütün iktisadi faaliyeti kendi kendine yetiyordu. Gerçekten IX. Asırdan itibaren Batı Avrupa memleketlerine hususi çevresini vermiş olan feodalite rejimi, bu cemiyetin iktisadi bakımdan zayıflayıp tamamı ile zirai bir ekonomi düzeni içerisine girmesi etkilidir.

Batı Avrupa'da ticaret ve şehirler kısmen ortadan kalkıp herkesin köylere çekilerek malikânelere sığınması kendi kendine yeten bir ekonomi yaptı. Malikânelerin bu şekilde teşkilatlanması ticaret ve tüccarlara olan lüzumu da ortadan kaldırdı. Ortada ihtisaslaşmış ve daimi bir tüccar sınıfı yoktu.

IX. asırdan itibaren Batı Avrupa'sı her bakımdan zirai bir cemiyet gibi gözükmektedir. Ticari mübadele asgari düzeye düşmüş ve tüccar sınıfı ortadan kalkmıştır. Bu devirde Kilise, dindar Hıristiyanların yapmakta oldukları vakıflar ve sadakalarla zenginleşmişlerdir. Bu manevi ve siyasi nüfuzunu artırmasına yol açtı. Devrin en büyük

---

⁸⁴ Barkan, s.38.

⁸⁵ Barkan, s.40, 41.

mali müesseseleri sıkışık zamanlarında prenlere ödünç para vermekte idiler. Kilisenin faizle yüksek para vermek ve yüksek ticari karlar temin etmek yolundaki gayretlere karşı düşmanlığı sebepsiz değildir⁸⁶.

2.2. AFRİKA

Avrupa'nın güneyinde, Atlantik Okyanusu'nun doğusunda, Hint Okyanusu'nun batısında ve Antarktika'nın kuzeyinde bulunan kıta eski dünya karalarından birisidir

Afrika adı, Kartaca'ya ilk defa ayak basan Romalılarca "Afri" veya "Africani" denilen oymakların adından esinlenerek verilmiştir. Afrika adı bu ülkeye Pön savaşları sırasında verilmiştir. O zamana kadar Yunanlı yazarlar bu kıtaya "Libya" yani "Lebular Diyarı" derlerdi. Fakat MS I. yy sonlarında bu isim bütün kıta için kullanılmaya başlandı. Afrika terimi daha sonra Arapça'ya "İfrikiya" şeklinde geçmiştir⁸⁷.

Afrika kıtasında insan yaşamına uygunluğu eşsiz ürünleri ile önemli bir yere sahip olan Kuzey Afrika Roma imparatorluğunu ikiye ayrılmasından sonra bu kısım büyük oranda Bizans imparatorluğunun egemenliği altında kalmıştır. Afrika hem köle ticareti, mücevher, tahıl, fildişi ve doğunun kıymetli ürünlerinin gelmesinde bir yoldur. Bu kıta İslam dünyasının ortaya çıkışına kadar Bizans egemenliğinde olmuş, ancak Hz. Muhammed ile İslam'ın hızla yayılmaya başlayınca bu yeni oluşum sınırlarını Bizans aleyhine doğru genişletmiş ve kısa bir süre sonra Kuzey Afrika'nın tamamı İslam dünyasının eline geçmiştir. Böylece daha önce sahip olduğu ürünleri artık ithal etmek zorunda kalacaktır. Bu ürünlerin başında buğday, kereste, cam ve daha pek çok ürünü sıralayabiliriz.

2.3. ARAP YARIMADASI

Afrika coğrafyasında önemli yerlerden biride Arap yarımadasıdır. Üç kıtayı birleştiren ve dönemin doğu ile batı arasındaki ticaret yolları üzerinde yer alan yarımada, bu coğrafi konumundan kaynaklanan stratejik önemi dolayısıyla Roma-Bizans ve İran devletleri arasında mücadele konusu olmuştur⁸⁸. İslam öncesi Mekke'nin komşu devletlerle ticari ilişkileri vardı. Mekkeliler yazlık ve kışlık ticari faaliyetlerde bulunurdu.

Mekke ve Medine halkları ticaretle uğraşır, Suriye, Irak ve Yemen'e seyahat ederler. Bir tarafında Basra Körfezi, diğer tarafında Kızıldeniz ve güneyinde Hint Okyanusu ile

---

⁸⁶ Barkan, s.51, 52, 53.

⁸⁷ Philip K. Hitti; *İslam Tarihi*, C.I, Çev: Salih Tuğ, İstanbul-1989, s.252.

⁸⁸ Avcı, s.30.

sınırlı olan bu yarımada bir ucuyla kendisini Asya kıtasına bağlı tutmakta. Baharat yolunun geçtiği, Çin'den, Hindistan'dan gelen ürünlerin taşındığı bir bölgedir. Bizans devleti için önemli olan bölgelerden biridir. Ülkesindeki pek çok ürünü burası sayesinde elde edebilmektedir.

Kuzey'de Bizans hâkimiyetinde bulunan Suriye bu bölgelerin başında gelir. Mekkeliler yol güvenliğinin sağlanmasına karşılık mal değişiminin sağlanmasına dayalı antlaşmalar yapmışlar ve bazı imtiyazlar elde etmişlerdir.

İslam'ın çıkacağı sıralarda Bizans –İran arasındaki harpler, İç Asya ve Uzak Şark ticaret yollarının Basra Körfezi, Irak, Suriye arasındaki kısımları kapanmış olduğundan Hint ticaretini daha güneyden dolaşarak Arabistan üzerinden Mısır'a geçen yollar ve bu arada Mekke, Medine büyük bir ehemmiyet kazandı.

Hind, Habeşistan ve Suriye yollarının birleştiği noktalarda olan bu şehirlere uğrayan kervanlar muhtelif cins kıymetli eşyayı taşıyordu. Bakır, kıymetli madenler Afrika'nın altın tozu ve fildişi ve siyah esirleri, Çin'in ipeklileri Suriye'nin hububat ve zeytinyağı⁸⁹.

2.4. ANADOLU

Antik çağda Küçük Asya'da çok sayıda zengin, rafine ve istikrarlı ticaret şehirleri vardı.

Norman Baynes haklı olarak şöyle demiştir:

“İnanıyorum ki Roma İmparatorluğunun son dönemdeki zenginliği her şeyden önce Küçük Asya'ya, o para ve insan hazinesine sahip olmasından kaynaklanmaktaydı⁹⁰.”

Constantine'nin Germen tehdidinden ötürü Avrupa dışına gitmeye pek niyeti yoktu. Bu nedenle, Antik Çağ'ın zengin şehirleri olan Antakya ve İskenderiye, imparatorluk içi bağlantılarına, düşünce yaşamı hareketliliklerine ve ruhani konularda kopardıkları gürültülere karşın onu çekemiyordu.

Diolectianus'un başkenti ve tahtan ayrıldığı yer olan, Galerius'un da bir süre oturduğu Nikomedia da(İzmit)öyleydi. İyi bir limanı, verimli geniş toprakları olan ve Tuna'dan gelen anayol üzerinde bulunan Nikomedia'dan hoşlanıyordu ama Küçük Asya'da bulunduğu için kuzey sınırından fazla uzaktı ve orayı istememesi için başka

---

⁸⁹ Barkan, s.57.

⁹⁰ Michael Grant; *Roma'dan Bizans'a İ.S. Beşinci Yüzyıl*, Çev: Z.Zühre İlkelen, Homer Kitabevi, İstanbul-2000, s.2.

nedenlerde vardı. Byzantion.Nicaea'ya(İznik)hiçbir zaman olunmadığı kadar güçlü bir rakipti ve kentin kısa ömürlü parıltısını bir daha ortaya çıkamayacak biçimde söndürdü⁹¹.

Bunun yanı sıra Akdeniz ticaretinin Müslümanların elinde bulunması, Anadolu'yu dünya ticaret yolları dışında bırakmış ve bu ülke medeni sahada olduğu gibi iktisadi alanda da bir sükût devrine girmiştir. Yalnız İslam hudutları içerisinde bulunan Doğu Anadolu, Bizans Anadolu'suna nazaran daha iyi durumdadır.

Anadolu asırlarca İslam memleketlerince aranan kuzeyin kürklerinin ve devletlerini ordularını besleyen ve yüksek sınıfların saraylarını dolduran köle ve cariyelerin ticaretini yapılacağı en yakın ve tabii bir yol olmasına rağmen, İslamiyet'in yayılışı ile Bizans'ın kötü durumu nedeniyle bu değerli ürünlerin dağıtımının yapıldığı mevcut özelliğini kaybetmişti. Böylece İslam ülkelerine Anadolu'dan değil de Harizm ve İran üzerinden ürünler ulaşır olmuştur. Yine XI. Yüzyıla kadar aynı şekilde karayolları gibi deniz yollarını aldığı istikamette Anadolu'yu ticari faaliyetlerin dışında bırakmıştır⁹².

2.5. AKDENİZ

Eski dünyanın kalbi, Avrupa, Asya ve Afrika'nın bulunduğu alan, ortada Akdeniz adı üstünde Medi-terranea karaların arasında kalan iki kilitsen giriş var;

Tali olarak güneyden Afrika içlerinden, sahradan Ta doğudan Çin sınırına kadar uzanan Avrasya steplerinden sahneye çıkanlar:

Germenler, Slavlar, Hunlar, Arplar, Türkler Bulgarlar, Beni hilal, Murabbıtlar, Muvahidler, Moğollar... vs.

Akdeniz-Avrupa uzamında ilkçağ ile ortaçağ arasındaki tezatlar çok belirgindir. Birinden ötekine giderken her şeyden önce demografik, etnik, linguistik bir kopuş söz konusu büyük insan kitlelerini yer değiştiriyor. Germen ve Slav diasporalarından yeni halklar ve diller giderek yeni uluslar oluşturuyor.

Bu aynı zamanda bir toplumsal biçimlenme kopuşu da demek çünkü bu yeni siyasal organizmaların bağrında gelişen ekonomi ve toplum yapısı İ.Ö.3 yüzyıl yapısı İ.s. 3 yüzyıl yapısından çok farklıdır⁹³.

---

⁹¹ Grant, s.12.

⁹² Sezgin Güçlüay; "Anadolu Selçuklu Devletinin Ticaret Politikası", *Türkler Ansiklopedisi*, C.10, Yeni Türkiye Yay., İstanbul-1999, s.365.

⁹³ Halil Berktaş; "Vizörden Bizans: Haritalarla Düşünmek" *Cogito*, S.17, Yapı Kredi Yay., İstanbul-1999, s.68, 69.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİZANS İMPARATORLUĞUNUN TİCARET POLİTİKASI

Ticaret, ekonomik bir olay olmasının yanı sıra sebep ve sonuçları itibariyle aynı zamanda siyasi ve sosyal bir olaydır.

Çünkü gerek klasik gerekse modern devletlerin en önemli hedefi ve görevi, halkın ihtiyacı olan her türlü emtianın iç piyasada bulunmasını sağlamaktır. Aksi takdirde içeride kaçakçılık yolu ile spekülâtif kazançlarla sivrilen zümreler ortaya çıkabilir. İç sosyal dengeler bozulabilir ve merkezi hükümeti saltanatı tehdit edebilirdi. Onun için iç üretimin yanında, iç piyasadaki zaruri tüketim maddelerini sağlamanın en etkin yolu ticaret ile mal girişinin teşvik edilmesi yani ithalatın teşvik edilmesi idi⁹⁴.

Ticaret, ihracat söz konusu olduğunda üretimin, ithalat söz konusu olduğunda ise, para rezervlerinin devlet kontrolünde bulundurulmasıyla başına buyruk olmaktan çıkarılıyordu. Hem, ticaret bir altın ve mal tedariki olarak görüldüğü için bir devlet işiydi ve başka da hiçbir şey değildi⁹⁵.

1.1. BİZANS İMPARATORLUĞUNDA TİCARETİN YERİ VE İŞLEYİŞİ

Doğu'da ticaretin gelişmesiyle küçük kentlerin çoğalması, daha istikrarlı ve adaletli bir toplum oluşturmuştu. Küçük Asya, Suriye ve Mısır'ın köylüleri batı eyaletlerinin dışlanan kölelerinden farklıydılar. Ürünlerini kentlerde daha iyi bir bedele satabiliyorlar ve aldıkları parayla kiralarını ve vergilerini ödüyorlardı. Doğuda, batıya göre daha eski ve daha zengin kentler vardı.

Ayrıca, doğudaki kırsal nüfusu tüm sıkıntıları bir yana daha güçlü ve daha büyüktü ve hayatta kalmayı başarıyordu. Bundan ötürüdür ki Doğu İmparatorluğu daha zengindi ve bu zor yüzyıla karşı koyabilecek güçteydi⁹⁶.

Hıristiyan dünyası içinde Bizans İmparatorluğu en büyük devlet ve en büyük ticaret gücü olmuştur. Bizans'ta bir prensin ya da soylunun ticari işlerle uğraşması sorun değildi.

---

⁹⁴ Güran, s.370.

⁹⁵ Stefanos Yerasimos; *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye (Bizanstan Tanzimata)*, C.I, Çev: Babür Kuzucu, İstanbul-1995, s 45.

⁹⁶ Michel Kaplan; *Bizansın Altınları*, Çev: İhsan Batur, Yapı Kredi Yay., İstanbul-2001, s.40, 43.

Zoe (1042–1055) imparatoriçe olduktan sonra bile parfüm üretimine devam etmiştir. Bizanslı soylular sık sık ticaretle ilgilenir. Bazıları halı atölyeleri dahi işletirlerdi⁹⁷.

Bizans'ın ticaret ve sanayiye yaklaşımı, dış ilişkiler gibi devletin görevi sayılırdı. Fabrika ve atölyeleri yaptırma ve denetleme sorumluluğu üstlendi. Tekeller kurdu ithalat ve ihracatı ele aldı, ücretleri tüm malların alış-satış fiyatlarını gümrük vergilerini ve benzer harçları saptadı. Ayrıca devlet tayın miktarını tespit etmekten kaçınarak, ithalatın halkın gereksinmesini çok fazla aşmamasını sağlamak üzere kendini, Konstantinopolis'in erzakını sağlamakla yükümlü tuttu. Başkent in iaşesi nüfusla orantılı olarak oldukça uyumlu bir düzeyde tutulurdu.

Devlet güçlü olduğu sürece sorun yok ama zayıfladığında ekonomi üzerindeki denetimi gevşese, özel girişimler su yüzüne çıkıyor, imparatorluğun topraklarını küçülmesi ve kaynaklarını azalması ile ekonomi geriledi. İtalya gibi yabancı tüccarların pazarlıkçı alıcılar olarak ortaya çıkmalarıyla sistem çöktü⁹⁸.

Bizans'ta hiç kimse sanayinin amacının imparator, kilise ve soylulara istedikleri lüks malları ve devlete de ihracat için bu gibi malların fazlasının gerektiği varsayımını sorgulamadı.

İmparatorluğun parlak günlerinde Bizans'ın kent ekonomisinin karakteristik özelliği, devletin onun üzerindeki sıkı kontrolü idi. Bu düzenleme iki ögeden oluşuyordu. Birincisi; dış ticaret üzerindeki sıkı denetim, ikincisi ise özel ve kamu loncaları haline gelen zanaat loncalarının ve mesleklerin devlet tarafından denetlenmesidir. Bu düzenlemenin amacı hem politik, hem de ekonomikti. Politik olarak devlet, silah ve çok sayıda işlenmiş eşyanın özellikle lüks eşyanın, sadece saray için değil aynı zamanda diplomatik amaçlarla da barbarların reislerine ve diğerlerine armağan olarak verilmek üzere kendisine ayrılmasını istiyordu. Ekonomik olarak da büyük kentleri yaşam için gerekli olan mallar ile donatmak, malların kalitesini iyi durumda tutmak ve aşırı fiyat artışını önlemek istiyordu. Kent ekonomisi aynı zamanda önemli bir gelir kaynağıydı. Bütün ithal ve ihraç malları %10 vergiye bağlıydı⁹⁹.

Devletin en ince teferruatına kadar karışarak sanayiye tahmil ettiği lüzumsuz nizamla rağmen İstanbul himaye ve inhisar siyasetinin cenneti olmuştur.

---

⁹⁷ Tamara Talbot Rice; *Bizans'ta Günlük Yaşam*, Çev: Bilgi Altınok, Özne Yayınları, İstanbul, s.118, 122.

⁹⁸ Rice, s.118.

⁹⁹ Charanis, s.532.

Bizans sanatkârlarının ellerinden çıkan şaheserler parlak renkli ve bütün işlemelerle tezyin edilmiş ipek kumaşlar, kıvılcım saçan minelerle canlandırılmış nefis kuyumcu masnuatı, taş ve incilerle göz kamaştıran mücevherat, altınla zenginleştirilmiş züccaciye velhasıl bütün bu ziynet sanayi harikalarının bütün dünyada Grek imalathanelerine fevkalade bir nüfuz ve kıymet kazandırmışlardır.

Tüccarlarının faaliyeti, bahriyesinin kuvveti, iman ve büyük pazarlarının arz ettiği mübadele merkezleri ile Bizans bütün dünyanın servetlerini inhisar altına almıştır. Bütün cihan yollarını mahrecinde Şarkla Garp arasındaki vaziyet ile İstanbul bütün Miletlerin üşüştü ve bütün mahsullerin mübadele edildiği büyük bir ambardı.

Yalnız payitahta piyasa ve gümrük resimlerinin senede hazineye 7.3000.000 altın metelik getirdiği hesap edilmiştir¹⁰⁰. Bizans tarihinin başlangıç döneminde ender bulunan lüks maddeler, en çok doğudan, mücevherler Hindistan ve İran'dan, ipekliler Çin'den ithal ediliyordu. Doğu ile ticaret çok gelişmiştir.

Baştan beri lüks mallar devlet tekeli olarak işlem görür. Özellikle ipek ve madenden pahalı malları üreten önemli atölyeler Konstantinopolis'teki Büyük Saray'ın çevresinde kurulurdu.¹⁰¹

Bizans deniz ticareti Akdeniz'in doğu havzasında da üstün durumda idi. Bari, Amalfi, Venedik gibi Bizans İtalya'sı kentleri İstanbul'la düzenli bir ticaret ilişkisi içinde idi. İstanbul giren ya da çıkan her mal, imparatorluk hazinesine önemli bir girdi sağlayan %10 tutarında bir vergiye bağlanmıştı. Bizans'ın dış ticareti (daha çok lüks mallar), en gelişmiş olduğu IX. Yüzyıla kadar başkentin sanayisi Loncalara bölünmüş şirketler altında örgütlenmiştir¹⁰².

Deniz nakliyatı tahıl: Konstantinopolis'e yolculuk eden yük gemileri daha önce Romalılar tarafından kullanılmış olanlara oranla küçülmüş. Boyuttaki bu değişikliğin birçok nedeni vardır. Tahıl üretim merkezlerinden adı Konstantinopolis olan yeni başkente yolun kısalması, savaşlar ve veba yüzünden nüfusun azalması devlet gemilerinden şahısların sahip olduğu özel gemilere geçişte etkilidir¹⁰³.

---

¹⁰⁰ Diehl, s.102.

¹⁰¹ Rice, s.121.

¹⁰² Rice, s.119.

¹⁰³ Tufan Turanlı; "Kaptan Georgius ve Gemisi", *Cogito*, S.17, Yapı Kredi Yay., İstanbul-1999, s.226.

Gemilerin limana güvenle girmelerini sağlayan ve aynı zamanda bir röle sistemi aracılığı ile imparatorluğun uzak yerlerine de sinyaller gönderen Phoras feneri dağlık bir burun üzerinde idi.

Yönetim hem kredi işlemlerine hem de faiz oranlarına sıkı bir düzenleme getirmiştir. Iustinianus döneminde denizaşırı işlemlerle ilişkin kredilerden %12 faiz alınabiliyordu. IX. Yüzyılın bankerleri (kuyumcular) %8, diğerleri ise %6 faiz tahsil edebiliyordu. X. Yüzyıla kadar normal faiz oranı %8.33; deniz ticaretinde ise, %16, 6 idi. Yönetim biriken faizin ekonomiye kazanmasını işini de bizzat denetliyordu¹⁰⁴.

Ölçümler ve tartılar Eparkhos'un denetimi altındadır. Özellikle temel gereksinim maddesi olan (tahıl, kereste, demir ipek) vurgunlara karşı önlem olarak denetim yapardı¹⁰⁵.

İstanbul Praefectusları, kentin babası olarak birinci sırada yer alıyordu. Askeri üniforma yerine toga giyinmesine izin verilirdi. İstanbul'un düzeni ve yaşamın iyi yürümesini, sanayi loncalarını denetlemek, kentin yeterince mısır stokuna sahip olmasını sağlamak ve esnaf tarafından kullanılan tartı ve ölçülerin denetlenmesini sağlama görevleri arasında yer almaktadır.

Bütün malların ticaretini valinin sağladığı fiyattan pazarlarda satarak tüccarlar yürütürdü. Böylece ülkenin ekonomisinde aracılara yer yoktu. Valiler temel gıda maddelerinin fiyatını sabit tutabiliyorlardı¹⁰⁶.

1.1.1.Devlet Tekeli

Zanaat olduğu gibi ticaret de özel kişilerin elinde idi. Ama üstünlük devlette kalırdı. "Kaderlerini ticari çalkantılara bırakmak istemeyen imparatorlar, ham madde teminini sağlamak amacıyla, satın alma tekeli kurlarlar.". Devlet çok miktarda buğday satın alır, bunları ambarlara yığar bir kısmını fırıncılara dağıtır, bir kısmı ile ordunun ihtiyaçlarını karşılar, geri kalanını da kıtlık yılları için ihtiyat olarak saklar. Kasapların Nikomedis (İzmit) ya da Sangariostan (Sakarya) öteye gidip Konstantinopolis'e ayrılmış olan domuz ve koyunları satın almaları bunları başkentte gizlice müşterilerine satmaları yasaklanmıştı. Her şeyi beyan etmek ve defterlere kaydetmek gerekirdi. Fırıncıların ve meyhanecilerin yanında ekmeğin ağırlığını ve şarabın ölçüsünü ayarlayan görevliler vardı. Fiyatların

---

¹⁰⁴ Levchenko, s.131.

¹⁰⁵ Kaplan, s.72. Rice, s.42.

¹⁰⁶ Rice, s.120

tespitinde vali ne derse o olurdu. Böylece imparatorluğun büyük erzak tüccarı devlet oluyordu¹⁰⁷.

Bazen ekmek için saptanan fiyat fırıncıların mısır için ödediklerinden daha düşük olurdu. Ama o zaman devlet bu farkı kapatmak için sübvansiyona başvururdu. Mısır stokunun sağlanması iyi bir örgütlenmeyi gerektiriyordu. Baştan beri lüks mallar devlet tekeli olarak işlem görür. Özellikle ipek ve madenden pahalı malları üreten önemli atölyeler Konstantinopolis'teki Büyük Saray'ın çevresinde kurulurdu. İpek yapımının sırrını Çinliler ellerinde bulunduruyorlar. İpek yolundan kervanlarla taşınan ipek, Bizans'ta imparatorların tekelinde bulunan tezgâhlarda işlenerek kumaş haline getiriyor¹⁰⁸.

1.2. BİZANS İMPARATORLUĞU TİCARETİNDE ETKİN OLAN UNSURLAR

Tüccar, başlangıçta ihtisaslaşmamıştı. Ancak büyük şehirlerde faaliyetlerini sınırlandırma eğiliminde idi. Böylece ihtisaslaşma tüccar birliklerinde bölünmelere yol açtı. Kumaş, deri, yün, kürk, şarap, baharat ve diğer mallar için bağımsız tüccar birlikleri doğdu. Bu birlikler mütevazı mağazalar yerine büyük hanlarda işlerini yürütüyordu¹⁰⁹.

Ticaret ve endüstri için her beş yılda bir toplanan “altın ve gümüş vergisi” ihdas edilmişti. Altın ve gümüş vergisine tabi tutulan tacirler, ticaretlerinden vazgeçmekte idiler. Bu kaçıışı önlemek için hükümet sosyal şartlarla meslekleri mecburi ve babadan oğla geçer hale soktular¹¹⁰.

Zanaatkârların refah dönemi Makedonya hanedanının hüküm sürdüğü çağdadır. Öte yandan VI. Leon hükümdarlığı döneminde tüccar sınıfını zenginleşmesi anlamına geldiğini söyleyebileceğimiz bir değişme vardır. Bu zenginleşmenin etkisi Bizans sarayında da kendini gösterecektir. Makedonya hanedanı ile birlikte iç pazarı genişletmek ve ipekçilikle kuyumculuğun gelişmesini kolaylaştırmak istemiştir¹¹¹.

Bizans ticaret kanunlarına göre; Arap tacirlerin ülke içine girip belirli yerlerde alış-veriş yapabildikleri ayrıca bu tacirlerin sınır kapılarında sert ve ağır gümrük kontrolüne

---

¹⁰⁷ Yerasimos, s.45.

¹⁰⁸ Prokopius, s.369.

¹⁰⁹ Güran, s.64.

¹¹⁰ Seignobos, s.49, 50.

¹¹¹ Yerasimos, s.53, 54.

tabi tutuldukları tespit edilmiştir. Bizans'tan sağlanan ticari imtiyazların Kureyş için önemi daha kolay anlaşılmaktadır¹¹².

Yabancı tüccarların ayrıcalıklı ortakları ticaretle ve denizyolu taşımacılığı ile uğraşan Bizanslılardı. Bunlar İstanbul'un kaymak tabakası içinde oldukça mütevazı bir yer tutuyordu. Soylularla aralarındaki keskin ayrım sürüyordu. Soylular meslek sahibi olmayı ve ticaret yapmayı çok küçümsemekte idiler. Yine de 960'lı yıllardan 1080'li yıllara dek kentte yavaş yavaş bir orta sınıf olarak çıktılar. İmparator XI. Yüzyılın ortalarında ortaya çıkan bu yeni sınıfa senato sıralarına terfi etme hakkını verdiler. Ancak bu durum kısa sürer. 1081'de orta sınıf senatodan çıkarılır, senatörlere her türlü ticari etkenlik yasaklanır¹¹³.

Zanaat olduğu gibi ticaret de özel kişilerin elinde idi. Ama öncelik devlette kalırdı. Fiyatların tespitinde vali ne derse o olurdu. Böylece imparatorluğun büyük erzak tüccarı devlet oluyordu¹¹⁴.

1.2.1. Yunanlı, Suriyeli, Yahudi ve İtalyan Tüccarlar

İstanbul tüccarların uğrak yeridir. Bu tüccarlardan en eskileri Suriyeli tüccarlardır. VIII. Yüzyıldan beri çoğunluğu Müslüman olduğundan, başkente en azından bir cami vardı. Bu da öteki ülkelerdeki Müslüman tüccarların, örneğin Mısırlıların gelmesini kolaylaştırıyordu.

X. yüzyılda Ruslar gelmeye başladı. Avrupalıların oturduğu Hagia Mamas (Dolmabahçe) mahallesinde konaklıyorlardı. Rusların ellili gruplar halinde ve silahsız olarak İstanbul'a girmelerine izin verilirdi. Ancak kışı burada geçiremezlerdi¹¹⁵.

X. yüzyıldan başlayarak Venedikli nüfusu giderek artmaya başladı. Haliç'te kendi evleri, kiliseleriyle bir mahalle oluşturdular.

Yunanlı tüccarlarda varlığını sürdürüyordu. Greklerin, Doğu ile batı arasındaki ticari ilişkilerde hiçbir zaman Suriyeliler kadar etkili bir payları olamadı. Bu alanda herhangi bir önemli bir rol oynamışlarsa, bu ancak İtalya'da olabilmıştır¹¹⁶. Suriyeli ve Yunanlı tüccarlar, Akdeniz ticaretinin büyük bir kısmı bu tüccarların elinde idi. Çin'den gelen ipek ve diğer doğu ürünlerini taşıyorlardı.

---

¹¹² Avcı, s.34.

¹¹³ Kaplan, s.80.

¹¹⁴ Yerasimos, s.45.

¹¹⁵ Kaplan, s.78.

¹¹⁶ Yerasimos, s.35.

Yunanca ticari bir dildir. Yunanlılar maceraperest tacirler olarak tanımışlardır. Kızıldeniz çevresine ve Hint Okyanusu kıyılarına Avrupa ürünlerini dağıtırlar. Ticari konuda başarı sağlamış olan bir diğer halk Yahudilerdi. Çeşitli yerlerde koloniler kurmuşlardı. Babil, İskenderiye, İtalya, Sardinya, Güney Fransa ...vs.

Yahudiler tekstil endüstrisi, kervanlar, nehir taşımacılığı, köle ticareti, cam endüstrisi ve altın işçiliği onların elinde idi. İpek işlemeciliği ve ipek boyamacılığında da ihtisas sahibi idiler¹¹⁷.

Uzak memleketlerden gelerek şatolara veya manastırlara kıymetli kumaşlar, ziynet eşyası, baharat ve kokular satan Yahudi ve Suriyeli tüccarlara Avrupa'da rastlanır. Ancak getirilen eşya bir kısım aristokrat zümrenin ihtiyaçlarını karşılar niteliktedir¹¹⁸.

Arap fetihlerini durulmasından sonra Akdeniz ticareti yeniden canlanır. X. Yüzyılda, Greklerin Araplarla olan ticareti muazzam bir gelişme gösterdi. Antakya ve Trabzon mübadelelerin yapıldığı başlıca pazarlardı. Bunlara çeşitli uluslardan tüccarların gelip gittiği İskenderiye'yi de eklemek yanlış olmaz. Bu mallar Akdeniz ve Karadeniz yolu ile Konstantinopolis'e gidiyordu.

İtalyan siteleri, hizmetlerini sunabilmek için Bizans devletine başvurdular. "Avrupa'da hiçbir ülke Doğu ürünlerini İtalya kadar fazla çeşitte ithal edemiyordu. Bunu çeşitli sebepleri vardı. Önce İtalya coğrafi konumu yüzünden Doğu ve özellikle Bizans imparatorluğu ile sıkı ilişkiler kurmuştu. İkinci olarak aşağı İtalya, Ravenna, Venedik Grek imparatorluğuna aitti. Bu komşuluk karşılıklı ilişkiler üzerinde büyük etkiler yapmış olmalıydı. 875'te Salerne, Gaete ve Amalfi prensleri Sarrasinlerle bir ittifak yaptılar ve onların desteği ile Roma ülkesini yakıp yıktılar. Amalfililerin 973'te Salerne'de imzaladıkları bir ticaret anlaşması, bu denizci halkın Mısır'a gidip geldiğini gösteren bir delildir. Grek imparatorluğuna siyasi bağımlılık sonuç olarak çok sayıda Amalfinin devlet ordusunda görev almalarına yol açtı. Ayrıca birçok Amalfi tüccarı da yurttaş olarak İstanbul'a yerleşmişti. Bunların kendilerine ait dükkânları vardı. Dini cemaat meydana getiriyorlardı¹¹⁹.

Grekler genellikle kendileri üretip ya da Asya'dan getirtip, ambarlarına yığıdıkları malları komşu ülkelere satmak için büyük çaba göstermezlerdi. Doğudan gelen malları

¹¹⁷ Ahmet Rıza Bekin ; *İpek Yolu*, Ankara-1981, s.32, 33.

¹¹⁸ Ömer Lütfi Barkan; *İktisat Tarihi (Ders Notları)*, Kitap II, İstanbul-1957, s.45.

¹¹⁹ Yerasimos, s.53.

yığın halinde yüzyıllar boyu Greklerin egemenliğinde kalan Bari, Napoli, Amalfi v.b. Orta İtalya'ya sevk edip, burada İtalya'nın geri kalan kısmı ile karlı iller çevirmek onların daha kolayına gidiyordu. Yalnız bu kadar da değil: İtalyanlara has teşebbüs ruhunu Bizans egemenliği altında bile korumuş olan bu şehirler halkının Konstantinopolis'e gelip yerleşmeleri, Greklerin daha da işlerine geliyordu. Bunun içindir ki zamanla Venedikliler, Pizalılar, Cenevizliler bütün batıda doğu mallarını asıl tüccarı haline geldiler ve işsiz kalan Grek tüccarları meydanı onlara bırakmak zorunda kaldılar¹²⁰.

Aleksis I, daha tahta çıkar çıkmaz, Normanlara karşı Venediklilerden yardımın istemek zorunda kaldı. Durazza'da Normanlara karşı kazandıkları zafer, Venediklilerin başka imtiyazlar elde temellerine yol açtı. Bunların en önemlisi Venedikli tüccarlara ülkenin her yanında gümrük, maliye ve liman memurlarından çekinmeden mal satmak ve mal satın almak hususunda tanınan haktı. Bu görevlilerin onlara ait malları muayene etmeleri ve devlet adına bir vergi talep etmeleri yasaklanmıştı¹²¹.

İtalyan tüccarlar çok özel bir konum oluşturuyordu. Hıristiyan olduklarından Amalfililer ve Venediklilerin gözünde Bizans uyruğu olan bu tüccarların başkent içinde yerleşme hakkı vardı. Haliç'te kendi toplulukların özgü yapılarıyla XII. Yüzyıla kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir. Ta ki Venediklilerin 1172'de kentten kovulması, İtalyan tüccarların 1181'de katledilmesi ve bunu karşılığında Venediklilerin parayla tuttuğu haclılar tarafından 1204'te Konstantinopolis'in alınıp yağmalanmasına kadar devam etmiştir¹²².

1.2.2.Avrupa'da Ticaret ve Tüccar

Batı Avrupa'da ticaret ve şehirler kısmen ortadan kalkıp herkesin köylere çekilerek malikânelere sığınması kendi kendine yeten bir ekonomi yaptı. Malikânelerin bu şekilde teşkilatlanması ticaret ve tüccarlara olan lüzumu da ortadan kaldırdı¹²³.

Ortada ihtisaslaşmış ve daimi bir tüccar sınıfı yoktu. IX. Asırdan itibaren Batı Avrupa'sı her bakımdan zirai bir cemiyet gibi gözükmektedir. Ticari mübadele asgari düzeye düşmüş ve tüccar sınıfı ortadan kalkmıştır.

---

¹²⁰ Yerasimose, s.48.

¹²¹ Yerasimos, s.69.

¹²² Kaplan, s.79.

¹²³ Barkan, s.44. Zeytinoğlus.57.

Bu devirde Kilise, dindar Hıristiyanların yapmakta oldukları vakıflar ve sadakalarla zenginleşmişlerdir. Bu manevi ve siyasi nüfuzunu artırmasına yol açtı. Devrin en büyük mali müesseseleri sıkışık zamanlarında prenlere ödünç para vermekte idiler. Kilisenin faizle yüksek para vermek ve yüksek ticari karlar temin etmek yolundaki gayretlere karşı düşmanlığı sebepsiz değildir¹²⁴.

V. Yüzyıldan XI. yüzyıla kadar Avrupa'da tasarrufların yatırıma dönüşmesine yardımcı olacak herhangi bir mekanizma yoktur. VIII. Asırdan itibaren Akdeniz ticaret yollarını kesilmesi Avrupa'da ticaretin ve tüccar sınıfını ehemmiyetini kaybetmesine ve şehir hayatını sönmesine sebep olmuştur. VIII. Yüzyılda Avrupa'da altın para basılmaz olmuş, bütün alışverişlerin gümüş veya bakır ufaklık paralarla temin edilebilmesi de umumi fakirleşmenin ve Akdeniz iktisadı ile her türlü alakanın kesilmiş olmasına aşikârdır.

Vaktiyle Akdeniz yolu ile Şarka ve Kuzey Afrika'ya iktisadi bakımdan bağlı olan Avrupa yeni şartlar karşısında ancak Ren üzerinden Doğuya ve İskandinavya'ya yayılabildi¹²⁵.

Ticari teşebbüs ve iş alanındaki gelişmeler de teknolojik ilerlemenin önemli bir parçasıdır. XI. Yüzyıldan itibaren Avrupa'da iş tekniklerinde önemli gelişmeler görülür. Panayırların düzenlenmesi, ticaret kılavuzlarının yaygınlaşması, yeni muhasebe tekniklerinin doğuşu, çek, ciro ve sigorta bu gelişmelerden bazıları idi. İtalya bu yeniliklerinin pek çoğunun doğuş yeridir.

IX. Asırdan itibaren Batı Avrupa'sı her bakımdan zirai bir cemiyet gibi gözükmemektedir. Ticari mübadele asgari düzeye düşmüş ve tüccar sınıfı ortadan kalkmıştır.

Şehirlerin gelişmesi ile birlikte kredi, satılan malların bedellerinin daha geç olarak ödenmesi şeklinde ortaya çıktı. Bu kredili satış müessesesi, tüketimi olduğu kadar yatırımı da teşvik etti. Bunun tipik bir örneği X. Yüzyılda doğan Commenda idi. Bu sistemde A, B'ye bir miktar sermayeyi bir iş için, genellikle dış ticaret işi için borç veriyordu. B iş seyahatini bitirince A'ya hesap veriyordu. Aradaki kar ve zararlar önceden ne şekilde olacağı kararlaştırılıyordu. Commenda'nın ekonomik önemi küçük sermayelerinde üretime

---

¹²⁴ Barkan, s.54, 55. Leo Humbermon; *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, Çev:Murat Belge, Ankara-1982.s.23

¹²⁵ Barkan, s.40, 41.

katılmasıdır. Ticari faaliyetlerin rutinleşmesi ile gezginci tüccarın yerini yerleşik tüccar almıştır¹²⁶.

Ortaçağ toplumu temel olarak tarıma dayalı idi. Ancak sanayinin ekonomiye katkısı da önemli idi. IX. Yüzyıldan itibaren Avrupa’da sanayinin ölçeğinde iki önemli değişme ortaya çıktı. X. ve XII yüzyıllar arasında sınaî faaliyetler giderek malikânelere yani gelişen şehir merkezlerine kaydı. Üç yüz yıldan fazla devam eden bu dönemde madencilik ve taşocakçılığı gibi işin gereği icabı kırsal niteliğini devam ettiren bazı dallar dışında sanayi büyük ölçüde şehirlere özgü bir iktisadi faaliyet haline geldi. Öte yandan şehirlerde toplanan bu imalat faaliyetleri, artan ölçüde bu işleri tek geçim kaynağı olarak benimseyen ihtisaslaşmış kişilerce yapılmaya başlandı. Belirli sınaî faaliyet alanında uzmanlaşmış kişiler daha geniş bir pazar için üretmeye başladılar. Özellikle dokuma sanayinde üretim artık uzak pazarlar için yapılıyordu. Pek çok durumda bu değişme, sanatkâr ve tüketici arasında tüccarın girmesini gerektirdi. Mesela dokuma sanayinde tüccar, hem üretici ile alıcı, hem de hammadde yetiştirici ile ipliğin ve nihai malın üreticisi arasında girerek üretim sürecinde önemli bir rol oynamaya başladı. Bu gelişmelere bir dizi ticari kurum ve düzenlemelerin ortaya çıkmasına yol açtı. Periyodik fuarlar ve düzenli pazarlar kuruldu. Giderek bunların yerini de sürekli işleyen şehir ticaret merkezleri aldı.

İkinci önemli değişme sanayinin ölçeği ile alakalı idi. X. ve XI yüzyıllardan itibaren üretim hacmi genişledi. Tarımda daha geniş toprakların etkin bir şekilde işlenmesi kazanılan servetler, tüketim malları talebini artırdı.

Üretimdeki artışa rağmen sınaî üretim birimleri Ortaçağ dönemi boyunca küçük kaldı. Ortaçağda ideal sınaî üretici kalfa ve çıraların yardımı ile üretim yapan ustalardı. Malın kalitesi loncalar tarafından denetleniyordu. Ustanın kullanacağı hammaddeden fazlasını biriktirmesi yasaktı. . O herkesin gözü önünde çalışıyordu. Ürettiği mala adil bir fiyat koyması ve mütevazı bir hayat sürmesi beklenirdi¹²⁷.

Avrupa’da ticaret daima var olmuştu. IX. ve X. Yüzyılda istila ortamında daralmış, lüks ve dini karakterli mallarla sınırlı kalmıştır. Krallıklar uzaktan gelen yüksek değerli malları, otoritelerini ayrılmaz değerli bir parçası görüyorlardı.

X. ve XI. yüzyılda şehirlerin gelişmesiyle birlikte ticaretin hacmi ve ticaret konusu olan malların sayısı da artmaya başladı. Bu ticari gelişme ilk önce İtalya’da daha sonra

¹²⁶ Güran, s.54. Zeytinoğlu, , s.57.

¹²⁷ Güran, s.66.Shepard B. Clough; *Uygurlık Tarihi*, Çev: Nihal Önal, İstanbul-1965, s.159, 160.

Kuzey Avrupa’da gelişti. Özellikle Akdeniz ötesinden yapılan ithalat artmaya başladı. Daha hacimli mallar bilhassa Kuzey Afrika’dan ham yün, Ortadoğu’dan şarap ve boya maddeleri, İtalya ve Güney Fransa limanlarına ulaşmaya başlamıştı.

XII. yüzyılda bu ticaretin dengesi önemli bir değişme geçirdi. Avrupa bu döneme kadar satabilecek ya da İslam dünyasının ve Bizans’ın ondan talep edebileceği çok az şeye sahipti Avrupa’nın, Doğuya ihracatı köle ve kıymetli madenlerden ibaretti. Doğu Akdeniz ise Avrupa’nın yüksek sınıflarını talep ettiği mamul malları ihraç ediyordu. Avrupa gelişmemiş bir koloni bölgesiydi. Oysa XII. Yüzyıldan itibaren Avrupa artık satmak için yeni mallara sahipti. Dokuma ve madeni eşya ihtiyacı artan ölçüde kereste, şap, ipek ve baharat ithalatı karşılığında kullanılmaya başlarken, altın çıkışı daha küçük oranlara inmeye bařladı¹²⁸.

Akdeniz ticareti de değişti. Avrupa giderek koloniyel rolünü kaybetti. Onun ihracatı zamanla işlenmiş ya da mamul malardan ibaret olmaya başlarken, İslam dünyası Avrupa’ya ipek ve baharat yanında Anadolu’dan ham şap ile Kuzey Afrika’dan ham yün ve hububat saęlıyordu¹²⁹.

Avrupa içinde Kuzey denizlerinde ticaret gelişme gösterdi. Bu ticarete Avrupa gelişmiş, İskandinavya ve Baltık bölgesi ise gelişmekte olan bölge durumundaydı. Bu ticaret önceleri Vikinglerin şehirleri ve manastırları yağmalamaları ve çaldıkları malları pazarlarda ve panayırarda satmaya başladılar. Bunu daha gelişmiş olan batıdan kumaş gibi mamul ve şarap gibi lüks mallar talep etmeleri izledi. Batı Avrupa bunlara karşı balık, kürk, deri ve daha sonraları ise hububat, kereste ve demir gibi Kuzeyin ürünlerini elde etti.

Avrupa’da ticaretin X ve XIII yüzyıllarda birkaç kat arttığına şüphe yoktur. Kıyı ticaretine bağlı liman şehirlerinin büyümesi bunu en tipik örneğidir. Ayrıca panayır ve pazarların kurulması, ekonominin daha çok paraya dayalı hale gelmesi ve ticari metotlarda görülen bazı gelişmeler bu ticari büyümenin diğer göstergeleridir.

Avrupa ticaret hacminde büyürken Bizans küçülme sürecini başlatmakta doğunu mallarını batıya taşımada araç konumunda iken zamanla bu özelliğini yitirmeye başlayacak zira Bizans artık küçülme sürecine girmiştir. XI. Ve XII yüzyıla geldiğimizde Bizans Balkan yarımadasında çok küçük bir alan ile Anadolu yakasında ise Kocaeli yarımadası ve çevresi ile sınırlı kalmış. Önemli ticari merkezler Selçuklu Türkleri, Anadolu beylikleri ve

---

¹²⁸ Güran, s.64.

¹²⁹ Clough, s.161.

balkanlarda kurulmuş olan Yeni Slav devletlerin elinde kalmıştır. Ancak her şeye rağmen iki kıtayı birbirine bağlayan bu noktada olması onun yıkılışına kadarki önemini her zaman korumasında yol açmıştır. Biz nasıl ki hep geçmişimiz olan Osmanlı ile gurur duyar ve Osmanlı mirasçısı isek ve dünyanın çeşitli yerlerinde o şekilde algılanıyorsak küçülmüş olan Bizans'ta Romanın varisçisi olarak görülmüş ve İstanbul sınırlı kaldığı zaman bile bu özelliğini devam ettirmiştir.

1.2.3.İslam Dünyasında Ticaret ve Tüccar

İslam devletinin azamet ve vus'atı; miladın X. Asrı ortalarında Avrupa, Afrika ve Asya'nın siyaset bakımından biçimini gösteren bir harita çizersek insanların yaşadığı dünya parçası üzerinde en büyük kısmı İslam devletine ait olduğunun görürüz bu koca devletin dini merkezi Mekke , harsî ve siyasi merkezi Bağdat'tı.

İslam devletinin eni Rum diyarından (Bizans İ.) başlar ve Suriye'den Irak, Fars ve Kirmandan geçerek Fars denizi(Hint Okyanusu) sahilindeki El-mansura ülkesinde nihayet bulur. İslam devletinin uzunluğundan bahsederken Şimali Afrika'dan, Endülüsten bahsetmedim, çünkü buraları bir elbisenin yenileri gibidir. Mağribin şark-garbında İslamiyet yoktur¹³⁰. İslam devletinin Hıristiyan Avrupa üzerindeki nüfuz ve tesiri; o zamanki Avrupa'nın durumunu göz önüne alırsak ne kadar İslam devletine bağlı olduğu ortaya çıkar.

Hac farızası İslamiyet'in beş esasından biri idi. Hac sayesinde Müslümanların dini birliğini koruduktan ve ilerlettikten başka bütün İslam memleketleri arasında ticaret bağlarını da maddeten sağlamlaştırıyordu.

İslam denizciliğinin vus'atı; İslam denizciliği IX. Asırda azami genişliği bulmuştu. Hint okyanusuna yapılan seferlerin ehemmiyeti, Asya ile Afrika'nın İslam dairesine girmeyen sahilleri ileticari münasebet tesissini gösterir. Akdeniz'deki ticari hareketler, bu denizin İslam'a ait kısımlarına münhasırdı. Hıristiyan limanları ise daha ziyade askeri bir mahiyette idi. Hint okyanusundaki faaliyet noktası Basra körfezi idi. Buradaki Basra, Ubullu, Siraf gibi limanlarla Umman sahili üzerindeki limanlar, İslam'dan önceki devirlerde bile ehemmiyet sahipti.

---

¹³⁰ J. H. Kramers; *İslam Medeniyeti Tarihinde Coğrafya ve Ticaret*, Çev: Ömer Rıza, Asar-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, 1352 H.-1934 M, s.4, 7.

Afrika'nın şark sahilllerinde X. asırdan itibaren altınları ile meşhur olan Sufala memleketine ulaştılar. Süveyş'i açmak ve Akdeniz'i Kızıldeniz'e bitişirme fikri Abbasilere ait olsa da gerçekleşmemiştir.

Müslümanların büyük deniz ticaretleri Iraktaki geniş suyolları İslam devletinin merkezi olan Bağdat'ı Basra körfezine bağlıyordu. Bu yüzden Hint Seyr-ü sefer bütün dünya ticaretini harekete getiren bir vasıta oluyordu. Bağdat'ın büyük tacirleri bu sayede Çin'in ipeklerini, Hindistan'ın baharlarını, Kala'nın türlü türlü tahtalarını, cevizlerini, tenekelerini elde ediyorlardı. Bu eşyalar İslam memleketlerinden geçerek Avrupa'ya varıyor. Afrika mahsulleri de aynı yol ile geliyor, fildişleri Habeşistan'ın, Aden karşısındaki Zeyla limanından yükleniyordu.

Deniz yolu ile yapılan bu İslam ticaretinden daha mühimi kara yolu ve çöl gemisi olan develerle yapılmakta idi. Müslümanların Afrika'da altın ticaretleri; Afrika'nın kara ticaret yolu Şarklı-Garplı iki sahaya ayrılmıştı. Fakat ikisinin en belli başlı ticareti altın Asya'nın şarkında olan İslam diyarını ötesinde bulunan Bujo, eski Mısır zamanından beri altın ticareti ile meşhurdu¹³¹.

İslam-Hıristiyan ticaretinde Yahudiler önemlidir. Yahudiler sırf ticaretle meşgul oluyor, iki medeniyet sahasında serbestçe hareket ediyorlardır. Yahudi tacirler Cenubi Fransa'dan, deniz yolu ile Mısır'a gelerek, Hindistan'a giderlerdi. İstanbul da uğrarlar, İslam diyarına Avrupa'dan köleler götürüldükten başka Bizans imparatorluğu dâhilinde ipekler, Rusya yolu ile gelen silahlar, kürkler götürülürdü. Aynı tacirler Avrupa'ya misk, kâfur, kimyon ve bunlara benzeyen maddeleri naklederlerdi. İslam ticaretinin Avrupa'ya girmesini temin eden diğer yollar ise, Hazar denizi ile Bizans İmparatorluğu ile arasındaki Hazar devleti ve Rusya'nın yarı barbar fakat Orta Avrupa ile canlı bir ticaret faaliyeti yapan milletleri idi.

X. Asırda Bizans'ın hududunda bulunan Trabzon şehri İslam ve Yunan ticaretinin bulunduğu en mühim ticaret merkezi idi. Burada birçok İslam tacirleri yaşar Trabzon hükümleri gümrük varidatından büyük istifade eder. İslam seyyahları ve tacirleri VIII. asırdan itibaren İstanbul'da ve İtalyan şehirlerinde görülüyorlardı.

İslam sanayisi temeli mensucattır İslam aleminden Avrupa'ya en çok giren mensucatda Muslin (Musul), Dimaşk yani Şam, Baldaçın (Bağdatta yapılan bir kumaş)

---

¹³¹ Kramers, s..36.

ayrıca tabii mahsuller; portakal, limon, kayısı gibi meyveler, ıspanak, enginar, zafran gibi sebzeler Çivitotu gibi maddeler bulunuyordu kâğıt imalıda Avrupa'ya XII. Asırda İslam âleminden geçmiştir¹³².

1.3. BİZANS İMPARATORLUĞUNDA ULUSLARARASI TİCARİ İLİŞKİLER

Ticaret karşılıklılık ilkesine dayanır. Alan ve satan taraflar vardır. Bu bazen sadece bireyler arasında yapılırken, bazen de kurumlar arası yapılabilir. Ancak ticaret bazı zamanlarda öyle boyutlara gelir ki devletlerarası ilişkilerde temel nokta olur. Ticari alışveriş sınır komşunuzla yapılabileceği gibi bu alışveriş zaman zaman bölgeler, ülkeler hatta kıtalar arasında olabilir. Çalışmanın bu bölümünde Bizans devletine komşu olan ya da olmayan devletlerarası ticari ilişkiler ele alınacaktır. Bu ilişkiler ele alınırken kronolojik sıralama izlenmeye çalışılacak ve mümkün mertebe devletler başlıkları halinde verilecektir. Bu olayların takibini bize kolaylaştıracaktır. Zira fetih kavramının olduğu bir dönemde sürekli hâkim olunan topraklar değişmiş bazen sınırlar genişlerken bazen daralmalar yaşanmıştır. V. Yüzyılda gördüğümüz bir devleti bir yüz yıl sonra göremeyebiliriz.

Bizans İmparatorluğunun doğu ile olan ticari ilişkilerini anlayabilmek için IX. ve X. Yüzyıllar öncesindeki ticari ilişkilerine de yer verilmiştir.

1.3.1. Bizans-Doğu Türkleri (Göktürkler)

Türklerle olan ticaretin geçmişi oldukça eskidir. Roma döneminde de Türklerle ticaret yapıldığını öğrenmekteyiz.

Hazar; Kuzey Buz denizlerinden, Bengal'den iki mil uzaklıkta bulunan ve Asya'nın merkezi olup çeşitli ulusların dillerinde İmaüs, Kaf, Altay ve Altın dağları ya da yeryüzünün kuşağı denilen dağ zinciri vardır. Tepelerin yamaçlarından maden çıkarılır ve büyük Geugen (Geougen)'ler Hanı'nın tutsakları arasında en horlanan Türkler savaş için gerekli demiri işliyorlardı¹³³. Sibirya tüm dünyanın en iyi ve en bol demirini çıkarır. Ruslar bu eyaletin güneyinde altmıştan çok ocak işletirler. Türkler Romalılara satılık demir sunuyorlardı. Romalılar kendi ülkelerinde demir üretmiyorlardı¹³⁴.

---

¹³²Kramers, s.39.

¹³³ Gibbon, C.V., s.197. Hatice Palaz Erdemir: VI. Yüzyıl Kaynaklarına Göre Göktürk-Bizans İlişkileri. Arkeoloji ve Sanat Yay. İstanbul 2003., s.9, 11.

¹³⁴ Gibbon., C.V., s.365.

Bizans'ın yalnız batı Türkleri ile değil, Hazar Denizi'nin doğusunda yaşayan Türkler ile de ilişkisi oldu. İpek ticaretine dayanan bu ilişkiler Çin'den Bizans'a gelen ipek hammaddesinin koruma altına almak gereksinmesinden doğdu. Çin İpeği Bizans'a kadar geliyordu, burada dokunuyordu ve kumaş olarak satılarak büyük gelir sağlanıyordu. Ancak Bizans'la Çin arasında bulunan İran bu ticarete güçlük çıkartıyordu. İran ile Bizans arasında açtı.

Seylan adasından deniz yolunu yeğ tutan İran, Buhara ve Semerkant kervanlarını çalışamaz duruma soktu. Doğudan gelen ipekleri nefretle yakmışlardı. İmparator Türklerin bağlaşıklarını kabul etti ve elçilerden biri Altay dağı eteklerine gitti. Justinianus'un ardılları zamanında iki ulusun dostluğu sık ve içtenlikli idi. Han'ın en gözde bağımlıları da Bizans sarayı ile ayrı antlaşmalar yapmaları için serbest bırakıldılar. Çeşitli dönemlerde Türkler İstanbul'a gelmiştir¹³⁵.

Bazı tarihçiler Bizans Türk ilişkilerini 1071 Malazgirt ile başlatırlar. Oysa VI. Yüzyılda ilk bağlantı "İpek Yolu" nedeniyle kuruluyor. Bizans o dönemde Çin'den ipek getiriyor, bunu işleyip batıya satıyor. İpek yapımının sırrını Çinliler elerinde bulunduruyorlar. İpek yolundan kervanlarla taşınan ipek, Bizans'ta imparatorların tekelinde bulunan tezgâhlarda işlenerek kumaş haline getiriyor.

Bizanslılar İran'a o dönemde hâkim olan Sasanilerle araları bozulunca İpek yolunu güvence altına almak için Orta Asya Türkleri ile ilişki kuruyorlar ve karşılıklı elçiler gönderiyorlar. 568 yılında Göktürk hakanı İstemi Han Bizans'a Maniakh adında birini bulunduğu bir elçilik heyeti gönderiyor¹³⁶.

Bundan sonra Hazar Denizi'nin doğusunda bulunan Türklerle ipeğin onlar tarafından taşınması için anlaşma yapmaya çalıştılar. Böyle bir antlaşma Justinianus'tan sonra II. Justinus zamanında da gerçekleştirildi¹³⁷.

Bizans VI. yüzyılda halen ipeği üretmeyi bilmiyordu. İpeği hammadde olarak Çin'den ithal ediyor. Daha sonra kendi ülkesinde dokunmak suretiyle satışını kumaş olarak dışarıya ihraç etmektedir. İlk dönemlerde ipek yasaklı ürünler arasında yer almamıştır.

Justinionus devletlerarasındaki ilişkileri de bozuyordu. Yabancı ulusları birbirine düşürüyordu. Ortada hiçbir şey yok iken Göktürklerin Başbuğlarına adamlar göndererek,

---

¹³⁵ Gibbon, C.V., s.202, 203.

¹³⁶ Prokopius, s.369.

¹³⁷ Prokopius, s.23.

önelerine servetler döktürdü. Göktürk ise Bizans'ın zayıf durumundan istifade ederek Bizans arazisine saldırdılar, Bizans'ı işgale başladılar. Aynı zamanda imparatorun haraçta alıyorlardı¹³⁸.

Alamandarus başkanlığındaki Göktürk dostluğunu kazanmak için İran ile yapmış olduğu anlaşmayı Göktürk bozdu. Oysa onlar İran-Türk ittifakını yapmışlardı. İranlılarla müttefikti.

1.3.2. Bizans-Batı Türkleri (Hunlar-Avarlar)

IV. yüzyılda Vizigotların bıraktığı yerde daha ürkütücü olan ve sınırları Tuna'ya kadar uzanan Hunlar yer aldı. II. Theodosius Hunlara vergi vermeyi kabul etmişti. Ancak Atilla döneminde haraç iki katına çıktı. Atilla ayrıca Magister Militum (Komutan) unvanının verilmesini istedi. İmparator İranla savaşırken Atilla saldırıda bulundu. Ancak üç katı fazlası ile haraç vererek bu tehlikeyi durdurabildi. Atilla'nın ölümü Bizans'ı kurtardı¹³⁹.

Justinianus döneminde Avarlarla olan ilişkiler bozulmuştur. Bunda Avarların İran ile yaptıkları ittifak sonrası İstanbul'u kuşatmış olmaları etkilidir. İki ülke arasında dostane olan ilişkiler bu dönemde bozulmuş. Bizans devleti bunun üzerine yönünü Doğu Türklerine çevirmiş ve onlarla İran devletini saf dışı bırakacak şekilde dostane ilişkilere girmiştir¹⁴⁰.

VII. Yüzyılda İmparator Heraklios İranla savaşırken Avarlar; İstanbul'u kuşattı, ancak başarılı olamadılar. Avarlar zayıflama sürecine girdiler¹⁴¹.

1.3.3. Bizans-Kuzey Türkleri (Hazarlar)

Hazar egemenliği VII. yüzyıl ortasında genişleme gösteriyor. Alanlara boyun eğdiriyor. İlk büyük Bulgar Hanlığını parçalıyor¹⁴². İdil-Tuna. Batı Türk kağanlığının dağılması bu Arapların Ceyhun'a dayanmasını sağlıyor. Bu andan itibaren İslamiyet step kuşağına komşu oluyor.

VIII. yüzyıla geldiğimizde Bizans'ın Karadeniz sahillerini kuzeyinde yeni bir Türk devletini görüyoruz, bunlar Hazar Türkleridir. Hazarlar buldukları coğrafya olarak Doğu

---

¹³⁸ Prokopius , s.82.

¹³⁹ Lemerle, s.51.

¹⁴⁰ Gibbon, C.V., s.202, 203.

¹⁴¹ Lemerle, s.73.

¹⁴² Bertay, s.87.

Avrupa'nın kapısı konumundadır. Asya'dan gelecek olan mallar bu devletin sınırlarından geçerek batıya taşınmaktadır. Don ve Volga nehirleri üzerinde nehir taşımacılığı yapmakta ve kuzeyin kürkleri bunlar aracılığı ile Bizans ve diğer devletlere ulaşmaktadır. Bizans 710'lu yıllarda Araplara karşı müttefik arayışında bulunmuş ve İslamiyet'in Doğu Avrupa'ya yayılmasına engel olan bu güçlü Türk devleti ile ittifak yollarını arayarak hem ticari hem de siyasi birlik sağlanmış bir de buna III. Leon oğlu Konstantinus'u Hazar Prensesi ile evlendirerek siyasi birlik sağlanmıştır. Bunun haricinde Bizans güçlü olan Hazar'ı bu yolla kendisine müttefik kılarak kendisi için tehlike olmaktan da çıkarmaktadır¹⁴³.

Çoğunlukla Hazarlar tarafından yürütülen köle ticareti de Bizans ekonomisinde önemlidir¹⁴⁴.

1.3.4. Bizans-İran (Sasaniler)

İran'ın saldırıları üzerine Justinionus komutanı Balisarius'u İran üzerine gönderdi. İran hükümdarı Hüsrev, Fırat nehrini geçip hiçbir direnme ile karşılaşmadan zengin Kallinikus kentini ele geçirdi. On binlerce Bizanslıyı tutsak etti¹⁴⁵. Justinianus İran'la barış yapmak zorunda kaldı. Barışı güven altına almak için Hüsrev'e altın yüklü bir servet verdi.

Hindistan'ın ve Çin'in (Özellikle İpek), kâh karayolu ile Soğdiana'ya ya da deniz yolu ile Seylan'a kadar getirilen ürünlerini edinebilmek bir sorundu. Bunlar buralardan İran tarafından alınarak Bizans sınırına kadar getirilirdi. Justinianus masraflı ve tedirgin edici İran aracılığından kurtulmak için, Kuzeyden, Hazar Denizi ve Karadeniz üzerinden, bu ülkelerin çevresinden dolaşan bir yol bulmaya çalıştı. Ayrıca İran ile Türkler arasındaki ittifakı da bozmak amacıyla Göktürk başbuğlarına sınırsız hediyeler göndererek amacına ulaşmaya çalıştı. Bir süreliğine başarılı olduysa da Göktürklerin yıkılması her şeyi eski şekline soktu. Güneyden Yemen ve Abisiyan'daki Hıristiyanlaşmış haklara saldırarak doğrudan Hindistan ve Çin'e ulaşmayı denedi. Başarısızlığa uğradı. Bizans, ipek ticaretinde İran'ın ekonomik vesayetini kıramadı¹⁴⁶.

Fenike kıyılarında Beyrut ve Tir kentlerinde ipekli kumaş yapımı kuşaklar boyunca yerleşmiş bir zanaat durumunda idi. Ürünler buradan her yere gönderiliyordu. Justinianus ipek işiyle uğraşanlardan ipekli kumaşlar için daha çok fiyat istemeye başladılar. Gerekçe

---

¹⁴³ Lemerle, s. 83.

¹⁴⁴ Levchenko, s.130.

¹⁴⁵ Prokopius, s.44.

¹⁴⁶ Lemerle, s.67.

olarak İranlılara ipek için çok fazla para ödendiğini ve ithalde alınan %10 vergiden kaçınmanın mümkün olmadığını göstermiştir¹⁴⁷.

Bizans ile İran arasında tartışmaya konu olan durumlardan biri de Trabzon güneyinde çıkartılan altın madenidir. Bu Justinianus ile İran hükümdarı Nuşirevan arasında çakışmaya yol açıyordu¹⁴⁸. Sık bu bölge iki taraf arasında el değiştirecektir.

İmparator Heraklios döneminde de sık sık İran ile olan mücadelelere devam edildi. İran ülkesine saldırdı. O zamanının iki güçlü devleti Bizans ve İran'dı. 625'te Ermenistan'a, 627'de Ninova'ya, 628'de İran hükümdarı Hüsrev Pervez'in öldüğü yılda İran ülkesine girdi. Bir antlaşma yapıldı¹⁴⁹.

Heraclios'un toparlanmasında Patrik Sergius etkili olmuş, Patrik Kilise hazinesini Heraclius emrine vermiş ve tarihte İlk haçlıların birincisi olarak girmiştir. Sasaniler yönünde ilerlemişler, İran lideri II. Hüsrev'in ölümü ile taht kavgalarına girmiş ve bir anlaşma yapılmıştır. İranlılar aldıkları yerleri geri veriyorlar ve "Mukaddes haç" tekrar Kudüs'e taşınıyor¹⁵⁰.

1.3.5. Bizans-İslam

İlk başlarda Müslüman olmayan ancak daha sonra İslamiyet'i kabul eden bölgeler arasında yer alacak Habeş halkı Bizans'ın ilk dönemlerinde devletin ticaretinde önemli bir yer edinmişlerdir. Bilhassa ipek ticaretinde. Ancak gelişmelere bakılırsa bu antlaşma ticari nitelikli bir antlaşmadan ziyade siyasi ve dini karakteri ağır basan bir anlaşma olmuştur. Zira Habeşlilerin Hıristiyanlığı kabul etmesi ve onun bulunduğu coğrafyada yaymak istemesi, ayrıca Bizans'ın, İran'a karşı kendisine bu bölgede müttefik oluşturmaya çalışmış ve bunda da oldukça başarılı olmuştur. Hz. Muhammet'in İslamiyet'i yaydığı dönemde Arap yarımadasındaki dini coğrafi şekil ortaya konulduğunda Arap yarımadasında İslamiyet'ten önce Yahudilik ve Hıristiyanlık yayılmış ve Habeşlilerde bunlardan en çok bilinenidir. Ancak batı her zamanki ırk kavramından bir türlü uzaklaşmamakta kendileri dışındaki milletleri barbar olarak kabul etmekte ve bunlarla yapılan antlaşmadan dolayı İmparator Justinianus kınanmıştır.

---

¹⁴⁷ Prokopius, s.143.

¹⁴⁸ Gibbon, C.V., s.220.

¹⁴⁹ Lemerle, s.72, 73.

¹⁵⁰ Diehl, s.47.

Justinianus'un Habeş hakları ile anlaşma, yabancı zencileri uygar ulusların politik sistemi içerisine alındığı için kınanıyordu. Ne var ki Bizans'ın dostu olan Habeşlileri Afrika yerlilerinden ayrı tutmak gerekir. Hıristiyanlık bu uygarlığı Afrika barbarlığından çekip çıkarmıştı. Mısır'la ve Konstantinus'un ardılları ile ticareti bu ülkeye sanat, bilim öğelerini girmesine neden olmuştur. Gemileri Seylan adasına gidip geliyordu. Habeş Kralı Negüs ele geçirdiği bölgelerde İncil'in etkisini duyurduğu ve bir Ortodoks Patriği istedi. Justinianus bundan hoşlanarak ipek ticaretinin bundan böyle Habeşistan aracılığı ile yapılmasına ve Arap kuvvetlerinin İran'a karşı harekete geçirilmesine karar verdi¹⁵¹.

Mekke ve Medine halkları ticaretle uğraşır, Suriye, Irak ve Yemen'e seyahat ederler. İslam'ın çıkacağı sıralarda Bizans –İran arasındaki harpler, İç Asya ve Uzak Şark ticaret yollarının Basra Körfezi, Irak, Suriye arasındaki kısımları kapanmış olduğundan Hint ticaretini daha güneyden dolaşarak Arabistan üzerinden Mısır'a geçen yollar ve bu arada Mekke, Medine büyük bir ehemmiyet kazandı.

Hind, Habeşistan ve Suriye yollarının birleştiği noktalarda olan bu şehirlere uğrayan kervanlar muhtelif cins kıymetli eşyayı taşıyordu. Bakır, kıymetli madenler Afrika'nın altın tozu ve fildişi ve siyah esirleri, Çin'in ipeklileri Suriye'nin hububat ve zeytinyağı taşınmaktadır¹⁵².

İslam öncesi Mekke'nin komşu devletlerle ticari ilişkileri vardı. Mekkeliler yazlık ve kışlık ticari faaliyetlerde bulunurdu. Kuzey'de Bizans hâkimiyetinde bulunan Suriye bu bölgelerin başında gelir. Mekkeliler yol güvenliğinin sağlanmasına karşılık mal değişiminin sağlanmasına dayalı antlaşmalar yapmışlar ve bazı imtiyazlar elde etmişlerdir.

İlk defa Kureyşli Kusay'ın torunlarından olan Haşim b. Abdimenaf'ın Suriye(kışlık bölge) bölgesine giderek Bizans İmparatoru (Kayser) ile görüşerek Mekkeli tacirlerin bu bölgeye emniyet içerisinde gelip ticaret yapabileceklerine dair bir belge almış ve Mekkelilerin dışa açılma dönemi başlamıştır. Haşim'in Bizans'la ticaret yapması üzerine kardeşi Muttalib Yemen'e, Abdüşşems Habeşistan'a, Nevfel'de İran'a giderek bu ülkeleri krallarından benzeri imtiyazlar elde ettiler. Hamidullah Haşim'in bahsedilen imtiyazı İmparator I. Leon (457-474), 467 yılına doğru elde ettiği kanaatindedir¹⁵³.

---

¹⁵¹ Gibbon, C.V., s.233-234.

¹⁵² Barkan, s.57.

¹⁵³ Avcı, s.34.

Araplar, sürekli olarak Mısır'ın doğusundan İran sınırlarına kadar olan bölgeye yayılıyorlardı¹⁵⁴. Araplar Heraklios'un saltanatını son yıllarında İran'dan ele geçirdiği toprakları aldılar. 634'te Basra'yı, 636'da Yermük Savaşı'nda Suriye kaybedildi. Filistin, Kudüs düştü ve 639'da Mezopotamya'ya kadar ilerlediler. 641-642'de İskenderiye ve Mısır'ı ele geçirdiler. Daha sonra Trablusşam, Kıbrıs ve Rodos'a geldi. Sonunda Emeviler devrinde Konstantinopolis'e saldırarak kadar geldiler. Dört halife devri, İslam dininin Arap yarımadasında hızla yayılmaya başladığı ve Bizansın uzun yıllar Sasanelere karşı korumak için mücadele verdiği toprakların Müslümanların eline geçtiği bir dönemdir. Filistin, Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika'dan el çekmek zorunda kalmıştır. 638'de Amr b. As tarafından *tahıl ambarı* olarak görülen Mısır'ın fethedilmesi ile Bizans'ın ekonomik açıdan da önemli bir kayba uğramıştır.

Hız. Ömer'in hanımı Ümmü Gülsüm ile Heraklios'un hanımı Martina arasında karşılıklı hediyeler olmuştur. İstanbul'dan bir Bizans postasının geldiğini öğrenen halife hanımı kadınlara mahsus bazı eşyalar ve bir miktar koku satı olarak imparatoriçeye göndermiş bundan memnun kalan imparator hanımı çeşitli hediyelerle birlikte gönderdiği kıymetli bir gerdanlıkla bu nezakete karşılı verir¹⁵⁵.

Emeviler döneminde savaşlar karşılıklı ilişkilerde belirleyici rol oynamıştır. Muaviye dönemindeki diğer bir diplomaside İstanbul kuşatmasından sonraya rastlamaktadır. Kıbrıs, Rodos, Kos, ve Khios (Sakız) adalarından sonra 670'te İstanbul'un çok yakınındaki Kyzikos (Kapıdağ) yarımadasının ele geçirmek suretiyle hareket için önemli bir üs elde etmiş olan Muaviye'nin 672'de Smyrna (İzmir) işgal ettikten sonra İstanbul önlerine gelmişler 678'de 4 yıllığına İstanbul'u kuşatmışlar.

İslam donanması Suriyeli Kallinikos tarafından icad edilen ve su üzerinde yanabilen Rum Ateşine sahip Bizans askerlerine karşı ağır kayıplar vermişler, ayrıca Anadolu'daki Arap ordusu bozguna uğramış Muaviye barış istemek zorunda kalmıştır.

Anlaşma; Anlaşmaya Phanakis er- Rumi gönderilmiştir. IV. Konstantinos ise İoannes Pitzigaudis'i göndermiş Anlaşma; 30 yıl geçerli olacak yıllık 3.000 dinar 50 savaş esiri ve 50 Arap atı gönderilecekti

Halife Abdülmelik devri anlaşma; 685 İmparator IV. Konstans' a elçi göndererek Muaviye döneminde yapılan anlaşmanın yenilenmesini istemiş 365.000 dinar, 365 savaş

---

¹⁵⁴ Prokopius, s.115.

¹⁵⁵ Avcı, s.65. Hitti, C.I., s.502.

esiri ve 365 iyi cins at verilecektir¹⁵⁶. IV. Konstantinus İstanbul'u iyi savundu. Bizans Ateşi (suda yanan ateş) kullandılar. Arap donanmasının fırtınaya yakalanması Bizans'ı kurtardı. Bizans'la antlaşma yapıldı.

Araplar Küçük Asya'nın büyük bir bölümünü, Suriye, Filistin, Kuzey Afrika'nın bir kısmını ve 693-698'de Kartaca dâhil tüm Bizans Afrika'sı Müslümanların eline geçti¹⁵⁷.

I. Velid döneminde II. Iustinianos (705–711) ikinci defa tahta çıkıyor. Arasında kültürel ve sanat amaçlı bir ilişki gerçekleşmiştir. Velid b. Abdülmelik; Dimaşk ve Medine'deki camilerin yenilenmesi için Bizans imparatorundan mozaik ve ustalara istenmiş ve gönderilmiş teşekkür etmek amacıyla Mısır haraç Amili Usame b. Zeydel-tenuhi'den imparatora biber satın alınarak Daru-l Fulful adlı depoda muhafaza etmişti¹⁵⁸.

711–717 arasında Bergama'ya gelen Araplar, Çanakkale Boğazını aştılar. Kalabalık bir ordu Konstantinopolis'e karadan, büyük bir donanmada denizden saldırıya geçti. III. Leon Bulgarlarla anlaşarak Arap ordusunu hırpaladılar¹⁵⁹.

Halife Ebu Cafer El-Mansur döneminde Bizans'tan gelen bazı elçiler olmuştur. Halife Mansur, V. Konstantinos' Umare b. Hamza'yı elçi olarak göndermiş ve halifenin mektubunu sunmuştur. Halifenin ve ülkenin durumunu soran imparator elçi ile görüştükten sonra onu gezdirtmiş bu gezi esnasında bazı bitkilerle kimya (simya=alışımı) alanında bakır kurşundan/kalaydan altın ve gümüş elde etmeye yönelik birtakım uygulamalar gösterilmiştir.

IV. Leon'un ölümünden sonra Bizans'ta devlet işlerini tahtın varisi 10 yaşındaki VI. Konstantinos adına annesi Eirene yürütmekteydi (780–797) taht mücadelelerinden dolayı Abbasi halifesi Mehdi (781-782) oğlu Harun ile anlaşma yapmışlar

Anlaşma; Bizans, Abbasi'ye 70.000 dinar ödeyerek, ayrıca Harun'un isteği üzerine dönüş yolunda ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir pazara kurulmasını istemiştir¹⁶⁰. Halife Harun zamanında sık sık seferler düzenlenecektir.

Halife Memun döneminde Bizans'la olan ilişki bilimsel amaçlı işbirliği yapılmıştır. Karşılıklı hediyeler olmuş Memun danışmanlarından Bizans için en değerli eşyanın misk olduğunu öğrenince hediyelere 200 rıtl misk ve 200 samur derisi eklenmiştir.

¹⁵⁶ Şahin Uçar; *Anadolu'da İslam-Bizans Mücadelesi*, İstanbul-1990, s.78-80.

¹⁵⁷ Lemerle, s. 75, 76.

¹⁵⁸ Avcı, s.68.

¹⁵⁹ Lemerle, s.83.

¹⁶⁰ Diehl, s.68, 69.

Harun zamanındaki mektup krizi bu dönemde de yaşanmış 837 yılındaki Amorion (Amuriyye) savaşında imparator yenilmiş Anlaşma; halifeye altın işlemeli 40 kat ipek göndermiştir¹⁶¹. II. Mikail'in hükümdarlığı sırasında Araplar, Slavlara yardım etti. Bazı Müslümanlar korsanlar Girit adasını ele geçirdiler.

Theophilos'un saltanatı sırasında 838'de Araplar, Amorion'u ele geçirdiler. İmparator bunu üzerine Batı'dan Venediklilerden Dindar Louis'den yardım istediler.

X. yüzyılda Bizans Tuna'nın dışındaki bütün sınırlarda Araplarla savaşmak zorunda kaldı. I. Basileios ve IV. Leon hemen her yıl seferlere çıktılar. Batı'da Torantoyu ele geçirdiler. Araplarda Sicilya'ya yerleşmeye çalışıyorlardı. Doğuda sınırı ilerletiyordu. Romanos Lekapenos zamanında Urfa'yı ele geçirdiler.

II. Nikephoros Phokas, Halep ve Antakya'yı aldı. İmparator İoannes Tsimizkes'de Fırat'ın ötesine geçti, Şam ve Filistin'in bir kısmını ele geçirdi. II. Basileios zamanında Fırat-Suriye, Girit'te başarılar elde ettiler¹⁶².

Araplar 826'da Girit'i fethettiklerinden beri Araplar Bizans denizlerini bir afeti olmuşlardır. Phocas 960'ta Girit adasına çıktı ve ada halkı Hıristiyanlığa döndüler, Şark denizlerini hâkimiyetini tekrar Bizans'a iade ediyordu.

Fatımi devleti Kuzey Afrika'da kurulduktan bir süre sonra Sicilya, Malta, Korsika ve Sardunya'yı egemenliği altına almıştı. Bu sayede Akdeniz'de ticari üstünlük elde ettiler. Mısır'ın Ortaçağ'da ticari gelişmesi esas itibarıyla Tolunoğulları zamanından itibaren başlamıştır. Zira yarı bağımsız bir devlet kuran Tolunoğlu Ahmet döneminde ticaret gelirlerinde önemli artışlar görülmüştür. Fatımilerin burayı ele geçirmesi esnasında İslam memleketleriyle ve birazda Bizans ile yapılan ticaretten ibarettir¹⁶³.

Fatımiler döneminde büyük bir ticaret ve sanayi gelişmesi sağlanmış, Mısır ürünleri her tarafa ihraç edilmeye başlanmıştır. Özellikle Avrupa ve Hindistan olmak üzere geniş bir ticari ilişkiler ağı kurulmuştur. Fatımiler, İtalya şehirleri ile kurmuş oldukları ticari faaliyetleri devam ettirmişlerdir. Deniz yolları ticaretinde Fatımiler, Akdeniz, Kızıldeniz ticaret yolları ile ve bazı nehir yollarını kullanmışlardır.

---

¹⁶¹ Walter, s.404, 405.

¹⁶² Hitti, C.II., s.709.

¹⁶³ Aydın Çelik;“Fatımiler Döneminde Mısır'ın Ticari Münasebetleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.135, İstanbul-2001, s.146.

Fatımiler döneminden önce Tolunoğullarından beri İtalya ile Mısır arasında ticari antlaşmalar yapılmıştır. Özellikle Pisa, Amalfi, ve Cenovalıların ilk dönemlerde Mısırda sıkı ticari münasebetleri vardı. Bu şehir devletlerini her birini Fatımilerle ayrı ayrı ticari antlaşmalardan kaynaklanan imtiyazları vardı. Bu şehirlerin tüccarları Mısır'dan dokuma mamulleri, şeker, şap, nitron vs. alırlardı. Eskiden beri Akdeniz ticaretinde söz sahibi olan bir diğer kesim ise daha ziyade köle ve ahşap ticareti yapan Venedikliler idi. Bunlar daha çok İskenderiye ve Dimyat limanlarından mal yüklemekteydiler.

971 yılında Bizans İmparatorunun silah, zift, kereste ve demire ambargo uygulamasına kadar bu malları sürekli taşıdılar. Bizans'ın uyguladığı baskılara rağmen bunlar yine de Mısırda ticari ilişkilerini kesmediler.

Daha sonra Haçlı seferleri esnasında Papanın çağrısıyla Müslümanlarla ticaretin haram kılınması çağrısına, ilk olarak Cenovalılar (1097) ardından Venedikliler (1100) daha sonra Pizzalılar (1167) belirtilen tarihlerde olumlu cevap verdiler ve böylece Mısırda olan ilişkilerini kestiler. I. Haçlı seferinde Haçlıları Suriye'ye taşıyarak önemli gelirler elde ettiler ve buralarda ticari imtiyazlar sağladılar. Daha sonra Haçlıların başarısızlığa uğramasıyla kesilen bu ticaret, Eyyubiler zamanında yeniden başladı.

Bizans'la olan ticari ilişkilere gelince, çeşitli dönemlerde siyasi nedenlerden dolayı aksaklıklar olmasına rağmen 1087 yılından sonra bu ilişkiler iyi bir seviyeye ulaştı. Bunun böyle olmasında Bizans'ın ihtiyaç duyduğu dokuma ürünleri talebinin önemli etkisi vardı. Bizans'ın bu amaçla Fatimi Hilafet merkezinde, biri pahalı ipekler için, diğeri de baharat ve itriyat için olmak üzere iki temsilcisi bulunuyordu. Nitekim Kahire'de Haretü-r-Ryum adıyla bilinen mahalle Bizanslı tüccarlar için tahsis edilmişti. Buna karşılık Konstantiniyye'de de alış-veriş için gelen Mısırlı tüccarların bulunduğu belirtilmektedir.

Fatımiler devleti Kuzey Afrika'da inşa ettiği donanma sayesinde elde ettiği başarılarla Sicilya ve Kuzey Afrika'da büyük ölçüde Akdeniz hâkimiyetini eline geçirmiştir. Yine Suriye ve Filistin sahillerinde bulunan Trablus, Akka, Sur ve Askalan gibi şehirleri elinde bulundurması, Bizans'la olan Akdeniz rekabeti, kendi sahillerini haçlı saldırılarından korumak ve ticaret gibi nedenlerden dolayı Mısır'da da deniz gücüne önem vermek zorunda kalmıştır¹⁶⁴.

---

¹⁶⁴ Çelik, s.147, 150..

1.3.6. Bizans-Ruslar

VI. Asırdan beri Bizans Rusya ile münasebette idi. Birçok defa Kiev sergüzeşleri İstanbul'a hücumlar ile tehdit etmişlerdi. Bizans bunlardan asker topluyordu. Rus tüccarları Bizans pazarlarına devam ediyordu. Nihayet Ruslar ilk defa olarak İstanbul(860) önlerinde gözükiyordu. Çariçe Olga'nın (957)'de Bizans ziyareti ve Hıristiyanlığı kabulü bu münasebetleri daha sıkı bir hale koymuştu¹⁶⁵.

Sibiryaya tüm dünyanın en iyi ve en bol demirini çıkarır. Ruslar bu eyaletin güneyinde altmıştan çok ocak işletirler¹⁶⁶. Bilhassa X. Asırda Büyük Kiyef Prensi Vladimir zamanında II. Bazil 988'de derebeyi isyanlarını bastırmak için Vladimir'den asker istemiştir. O da bir Bizanslı prenses ile evlenme talebinde bulunmuş, Bizans'ta Hıristiyanlığı kabul etmesini ve vaftiz olma şartını koşmuş taraflar onay vermiş bundan böyle Hıristiyan olan Rusya (989) kendini Bizans medeniyetine göre uydurdu. Ortodokslukla beraber Bizans'tan sanatını, edebiyatını örnek aldı Kiyef başkent oldu ve Şark'ın en güzel şehirlerinden biri oldu.

1.3.7. Bizans-Batı

Barbar istilaları Roma içinde büyük ölçüde servet tahribine emniyet ve asayişin bozulmasına iktisadî hayatın sarsılmasına ve sosyal münasebetler nizamının yeni bir şekilde inkişafına yol açmıştır.

İmparatorluk uzun süre sınırlarına yığılan Cermen boylarını toprakları içinde bir federe statüsüyle yerleştirerek nüfus yığılmasına engel olmaya çalışmıştır. Ancak bir süre sonra ayaklandılar ve Valens'i öldürdüler. I. Theodosius, (370'li yıllar)Vizigotları devlet içinde federe olarak kabul eden bir anlaşma imzaladı. Ancak ölümü ile Vizigotlar Trakya, Makedonya, Teselya ve Peloponnesos'u yağma ettirdi. Arcadius Vizigotlarla anlaşma yolunu seçerek yönünün batıya kaymasını sağladı. Vizigotlar Galya(Fransa) ve İspanya'ya yerleştiler¹⁶⁷.

Bizans diplomasisinin esnekliği bu tehlikeyi de ortadan kaldırdı. I. Leon zamanında onlara toprak verildi. Ancak yetinmediler ve Balkan yarımadasını yakıp yıktılar. I. Leon bir başka Cermen boyu ile Ostrogot tehlikesini ortadan kaldırdı¹⁶⁸.

---

¹⁶⁵ Diehl, s.94.

¹⁶⁶ Gibbon, C.V., s.197.

¹⁶⁷ Lemerle, s. 50, 51.

¹⁶⁸ Lemerle, s.52.

Bizans'ın Ortodoksluğuna dönüşünü görmezden gelen Papa III. Leon, Doğu Roma imparatorluğunun onayını almadan 800 yılında kendisini Roma imparatorluğunu tek yasal varisi sayan Charlemagne'ı Roma imparatoru olarak kutsamıştı. Dahası batıda bir imparatorluğun kurulması Roma ve Revanna'nın kesin şekilde ayrılması anlamına geliyordu.

Batı'da yeni bir güç olmaya başlayan Charlemagne'nin taç giymesiyle Batı Roma İmparatorluğunun yitirilmiş olması, Roma İmparatorluğunun doğululaşmasını sonucudur¹⁶⁹. Avrupa'da ekonomi bakımından kayda değer en önemli hadise malikâneleşme sisteminin genişlemesi ile para ekonomisi yerine aynı diyebileceğimiz bir ekonominin geçmesi zirai bir medeniyetin ortalığa hâkim olmasıdır.

Para, Avrupa milletleri arasında normal bir mübadele vasıtası olarak devam etti. Fakat ticaret azalınca satın alma fırsatı ve dolayısıyla alınan malı para ile ödemek vesilesi pek sık zuhur etmiyordu. Bu sebeple tedavülü ile birlikte piyasada mevcut paranın miktar ve ayarı da azalmıştı.

Devrin bütün iktisadi faaliyeti kendi kendine yetiyordu. Akdeniz'deki İslam hâkimiyeti Avrupa'yı yakın Şark medeniyet merkezlerinden ve Roma'nın doğu kısımlarından uzaklaştırmıştır.

Galya, İtalya, İspanya ve Afrika'ya yerleşmiş olan Barbar kavimleri Bizans'la olan münasebetlerinde Akdeniz'den yararlanmaktadırlar. Suriyeli gemiciler, batı Avrupa limanları ile Mısır ve Anadolu arasındaki iktisadi münasebetleri temin etmekte bütün yollar Avrupa'yı doğuya ve Afrika'ya bağlamaktadır.

Avrupa İslamiyet'in yayılışına kadar Bizans aracılığı ile doğu mallarını getirmiş ancak İslam fetihlerini Akdeniz'in Doğu ve batı kısımlarını ele geçireceği durumu değiştirmiştir.

Bu suretle binlerce beri Doğu ve batı arasındaki kültür ve ticaret münasebetlerinin en tabii bir münakale vasıtası olan Akdeniz yolu bazı Avrupa memleketleri için kapanmış Şark ve dünya ticaretinin dışına atılmış bulunuyorlardı. VIII. asırdan itibaren Akdeniz ticaret yollarını kesilmesi Avrupa'da ticaretin ve tüccar sınıfını ehemmiyetini kaybetmesine ve şehir hayatını sönmesine sebep olmuştur¹⁷⁰.

---

¹⁶⁹ Lemerle, s.82.

¹⁷⁰ Barkan, s.38, 40. Server Tanilli, Yüzyılların Gerçeği ve Mirası. C II. Adam Yay. İstanbul 2000, s.89 ve sonraki muhtelif sayfalara bakılabilir.

Gerçekten IX. Asırdan itibaren Batı Avrupa memleketlerine hususi çevresini vermiş olan feodalite rejimi, bu cemiyetin iktisadi bakımdan zayıflayıp tamamı ile zirai bir ekonomi düzeni içerisine girmesi etkilidir.

IX. ve sonraki yüzyıllarda Ren boyu eski hudut şehirleri şimdi Avrupa'nın belli başlı ekonomik merkezleri olmuştu. Artık Kuzey denizi faal bir iç deniz olarak işlemeye başlayacaktır.

1.3.8. Bizans- Bulgarlar

Bulgar tehlikesi Justinianus devrinde başladı. Amaçları; Akdeniz kıyılarında çıkış noktalarına sahip olmaktı. Bu amaçla Bizans'ın ikinci büyük kenti olan Selanik'e göz koymuşlardır. Slavlar Yunanistan'da Peloponnesos'a, Trakya'da Bizans'ın dış mahallerine, Batıda Adriyatik'e kadar ilerlediler¹⁷¹.

IV. Konstantin doğuda Araplarla uğraşırken ufukta başka bir siyah nokta yükseliyordu. Tuna'yı geçen Bulgarlar, nehirle Balkanlar arasında 679'dan beri yerleşmişti.

Balkan yarımadasını Şimali Şarkısında Bulgarlar bilahare toplu olarak yerleşmişler ve orada daha evvel yerleşmiş olan Slav halkla temas ederek yavaş yavaş Slavlaşmışlar ve sağlam bir devlet olmuşlardır. Bu yeni kanın aşılması ile imparatorluk gençleşiyordu¹⁷².

Heraklios hanedanlığı döneminde Slav hakları Balkan yarımadasının Kuzeydoğusuna Hırvatlar ve Sırlar yerleştiler. Makedonya'da Slavlar egemen öge olarak kaldılar¹⁷³. VII. yüzyılın sonunda bir Bulgar devleti kurulması, gelecek için çok daha tehdit edici oldu. Trakya'nın kuzey kesiminde kısa sürede tehlikeli duruma gelecek olan, sonraki yüzyıllarda Bizans yaşamında önemli olduğu kadar ölümcül bir rol oynayacak devlet oldu¹⁷⁴.

III. Leon zamanında Bulgarlar barış içinde idiler. V. Konstantinos Bulgarlar üzerine sefer düzenledi. Eirene zamanında Bulgarlar imparatorluğu kendilerine vergi vermek zorunda bıraktılar. Korkunç Krum Hanı, İstanbul'u kuşattı ancak alamadı. Omurtag V. Eon ile anlaştı, Trakya sınırı belirlendi. 852'de Bulgarlar Hıristiyanlığı kabul ettiler. Böylece

---

¹⁷¹ Lemerle, s.59. Bloch, s.28.

¹⁷² Diehl, s.52.

¹⁷³ Lemerle, s.73.

¹⁷⁴ Lemerle, s.74, 75.

imparatorluk kâh silah yolu ile kendini kâh propaganda ve diplomasi ile Bulgarları durdurmayı başardı¹⁷⁵.

VI. Leon (889) Bulgar tüccarlarını İstanbul'daki ardiyelerini Selanik'e nakline emrettiği için Bulgar Çarı Simeon harp ilan etmiştir. X. yüzyılda VI. Leon, Bulgar Kralı Simeon'a karşı koyabilmek için Macarlardan yardım istedi. Simeon'da Peçeneklerden yardım aldı ve Macarları püskürt, Simeon "Bulgarların Çarı ve Romalıların İmparatoru" olmak amacıyla kendine hedef olarak Kosntantinopolis'i seçti, 922'de Edirne'yi ele geçirdi, Selanik ile İstanbul dışında bütün Makedonya ve Trakya'ya sahip oldu. Simeon İstanbul'u kuşattı fakat alamadı.

Romanos Lekapenos ile anlaşma yapıldı. Ateşkesin tek bir koşulu vardı. Bizanslılar vergi verecekti. Simeon'un ölümünden doğan iç karışıklıklardan Bizans yararlandı ve Doğu Bulgaristan'ın tümünü ele geçirerek 1014 yılında Bulgaristan Bizans'ta gönderilen valiler tarafından yönetildi. Bu birinci Bulgar devletini sonu demekti. Bizans için Balkan hâkimiyeti demekti¹⁷⁶.

1.3.9.Bizans-İtalyan Devletleri

Venedik faal bir iktisat sahasının ucunda Avrupa karalarını içine sokulmuş emniyetli bir liman vaziyetinde idi ve bu şehir sayesinde Avrupa, Bizans ile faal ticari münasebetler devam ettirebilmiştir.

Venedik'in deniz ticareti, doğunun yalnız Bizans idaresinde bulunan Hıristiyan limanlarına kadar inhisar etmekten çıkarak, Afrika ve Suriye sahillerindeki İslam limanlarına da teşmil edildi. Batı Avrupa'ya Bizans endüstrisini kıymetli mahsullerini ihracı ve oradan satın alınan bir kısım eşyanın Doğuya ihracı hep Venedik yolu ile yapılmakta idi.

Bu suretle Venedik ve Bizans imparatorluğu yolu ile Doğuya karşı yarı açık kalan Avrupa ticareti, zamanla inkişaf ederek XI. Yüzyılın başlarında Avrupa'da vuku bulacak olan iktisadi gelişmelerin sebebi oldu¹⁷⁷.

Arap fetihlerini durulmasından sonra Akdeniz ticareti yeniden canlanır. X. Yüzyılda, Greklerin Araplarla olan ticareti muazzam bir gelişme gösterdi. Antakya ve Trabzon

---

¹⁷⁵ Bailly, C.II., s.28.

¹⁷⁶ Lemerle, s.98.

¹⁷⁷ Barkan, s.51.52.67. Carlo Coco, "Kosntantinopolis'teki Venedik Topluluğu", Çev: Mahmut H. Şakiroğlu, *Erden Dergisi*, 7/20, T.T.K. Yay., Ankara-1990, s.673.

mübadelerinin yapıldığı başlıca pazarlardı. Bunlara çeşitli uluslardan tüccarların gelip gittiği İskenderiye'yi de eklemek yanlış olmaz. Bu mallar Akdeniz ve Karadeniz yolu ile Konstantinopolis'e gidiyordu.

Bizanslılar hiçbir zaman İmparatorluğun İtalya üzerindeki hukukundan vazgeçmemişler burada kurulan Karolenjlerin zaafi, Lombar prensleri arasında taksim edilen güney İtalya'daki anarşi ve İslam taarruzunun büyüyen tehdidi I. Bazil'e müdahale etme imkânı verdi.

Adriyatik'te asayişini yeniden sağlaması Bizans-Venedik ittifakını ihya ediyor. Hırvatlar yine tabiiyete giriyor. Lombar prenslerine Bizans hâkimiyetini kabul ettiriyor. Güney İtalya'da iki thema Longbard ve Kalabra teşkil ediliyor¹⁷⁸.

İtalyan siteleri, hizmetlerini sunabilmek için Bizans devletine başvurular. "Avrupa'da hiçbir ülke Doğu ürünlerini İtalya kadar fazla çeşitte ithal edemiyordu. Bunu çeşitli sebepleri vardı. Önce İtalya coğrafi konumu yüzünden Doğu ve özellikle Bizans imparatorluğu ile sıkı ilişkiler kurmuştu. İkinci olarak aşağı İtalya, Ravenna, Venedik Grek imparatorluğuna aitti. Bu komşuluk karşılıklı ilişkiler üzerinde büyük etkiler yapmış olmalıydı. 875'te Salerne, Gaete ve Amalfi prensleri Sarrasinlerle bir ittifak yaptılar ve onların desteği ile Roma ülkesini yakıp yıktılar. Amalfililerin 973'te Salerne'de imzaladıkları bir ticaret anlaşması, bu denizci halkın Mısır'a gidip geldiğini gösteren bir delildir. Grek imparatorluğuna siyasi bağımlılık sonuç olarak çok sayıda Amalfinin devlet ordusunda görev almalarına yol açtı. Ayrıca birçok Amalfi tüccarı da yurttaş olarak İstanbul'a yerleşmişti. Bunların kendilerine ait dükkânları vardı. Dini cemaat meydana getiriyorlardı¹⁷⁹.

İtalya'da tamamıyla Grek olan Venedik İmparatorluğun emaretlerinin en sadık ve muti idi. Bunun için Bizans ona Adriyatik'in asayişini gözetme vazifesini vermişler ve X. Asrın sonundan beri (992) müstakbel azametini hazırlayan geniş ticari muafiyetler vermişlerdir. Güney İtalya'da Napoli, bilhassa Amalfi Cumhuriyetleri Bizans nüfus dairesine meyle ediyordu. Nihayet de "Salerne" "Capoue" "benevent" Lombar prensleri sadakatleri daha şüpheli olmakla beraber umumiyetle Bizans himayesini kabul ediyordu.

992 yılında Venedik, Konstantinopolis'e elçiler gönderiyor ve Venedik ticaret gemilerinden alınan resimlerde indirim yapılmasını istiyordu. O sıralar bu resim 30 soldi

---

¹⁷⁸ Diehl, s.92.

¹⁷⁹ Yerasimos, s.53.

idi. imparator giriş resmini 2 soldiyeye indirdi. Çıkış resminin daha yüksek olmasında herhangi bir sakınca yoktu. Çünkü Venedikliler ülkeye soktukları mallara oranla daha çok yükte hafif pahada ağır mallar çıkarıyorlardı. Çıkış resmi 15 soldi olarak kalınca bundan sonra Venedik gemileri toplam olarak 17 soldi ödemeye başladı. Buna karşılık Venedikliler, İtalya'ya askeri birlikler taşınması halinde Grek hükümetine istediği zaman gemi vermeyi taahhüt etmek zorunda kaldılar¹⁸⁰.

Khysoboullon; Bizans mühürdarlığının en yüksek belgesidir. İmparatorun kendi elinden kırmızı bir imza ve tarih içerir. Bir yüzünde imparator portesi, öteki yüzünde Haç, İsa ya da Bakire Meryem ile çocuk İsa gibi dinsel içerikli bir resim bulunan altın bir mühür taşır.

Bizans'ın 1082'de Normanlara karşı Venediklilerden yardım istemiş ellerinde khysoboullon olan Venedik tüccarları ticari vergiden bağışık tutarak onlara Bizanslılar karşısında bile kesin bir ayrıcalık kazandı. Venediklileri Pisalılar ve diğer İtalyan devletleri izleyecektir¹⁸¹.

Aleksis I, daha tahta çıkar çıkmaz, Normanlara karşı Venediklilerden yardım istemek zorunda kaldı. Durazza'da Normanlara karşı kazandıkları zafer, Venediklilerin başka imtiyazlar elde temellerine yol açtı. Bunların en önemlisi Venedikli tüccarlara ülkenin her yanında gümrük, maliye ve liman memurlarından çekinmeden mal satmak ve mal satın almak hususunda tanınan haktı. Bu görevlilerin onlara ait malları muayene etmeleri ve devlet adına bir vergi talep etmeleri yasaklanmıştı¹⁸².

Venediklilere verilen bu imtiyazlar devletin yıkılışına kadar artarak devam edecektir. Devlet zamanla Venedik gücünü kırmak amacıyla diğer İtalyan devletlerine başvurularda bulunacaktır.

1.3.10. Bizans-Normanlar

Avrupa tıpkı Akdeniz'de olduğu gibi Kuzey deniz yolları üzerinde de din ve kültür bakımından kendisine yabancı ve düşman bir tecrit ve tehdit edilmekte idi. Normanlar (Kuzeyin gemici milletleri) Avrupa karalarındaki siyasi ve askeri iktidarları aciz bırakıyordu.

---

¹⁸⁰ Donald M. Nicol *Bizans ve Venedik, Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, Çev: Gül Çağalı Güven, Sabancı Üniversitesi Yay., İstanbul-2000, s.14, 15.

¹⁸¹ Kaplan, s.27.

¹⁸² Yerasimos, s.69.

IX ve X. Asırlarda Hazar ve Karadeniz'den gelen ticari cereyanlar Rusya nehir yolları vasıtasıyla kuzeyin gemici milletleri ile Baltık denizine, oradan da Rey, Sen, Taymis nehirleri ağızlarına kadar uzanıp gidiyordu.

Normanların, İngiltere ve Fransa'dan getirdikleri eşya ile Rusya'dan getirilen kıymetli zahire Baltık sahillerinde mübadele ediliyordu. Ticareti yeniden canlandırıyorlardı¹⁸³.

XI. Asır ortasında Papalık tarafından Güney İtalya'ya yerleştirilen Normanlar "Robert Guiscard" idaresinde yerleştiler. İtalya'nın Bizanslı valisi "Georges maniakos" Sicilya Araplarına karşı kazandığı şerefli muvaffakiyetlerden sonra (1038-1040) Normanların ilerlemesini bir süre durdurmuştur. Georges gidince her şey yıkıldı. Otranto 1068'de düştü. Bizansın son mevkiisi Bari 1071'de mağlup oldu¹⁸⁴.

Roberto Guiscardo Güney İtalya'da Sicilya Krallığının başlangıcı olan Apulia Dukalığını kurdu. Yönünü Bizans'a çevirdi Makedonya ve Trakya üzerinden İstanbul'a ulaşan yolun başlangıcı olan Draç (Durazzo) ele geçirildi.

İmparator Manüel, Norman sorunu kendi güçleri ile çözüme kavuşturmak için girişimde bulundu. Ancak yenildi. Bir daha Bizans İtalya'da görünmeyecekti. Normanlar, Bizans'ı istila etti. II. İsaakos Angelos geçti o Normanları Selanik ve Draç'dan kovdu. Ancak Norman gücünü İtalya'dan yok edemediler ve bu zayıf sonucun bedelini Venedik'e ekonomik imkânlar vererek bedelini ağır ödemişlerdir.

I. Aleksios Normanların deniz gücü ile savaşabilecek durumda değildi. Venedik Donanmasında ticari kolaylıklar karşılığında yardım istedi. Ancak Draç kaybedildi. Fakat Venedik'in yardımını karşılığını ödeyebilmek için 1082'de Venedik Cumhuriyetine bir belge vermesi gerekmişti.

Bu belge; Venedikli tüccarlar, Bizans toprakları üzerinde hiç vergi ödemeksizin ve herhangi bir gümrük denetiminden geçmeksizin mal satın almak ve satmak hakkına sahip oluyorlardı. Ayrıca bu malların ¼'ünü ve bazı Antrepoların Bizans'ta kendilerine ayrılması hakkı kazanıyorlardı. Böylece Venedik'in ticareti Bizans, içinde Bizans'ın kendisinininkinden de çok kayırlmış oluyordu. Bu belge demektir ki; Bizans; Doğu ile batı

---

¹⁸³ Barkan, s.77, 90.

¹⁸⁴ Diehl, s.114.

arasındaki aracı durumunu verdiği çok büyük avantajlardan vazgeçmek demektir, Venedik için ise Akdeniz dünyasının egemenliği demektir.

IV. Haçlı seferini tohumları vardır bu belgede bundan sonra Bizans İmparatorları Venedik'in iki başlıca rakibi olan Pisa ve Cenova'ya ayrıcalık vererek, Venedik'in ayrıcalıklarını önemini azaltmaya çalışacaktır¹⁸⁵

---

¹⁸⁵ Nicol, s.22, 23.

İKİNCİ BÖLÜM

TİCARİ ÜRÜNLER

Coğrafya, her yerde her zaman aynı cömertlikte değildir. Bu coğrafi farklılıklar, yüzey şekilleri, bitki örtüsü, hayvan varlığı, iklim, yeraltı ve yerüstü zenginliklerdir. Belki de tarih ve medeniyetin gelişmesinin ilk sebebi bu coğrafi farklılıklardır. Coğrafya biliminin sayesinde insanlar için hangi bölgelerin yaşama elverişli olduğunu öğrenebilmekteyiz. 15–60 derece paralelleri genel olarak insanlar için yaşamaya elverişlidir. Coğrafi farklılıklar sayesinde bölgeler arası ürün çeşitliliği sağlamakta. Hiçbir bölge bütün ürünleri bünyesinde barındıramaz. Mutlaka bazı ürünlerde yetersiz olacaktır. Yağmurun yoğun olduğu bölgelerde buğday, pamuk yetiştirmenize imkân yoktur. Suyun olmadığı yerde balık ticareti yapacağınız konusunda iddiada bulunamazsınız. Coğrafya insanların yaşam biçimlerini etkiler ve her zamanda etkilemeye devam edecektir.

Bu bölümde Bizans İmparatorluğunda ülkeler arası ticarete söz konusu olan ürünlere yer verilecektir. Ayrıca bazı ürünler üretilmesine karşı dışa kapalı tutulmuştur. Sanayi öncesi toplumlarda buğday, kereste, demir ithali yasak ürünler arasında yer alır. Yine Bizans devletinin savaş tarihinde önemli yer tutan Rum Ateşi, aynı şekilde sadece zengin insanlar için imal edilen ipekte ithali yasak ürünler içerisinde yer almaktadır.

2.1.Zirai Ürünler ve Ticareti

2.1.1. Buğday Ticareti

Buğday; Taç'ın bir tekeli gibi ele alınır. İstanbul'un kuruluşu sırasında artan nüfusun beslenmesi güçlükler doğuruyordu¹⁸⁶. Roma'da olduğu gibi, şehirde yaşayanlar için dışarıdan buğday getirilmesi gerekiyordu¹⁸⁷. Sonunda Mısır'da yetiştirilen tahılın Konstantinopolis halkına tahsis edilmesine karar verilir¹⁸⁸.

Kaderlerini ticari çalkantılara bırakmak istemeyen imparatorlar, ham madde teminini sağlamak amacıyla, satın alma tekeli kurarlar. Devlet çok miktarda buğday satın alır, bunları ambarlara yığar bir kısmını fırıncılara dağıtır, bir kısmı ile ordunun ihtiyaçlarını

---

¹⁸⁶ Rice, s.88.

¹⁸⁷ G. L. Seidler: *Bizans Halk Hareketlerinin İdeolojik Kökenleri*, Çev: Mete Tunçay, Özne Yay., İstanbul, s.12.

¹⁸⁸ Rice, s.88.

karşılar, geri kalanını da kıtlık yılları için ihtiyat olarak saklar. Fiyatların tespitinde vali ne derse o olurdu. Böylece imparatorluğun büyük erzak tüccarı devlet oluyordu¹⁸⁹.

Bir grup özel memura kentin mısır gereksinmesini sağlama ve fırınlara un dağıtma görevi verildi.

İstanbul Praefectusları, kentin babası olarak birinci sırada yer alıyordu. Askeri üniforma yerine toga giyinmesine izin verilirdi. İstanbul'un düzeni ve yaşamın iyi yürümesini, sanayi loncalarını denetlemek, kentin yeterince mısır stokuna sahip olmasını sağlamak ve esnaf tarafından kullanılan tartı ve ölçülerin denetlenmesini sağlama¹⁹⁰.

Çeşitli vergi ve narhlara tabi buğday tekelleştirmiştir¹⁹¹. Bazen ekmek için saptanan fiyat fırıncıların mısır için ödediklerinden daha düşük olurdu. Ama o zaman devlet bu farkı kapatmak için sübvansiyona başvururdu. Mısır stokunun sağlanması iyi bir örgütlenmeyi gerektiriyordu. Kış stoklarını zamanında yerine varması ve 10 Aralık'a kadar Aleksandria'ya teslim edilebilmesi için gerekli mısırın her yıl 9 Ağustos'ta Arsinoe'de (Süveyş) olması gerekiyordu. Buradan boşaltılmak ve İstanbul'da lazım olana kadar Iustinianus'un yaptırdığı büyük slolarda depolanmak üzere Tenedos'a (Bozcaada) giden büyük filolar oluşturan gemilere yüklenirdi. Daha sonra Boğaz'ın ticaret filosu ile başkente taşınırdı.

Mısırdan embole denilen yıllık buğday ithali 8 milyon artab ya da yaklaşık 11 milyon kile tutuyor. Bunun değeri ise 80.000 altına varıyordu¹⁹².

Önemli tahıl merkezleri Mısır, Trakya ve Makedonya'daki çiftçilerden sağlanır. Mısır'ın kaybından sonra Makedonya İstanbul için gerekli olan stoku sağlamak zorunda idi¹⁹³.

2.1.2. Şeker Ticareti

Antalya ve Alaiye bu limanlardan Mısır topraklarına önemli ölçüde ihracat yapıyordu. Antalya dış ticaret açısından Alaiye göre daha fazla hareketli bir liman şehri idi. Antalya'da değişik ülkelere mensup birçok tüccar bulunmaktaydı. Anadolu'nun pek

---

¹⁸⁹ Yerasimos, s.45

¹⁹⁰ Rice, s.93.

¹⁹¹ Levchenko, s.130.

¹⁹² Seidler, s.12.

¹⁹³ Rice, s.88.

çok ürünü Kıbrıs ve Mısır'a buradan yollanırken, bu ülkelerden şeker gibi ürünler getirilmekteydi¹⁹⁴.

Fatımiler döneminden önce de Tolun oğullarından beri İtalya ile Mısır arasında ticari antlaşmalar yapılmıştır. Bu şehirlerin tüccarları Mısır'dan şeker alırlardı¹⁹⁵. Suriye bölgesinde şeker kamışı gibi çok kıymetli ticari mahsuller yetişiyordu¹⁹⁶.

2.2.SINAI ÜRÜNLER VE TİCARETİ

2.2.1.Mamul Sanayi Ürünleri ve Ticareti

2.2.1.1.Kâğıt Ticareti

Bizans'ta ilk kitap papirüs üzerine yazılmıştı. IV. Yüzyılla beraber parşömen papirüse yeğlendi¹⁹⁷. Müslümanların Mısır'ı almaları üzerine kâğıt sağlamakta güçlük çekilmiştir.

Parşömen sözcüğü Küçük Asya'daki Pergamondan (Bergama) türetildiği söylenir. İlk olarak orada üretilmiştir. Özü dana derisinden yapılır. Batıda tirşe (vellum) diye bilinir. Gerçekte öküz, antilop, gazel ve koyun derisinden yapılıyordu. Bizanslıların kendi gereksinmelerinin tümünü üretebildikleri XI. Yüzyıla kadar bunlar yaygınlaşmadı¹⁹⁸.

Mısır'ı elden yitirince Bizans papirüsten parşömene geçer. Bu madde çok dayanıklı olmakla beraber çok pahalı idi ve yazı yazarken dikkatli olmayı gerektiriyordu. XI. yüzyılda kâğıt yaygınlaşmıştır. Ancak lüks el yazmalarında parşömen kullanımı sürmüştür¹⁹⁹.

Özellikle IX. Yüzyıldan başlamak üzere Bizans sanatının, birçok noktada Arap-İslam sanatının etkisi altına girmiş, Theophilos döneminde kâğıt yapımını Bizanslılar kağıt yapımını, esir Müslümanlara arasındaki sanatkarlardan öğrenmişlerdir. Bağdat kâğıtları, Bizans döneminde geç dönemlere kadar ithal edilmiştir²⁰⁰.

İmparatorun resmi belgeleri önceleri parşömene yazılırdı fakat XI. Yüzyıldan sonra bombazine (çözücü ipek atkısı yün olan kumaş) ismi verilen çünkü Bağdat'ta üretiliyordu

---

¹⁹⁴ Çiftçi, s.399.

¹⁹⁵ Çelik, s.149.

¹⁹⁶ Barkan, s.74.

¹⁹⁷ Rice, s.190.

¹⁹⁸ Rice, s.191.

¹⁹⁹ Kaplan, s.102.

²⁰⁰ Avcı, s.222.

özel bir tür kâğıt kullanılmaya başlandı²⁰¹. XI. yüzyılda Çin'den pamuk ve keten kâğıt ithal ediliyordu²⁰².

2.2.1.2.Boya Ticareti

Bizans'ta üretilen ilk dokumalar deneyseildi. Daha çok kenar süsü olarak üretildiğinden renkler çoğunlukla ikiyle sınırlanıp seçilen desenler küçük tutulurdu. VI. Yüzyıl ortalarına gelindiğinde çok daha fazla sayıda renk kullanılıyor ve çok daha iddialı desenler yaratılıyordu. Esinlenmenin çoğu İran ve Mısır'dan geliyordu²⁰³.

IX. yüzyıl Ortaçağın ince lüks eşya olarak tanıdığı her ürün, İstanbul atölyelerinden çıkıyordu. İpek dokuma ve purpura²⁰⁴ Antik Akdeniz kentlerinden Sayda ve Tir bu boyanın üretildiği merkezlerdi. Purpura renkli kumaşlar, Roma ve Bizans aristokrasisinin simgesiydi. Hatta "purpura giymek" demek imparator olmak anlamına geliyordu. Kumaş sanayi, Bizans sanayinde büyük bir yer kaplıyordu.

Oldukça ender bulunan dikenli deniz salyangozundan elde edilebildiğinden, en pahalı ve en nadir malzeme olan bu renk giysileri kullanma hakkı Diocletianus'un buyruğu üzerine sadece iktidardaki aileye verilmiştir²⁰⁵.

Suriye, büyük miktarda pamuk ve ipek üretilmekte bu kumaşların boyanmasına yarayan en güzel boyalarda burada bulunurdu²⁰⁶.

Romalı Togasının kıvrımları her zaman sanatta korundu. Hem İncillerin Bizans kopyalarındaki hem de diğer kutsal yapıtlardaki zarif kitap resimleri ve aynı zamanda dinsel betimlemeler ve mozaikler, azizler klasik dönemin giysilerinden türetilmiş oylumlu kumaşlarla bezenmiştir. Bu giysiler çoğunlukla bir khiton ya da gömlek üzerine giyilen bir hymation ya da pelerinden oluşurdu. Giysiler gökkuşağının renklerinden daha canlı boyanmıştı²⁰⁷.

İmparatorlar ilk olanak bulduklarında yerlerine geçecek olan kişileri belirliyorlar. Böylece hükümdarlık babadan oğla geçmeye başladı. Fakat imparatorların çok sayıda

---

²⁰¹ Rice, s.53.Bakınız: Bekin, s.65.

²⁰² Rice, s.191.

²⁰³ Rice, s.222.

²⁰⁴ Bazı midye ve şeytanminaresi kabuklarından yapılan, maviden kırmızımsı mora değişen boya ile renklendirilmiş kumaştır. Levchenko, s.141.

²⁰⁵ Rice, s.14.

²⁰⁶ Barkan, s.74.

²⁰⁷ Rice, s.23, 24.

çocukları olup bunlardan ancak Erguvan Rengi saray’da, Erguvan Rengi yatak odasında doğan iktidar çocuklarına öncelik veriliyordu.

Bu malikâne ismini ipekten dokunmuş olan porfir²⁰⁸ rengi kumaştan almıştır. Bu renk malzeme yalnızca imparatorluk bireylerini kullanımı için saklanıyordu. Yalnızca onlar erguvan rengi giysi ve ayakkabı giyebilir ve porfir lahitler içinde gömülebilir.

Erguvan rengi boyacılar loncası, imparatorluk loncalarını en eskisi idi. Bu lonca yalnızca hükümdarın ve ailesini kullandığı malları üretmek üzere Hipodrom yakınındaki o zaman moda olan Zeuksippus hamamlarında atölyeler vererek Heraklios’un (610–41) hükümdarlığı sırasında kurulmuştu. İmparatorluk için gerekli olmayan mallar imparator tarafından devlet hazinesine satılırdı²⁰⁹.

2.2.1.3.Maden Ticareti

Mekke ve Medine halkları ticaretle uğraşır, Suriye, Irak ve Yemen’e seyahat ederler. Hind, Habeşistan ve Suriye yollarının birleştiği noktalarda olan bu şehirlere uğrayan kervanlar muhtelif cins kıymetli eşyayı taşıyordu. Bakır, kıymetli madenler Afrika’nın altın tozu ve fildişi getirilirdi.

Bir ülkede paranın ve bilhassa milletlerarası mübadele vasıtası olan altın paranın miktar ve kalitesi, o memleketin iktisadi varlığının hem bir ölçüsü ve neticesi, hem de yaratıcı ve harekete geçirici kuvvetlerinden birisidir²¹⁰.

Bizans altınının bütün ortaçağ boyunca dünya pazarlarındaki mevkisi devam etmiş. Bunda çeşitli faktörler etkilidir: Bunlar arasında, batı Avrupa memleketlerine karşı, altın çekmeğe müsait bir dış ticaret bilânçosunu muhafaza etmek İslam dünyasının Avrupa Hıristiyan memleketleriyle ve Rusya ile yaptıkları ticaretin mühim bir kısmını kontrol etmek dâhilde altın madeni işletilen sahalara sahip bulunmak etkilidir.

Bizans, aldığı kadar mal dışarıya satamadığı için altın ihraç etmeğe mecbur kalmıştır. Bizansın son zamanlarında barbar askerlere maaş olarak veya komşu devletlere haraç olarak altın vermeye mecbur kalışı, Nil ve Sudan altınlarını elden çıkarması ve Şarkı Anadolu ve Kafkasya yollarını kontrol edemez oluşu altın sıkıntısını artırmış.

---

²⁰⁸ Büyük minareli küçük taneli kayaçtır. Rice, s.30.

²⁰⁹ Rice, s.122.

²¹⁰ Barkan, s.57, 60.

Bunun neticesi, Bizans ticareti Hint denizlerinde ve Rusya steplerindeki mevkisini kaybetmek tehdidi altında kaldı. Çare olarak imparatorlar altın ihracını tahditlere tabi tutmak, harice para çıkmasına yol açan ipekli kumaşların ve ipeğin memleket dâhilinde istihsalini temin etmeğe mecbur kaldı.

İslam fütuhatının yayıldığı yerler o zamanki dünyanın altınının en bol memleketleri idi. Altın bolluğu ticareti canlandırdı, istediğini ithal ediyordu²¹¹. Halife Ebu Cafer El-Mansur döneminde Bizans'tan gelen bazı elçiler olmuştur. Halife Mansur, V. Konstantinos' Umare b. Hamza'yı elçi olarak göndermiş ve halifenin mektubunu sunmuştur. Halifenin ve ülkenin durumunu soran imparator elçi ile görüştüktan sonra onu gezdirtmiş bu gezi esnasında bazı bitkilerle kimya (simya=alışımı) alanında bakır kurşundan/kalaydan altın ve gümüş elde etmeye yönelik birtakım uygulamalar gösterilmiştir²¹².

Ülkede cephane üretim tesisleri çoğunlukla Konstantinopolis ve Thessalonike'de (Selanik) olmasına karşın bazıları da eyaletlerde yoğunlaşmıştır. Bunların en önemlileri zengin minarel yatakları olan bölgelerdi. Böylece Olympos dağında bulunan minareleri çıkarabilen Nikomedis'da kalkan ve kılıçlarıyla ünlüydü.

Saris (Sart), Anti-Toroslar'dan gerekli madenleri sağlayan Caesera (Kapadokya) silah üretiminin başlıca merkezi idi. Hieropolis'te (Denizli çevresi), diğer merkezler ise Kuzeybatı kıyılarınca çeşitli madenler çıkarılır²¹³.

Bizans tarihinin başlangıç döneminde ender bulunan lüks maddeler, en çok doğudan, mücevherler Hindistan ve İran'dan ithal ediliyordu. Doğu ile ticaret çok gelişmiştir.

Baştan beri lüks mallar devlet tekeli olarak işlem görür. Özellikle ipek ve madenden pahalı malları üreten önemli atölyeler Konstantinopolis'teki Büyük Saray'ın çevresinde kurulurdu.

---

²¹¹ Barkan, s.63, 64.

²¹² Avcı, s.90.

²¹³ Rice, s.112.

2.2.1.4.Dokuma Ticareti

Doğunun başkentine Homeros'tan bin beşyüz yıl önce ün salmış Sidon'un el sanatları ürünleri de geliyordu. Binlerce bilek Bizanslının konutu, giysileri ve sofrası için çalışıyordu. Bütün yüzyıllarda insan örtünmek ve süslenmek için becerisini, kıllar, deriler, yün pamuk, keten ve de ipek gibi hayvansal ve bitkisel maddeler üzerinde kullandılar. Kalıcı boyaların oluşturulması öğrenildi. Yetenekli desen çiziciler insan eliyle üretilen kumaşları daha da değerlendirdi. Koyu erguvan rengi bir deniz kabuklusundan alınmış ve yalnızca imparatorun kutsal kişiliğine özgün kılınarak sarayın kullanımına ayrılmıştı. Tahtın ayrıcalığından buna el uzatacak tutkulu kimseler, hükümdarın saygınlığına karşı suç işlemiş sayılırdı²¹⁴.

Ortaçağ toplumu temel olarak tarıma dayalı idi. Ancak sanayinin ekonomiye katkısı da önemli idi. IX. Yüzyıldan itibaren Avrupa'da sanayinin ölçeğinde iki önemli değişme ortaya çıktı. X. Ve XII yüzyıllar arasında sınaî faaliyetler giderek malikânelere yani gelişen şehir merkezlerine kaydılar. Üç yüz yıldan fazla devam eden bu dönemde madencilik ve taşocakçılığı gibi işin gereği icabı kırsal niteliğini devam ettiren bazı dallar dışında sanayi büyük ölçüde şehirlere özgü bir iktisadi faaliyet haline geldi. Öte yandan şehirlerde toplanan bu imalat faaliyetleri, artan ölçüde bu işleri tek geçim kaynağı olarak benimseyen ihtisaslaşmış kişilerce yapılmaya başlandı. Belirli sınaî faaliyet alanında uzmanlaşmış kişiler daha geniş bir Pazar için üretmeye başladılar. Özellikle dokuma sanayinde üretim artık uzak pazarlar için yapılıyordu. Pek çok durumda bu değişme, sanatkâr ve tüketici arasında tüccarın girmesini gerektirdi. Mesela dokuma sanayinde tüccar, hem üretici ile alıcı, hem de hammadde yetiştirici ile ipliğin ve nihai malın üreticisi arasında girerek üretim sürecinde önemli bir rol oynamaya başladı. Bu gelişmelere bir dizi ticari kurum ve düzenlemelerin ortaya çıkmasına yol açtı. Periyodik fuarlar ve düzenli pazarlar kuruldu. Giderek bunların yerini de sürekli işleyen şehir ticaret merkezleri aldı²¹⁵.

XII. yüzyılda bu ticaretin dengesi önemli bir değişme geçirdi. Avrupa bu döneme kadar satabilecek ya da İslam dünyasının ve Bizans'ın ondan talep edebileceği çok az şeye sahipti Avrupa'nın, Doğuya ihracatı köle ve kıymetli madenlerden ibaretti. Doğu Akdeniz ise Avrupa'nın yüksek sınıflarını talep ettiği mamul malları ihraç ediyordu. Avrupa gelişmemiş bir koloni bölgesiydi. Oysa XII. Yüzyıldan itibaren Avrupa artık satmak için

---

²¹⁴ Gibbon, s.63.

²¹⁵ Güran, s.65.

yeni mallara sahipti. Dokuma ve madeni eşya ihtiyacı artan ölçüde kereste, şap, ipek ve baharat ithalatı karşılığında kullanılmaya başlarken, altın çıkışı daha küçük oranlara inmeye başladı²¹⁶.

Fatimiler döneminden önce Tolunoğullarından beri İtalya ile Mısır arasında ticari antlaşmalar yapılmıştır. Özellikle Pisa, Amalfi, ve cenovalıların ilk dönemlerde Mısırda sıkı ticari münasebetleri vardı. Bu şehir devletlerini her birini Fatimilerle ayrı ayrı ticari antlaşmalardan kaynaklanan imtiyazları vardı. Bu şehirlerin tüccarları Mısır'dan dokuma mamulleri alırlardı²¹⁷.

2.2.1.5. Cam Ticareti

İpek böceğinin Bizans'ta tanınmasına kadar ipek o kadar nadirdi ki Batılılar için mücevher ya da baharattan daha değerli idi. Maddenin kendisi kadar ipek dokuma yöntemi de Çinliler tarafından yüzyıllar boyunca saklandı.

II. yüzyılda Han imparatoru Wu-ti cam, mine ve iyi kaliteli yün ve pamuklu malzeme karşılığında sınırlı miktarda ipeğin Batı dünyasına ihraç edilmesine izin verdi²¹⁸.

Bizanslılar camda Fondod'oro tekniğini kullanmışlar yeni üzerine bir figür yada hayvan ya da geometrik bir desen işlenmiş bir altın veragin iki cam arasına yerleştirilmesiyle yapılmış, sapsız kapların geniş tabanları olarak yapılanlardır. Birçoğu Mısır'da yapılmış olmalıdır. Fakat VI. Yüzyılda üfleyerek cam üreten Yahudilerin Konstantinopolis'te atölyeleri vardı. IX. Yüzyıla gelindiğinde daha önce şişkin yanları ve uzun boyunları olan düz dipli kaplar ve saplı şamdanlar ve cam kandiller yapılıyordu.

Renkli cam çubuk yapma yeteneği literatürde sözü edilen renkli cam kapların varlığını doğrular. XI. Yüzyılla Bizans Kiliselerinin pencerelerine kurşun çerçevelerle yerleştirilen renkli camlar kullanmışlardır²¹⁹. Suriye cam mamulleri de dünyaca ünlüdür²²⁰.

2.2.1.6. Silah Ticareti

İmparatorluğun parlak günlerinde Bizans'ın kent ekonomisinin karakteristik özelliği, devletin onun üzerindeki sıkı kontrolü idi. Bu düzenleme iki öğeden oluşuyordu. Birincisi; dış ticaret üzerindeki sıkı denetim, ikincisi ise özel ve kamu loncaları haline gelen zanaat

---

²¹⁶ Güran, s.63.

²¹⁷ Çelik, s.150.

²¹⁸ Rice, s.122.

²¹⁹ Rice, s.223, 224.

²²⁰ Barkan, s.74.

ollarının ve mesleklerin devlet tarafından denetlenmesidir. Bu düzenlemenin amacı hem politik, hem de ekonomiktir. Politik olarak devlet, silah ve çok sayıda işlenmiş eşyanın özellikle lüks eşyanın, sadece saray için değil aynı zamanda diplomatik amaçlarla da barbarların reislerine ve diğerlerine armağan olarak verilmek üzere kendisine ayrılmasını istiyordu. Ekonomik olarak da büyük kentleri yaşam için gerekli olan mallar ile donatmak, malların kalitesini iyi durumda tutmak ve aşırı fiyat artışını önlemek istiyordu. Kent ekonomisi aynı zamanda önemli bir gelir kaynağıydı. Bütün ithal ve ihraç malları %10 vergiye bağlıydı²²¹.

Fatımiler döneminden önce Tolunoğullarından beri İtalya ile Mısır arasında ticari antlaşmalar yapılmıştır. Özellikle Pisa, Amalfi, ve Cenovalıların ilk dönemlerde Mısır ile sıkı ticari münasebetleri vardı. Bu şehir devletlerinin her birini Fatımilerle ayrı ayrı ticari antlaşmalardan kaynaklanan imtiyazları vardı. Bu şehirlerin tüccarları Mısır'dan dokuma mamulleri, şeker, şap, nitron vs. Alırlardı. Eskiden beri Akdeniz ticaretinde söz sahibi olan bir diğer kesim ise daha ziyade köle ve ahşap ticareti yapan Venedikliler idi. Bunlar daha çok İskenderiye ve Dimyat limanlarından mal yüklemekteydiler.

971 yılında Bizans İmparatorunun silah, zift, kereste ve demire ambargo uygulamasına kadar bu malları sürekli taşıdılar. Bizans'ın uyguladığı baskılara rağmen bunlar yine de Mısır ile ticari ilişkilerini kesmediler²²².

Ülkede cephane üretim tesisleri çoğunlukla Konstantinopolis ve Thessalonike'de (Selanik) olmasına karşın bazıları da eyaletlerde yoğunlaşmıştır. Bunların en önemlileri zengin minarel yatakları olan bölgelerdi. Böylece Olympos dağında bulunan minareleri çıkarabilen Nikomedis'da kalkan ve kılıçlarıyla ünlüydü.

Saris (Sart), Anti-Toroslar'dan gerekli madenleri sağlayan Caesera (Kapadokya) silah üretiminin başlıca merkezi idi. Hieropolis'te (Denizli çevresi), diğer merkezler ise Kuzeybatı kıyılarınca kurulmuştu²²³.

---

²²¹ Charanis, s.532.

²²² Çelik, s.149.

²²³ Rice, s.122.

2.2.2. Ham ve Yarı mamul Sanayi Ürünleri ve Ticareti

2.2.2.1. Kereste Ticareti

Antalya ve Alaiye; bu limanlardan Mısır topraklarına önemli ölçüde ihracat yapıyordu. Özellikle Memluklar donanmaları için gerekli kereste ve zifti bu limanlardan tedarik ediyordu²²⁴.

Gemi ve donanma oluşturmak için Avrupa İskenderiye ve Avrupa piyasalarına çok miktarda ihraç edilen bir diğer ürün kerestedir. Anadolu'nun içi kesimlerinden getirilen keresteler Alaiye limanlarına getiriliyor ve buradan yabancı tacirler vasıtasıyla değişik ülkelere nakil ediliyordu. Isparta ve etrafındaki arazilerde bulunan ağaçlarda elde edilen zambak, Antalya pazarı vasıtasıyla Avrupa piyasalarına ihraç ediliyordu.

Fatimiler döneminden önce Tolunoğullarından beri Bizans ile Mısır arasında ticari antlaşmalar yapılmıştır. Mısır'dan dokuma mamulleri, şeker, şap, nitron vs. alırlardı. 971 yılında Bizans İmparatorunun silah, zift, kereste ve demire ambargo uygulamasına kadar bu malları sürekli taşıdılar. Bizans'ın uyguladığı baskılara rağmen bunlar yine de Mısır ile ticari ilişkilerini kesmediler²²⁵.

Gemi inşası için en kıymetli kereste Sabbach idi ki yalnız Antinoe'de yetişirdi. Bir tek tahtası 50 dinara satılırdı. X. Asırda Venedik Araplara gemi inşası için kereste teslim eder ki Bizans imparatoru bunu için Duçe nezdinde şikâyette bulunmuştu. Duçe bunu menetti ve yalnız ehemmiyetsiz odun ticaretine müsaade etti: diş budak ve kavak keresteleri en çok beş ayak uzunluğunda ve ½ ayak genişliğinde, bundan başka ahşap aletlerdi. Bunun neticesinde Mısır'da kereste sıkıntısı o dereceye vardı ki yeni bir harp filosunun teçhizi için Darphane ve Güvercin pazarındaki hastanenin çatısından direkleri söküp çıkarmak mecburiyetinde kalındı²²⁶.

Avrupa XII. yüzyıla kadar satabilecek ya da İslam dünyasının ve Bizans'ın ondan talep edebileceği çok az şeye sahipti. Avrupa'nın, Doğuya ihracatı köle ve kıymetli madenlerden ibaretti. Doğu Akdeniz ise Avrupa'nın yüksek sınıflarını talep ettiği mamul malları ihraç ediyordu. Avrupa gelişmemiş bir koloni bölgesiydi. Oysa XII. yüzyıldan itibaren Avrupa artık satmak için yeni mallara sahipti. Dokuma ve madeni eşya ihtiyacı

---

²²⁴ Çiftçi, s.399.

²²⁵ Çelik, s.149.

²²⁶ A. Mez; "Orta Zaman Türk-İslam Dünyasında Deniz Nakliyatı" , Çev: Cemal Köprülü, *Ülkü Dergisi*, C.11, Mart-1938, s.11, 12.

artan ölçüde kereste, şap, ipek ve baharat ithalatı karşılığında kullanılmaya başlarken, altın çıkışı daha küçük oranlara inmeye başladı.

İslam dünyası Avrupa'ya ipek ve baharat yanında Anadolu'dan ham şap ile Kuzey Afrika'dan ham yün ve hububat sağlıyordu²²⁷. Ayrıca Toros dağlarından elde edilen keresteler Antalya ve makri limanları vasıtasıyla Mısır'a ihraç ediliyordu²²⁸.

2.2.2.2.Pamuk, Yün Ticareti

Anadolu'da ihracat önemli yer tutuyordu. İhraç malları arasında Anadolu'da üretilen ipekler (seta Turchia) ile hemen her şehirde dokunan çeşitli renk ve desende pamuklu kumaşlar önemli bir yer tutuyordu.

Farklı kavimlere mensup pek çok tüccarı bünyesinde barındıran ve önemli bir ticaret merkezi olan Kıbrıs adası da Antalya limanı vasıtasıyla Türkiye'den şap, yün, ipek, ipekli kumaşlar, pamuk, halı, kilim, Ankara tiftiği, deri, sabun, boyacılığaait çeşitli maddeler şarktan gelen baharat ve diğer emtiayı ithal ediyordu. Bunların bir kısmı Kıbrıs üzerinden Avrupa'ya, Avrupa'dan gelen malların bir kısmı da yine aynı yolla Türkiye'ye getiriliyordu. Buna karşılık Kıbrıs, yün kumaş, keten, göztaşı, zamk ve şarap ihraç ediyordu. Bu emtianın önemli bir kısmı da Selçuklular ve Bizanslılar tarafından alınmakta idi²²⁹.

Suğdak limanı, Rusya içlerine kadar giden Arap ve Türk tacirler kadar, Kuzey ile Selçuklu ülkesi arasında ticaret yapan Rus tacirlerinde ana uğrak merkezi olmasıdır. Her türlü gemini yanaşmasına elverişli liman, deniz ticaretini kolaylaştırıyordu. Kuzeyin deri ve kürkleri Astragan, yolu ile Asya içlerinden getirilen pamuklar ve ipekli kumaşlar, baharat hatta Selçuklu ülkesinde yetiştirilen Ankara keçisini yünü, Kefe'de ya da Suğdak'da pazarlanıyordu. Türkiye ile Karadeniz'in Kuzeyi arasındaki ticaret ağı 1253 tarihinde Rubruck şöyle tarif ediyor. "Sinop karşısında bulunan bir liman şehirleri Suğdak'a Türk tacirleri geldiği gibi, kuzeyden dönüp Türkiye'ye giden veya içinden geçen bütün tacirler uğrar. Onlar bu pazara kakım, sincap ve başka kürkler, deriler bir kısım tüccarlar ise pamuklu, ipekli kumaşlar ile baharatlar getiriler²³⁰.

²²⁷ Güran, s.63.

²²⁸ Salim Koca; " Türkiye Selçuklu Sultanlarının İzledikleri Ekonomik Politikalar", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 10, Yeni Türkiye Yay., İstanbul-1999, , s.347

²²⁹ Koca, s.347.

²³⁰ M. Sait Polat, "Selçuklu Türkiyesinde Ticaret" *Türkler Ansiklopedisi*, C. 10, Yeni Türkiye Yay., İstanbul-1999, s.380.

Avrupa'ya gönderilen ürünler içerisinde pamuğunda önemli yeri bulunmaktadır. Bursa ile Konya arasında yetiştirilen pamuk yine Bursa pazarında veya Ayasulug'da yabancı tacirlere satılmaktadır. Dokuma endüstrisini hammaddesi olarak bilinmektedir²³¹.

İpeğin yaldızlı mezarını ören ve sonradan oradan kelebek olarak çıkan tırtılın çıkardığı maddeden elde edilmiş uzun iplikten başka bir şey değildi. Iustinianus'un saltanatına değin, Çin dışında, ipekböceklerinin beyaz dut ağacı yaprakları ile beslendiği²³² bilinmiyordu. Çam, meşe ve dişbudak tırtılları Avrupa ve Asya ormanlarını birbirlerinin benzeriydi. Şu var ki yetiştirilmeleri çok güç olduğundan ve bunların ipeği belirsiz ve düzensiz olarak üretilebildiğinden Attika kıyısı yakınındaki küçük Keos adasının başka her yerde bundan vazgeçilmişti. Bu adada bu tırtılların ipliğinden hafif bir tül yapıyordu. Kendi cinsinden olanlar için bir kadının buluşu olarak tanınan bu tüller, uzun süre Doğu'da ve Roma'da hayranlık uyandırmadı. Her ne denli Medlerin ve Asurluların giysileri bu nesne üzerinden birtakım sanılara olanak veriyorsa da vergilius, ilk kez yumuşak pamuğun Seres ya da Çinli ağaçlardan elde edildiğini açık seçik söylemiştir.

Tiberius'un saltanatı sırasında Romalıların en ağırbaşlıları ipek kumaşın kullanılmasından yakınıyorlardı. Plinius giyinik izlenimi vermeyen, giyinik olduğu halde çıplakmış gibi görünen hanımefendileri herkesin önünde sergileyecek kumaşları getirmek ipek kumaşlar ilk başlarda sadece kadınlar için kullanılıyordu. Roma'nın ve eyaletlerin zengin yurttaşları Elagalabus'un örneğine öykündüler, aurelianus, bir libre ağırlığındaki ipeğin Roma'ya oniki altın ons'a mal olmasından yakınıyordu. Tüketimin artmasıyla beraber fabrikalarda çoğaldı. Fiyatlarda ucuzladı. Tekelcilikle ya da herhangi bir nedenle ipeğin değeri belirtilen fiyatın üzerine çıkacak olursa Sur ve Beyrut dokumacıları, çoğunlukla aynı nedenlerden dolayı fiyatı dokuzda birine kadar ucuzlatırlardı.

Iustinianus'un uyrukları Çin'den getirdikleri ipeğin büyük bir bölümünü tüketiyorlardı. O zamanlar da PİNNE MARİNE adı verilen Akdeniz kabuklusundan bu yolda yararlanılıyordu. İçinden inci alınan kabukluyu kayalara bağlayan güzel pamuk ya da ipek bağlardan, bugün için ancak meraklılarca yararlanılmaktadır²³³.

---

²³¹ Çiftçi, s.400.

²³² Gibbon, s.63.

²³³ Gibbon, s.65.

2.2.2.3. İpek ve İpekli Kumaş Ticareti

Bizans tarihinin başlangıç döneminde ender bulunan lüks maddeler, en çok doğudan, mücevherler Hindistan ve İran'dan, ipekliler Çin'den ithal ediliyordu. Doğu ile ticaret çok gelişmiştir.

Baştan beri lüks mallar devlet tekeli olarak işlem görür. Özellikle ipek ve madenden pahalı malları üreten önemli atölyeler Konstantinopolis'teki Büyük Saray'ın çevresinde kurulurdu²³⁴.

İpek böceğinin Bizans'ta tanınmasına kadar ipek o kadar nadirdi ki Batılılar için mücevher ya da baharattan daha değerli idi. Maddenin kendisi kadar ipek dokuma yöntemi de Çinliler tarafından yüzyıllar boyunca saklandı. II. yüzyılda Han imparatoru Wu-ti cam, mine ve iyi kaliteli yün ve pamuklu malzeme karşılığında sınırlı miktarda ipeğin Batı dünyasına ihraç edilmesine izin verdi.

Değerli balyaların Bizans'a taşınması, Orta Asya'daki yüklenme noktasından itibaren 230 günlük bir yolculuktur.

Üretimindeki sır öğrenilene kadar sadece hükümdar ailesi ipek ithal etme ve giyme hakkı vardı. Altınla bezeli ipek dokuma yöntemi batı'da hala bilinmediği ve bütün ipeklerin büyük bedeller karşılığında kervanlarla Çin'den getirilirdi²³⁵.

VI. asırda itinalı bir iktisadi siyasetle Justiniyen imparatorluğun sınaî servetini ve ticari faaliyetini inkişaf ettirmeye çabılıyor. 557'ye doğru Justiniyen'in saltanatı devrinde iki rahip ipek böceklerinin yetiştirilme sırrını Çin'den getirmişlerdir. Suriye sanayine ipek imalını mümkün kılan bu sırda Bizans'ı hariçten ithalatın kısmen kurtarmıştı²³⁶.

İpek çeşitli zamanlarda farklı devletler aracılığı ile getirilmiştir. Bazı tarihçiler Bizans-Türk ilişkilerini 1071 Malazgirt ile başlatırlar. Oysa VI. Yüzyılda ilk bağlantı "İpek Yolu" nedeniyle kuruluyor. Bizans o dönemde Çin'den ipek getiriyor, bunu işleyip batıya satıyor.

İpek yapımının sırrını Çinliler ellerinde bulunduruyorlar. İpek yolundan kervanlarla taşınan ipek, Bizans'ta imparatorların tekelinde bulunan tezgâhlarda işlenerek kumaş haline getiriliyordu.

---

²³⁴ Bekin, s.65.

²³⁵ Rice, s.48 . Bekin, s.33.

²³⁶ Rice, s.38.

Bizanslılar İran'a o dönemde hâkim olan Sasanilerle araları bozulunca İpek yolunu güvence altına almak için Orta Asya Türkleri ile ilişki kuruyorlar ve karşılıklı elçiler gönderiyorlar. 568 yılında Göktürk hakanı İstemi Han Bizans'a Maniakh adında birini bulunduğu bir elçilik heyeti gönderiyor²³⁷.

İpeğin ülkeye taşınmasındaki bir başka yolda Arap yarımadası yolu ile sağlandı. Mekke ve Medine halkları ticaretle uğraşır, Suriye, Irak ve Yemen'e seyahat ederler.

İslam'ın çıkacağı sıralarda Bizans –İran arasındaki harpler, İç Asya ve Uzak Şark ticaret yollarının Basra Körfezi, Irak, Suriye arasındaki kısımları kapanmış olduğundan Hint ticaretini daha güneyden dolaşarak Arabistan üzerinden Mısır'a geçen yollar ve bu arada Mekke, Medine büyük bir ehemmiyet kazandı. Hind, Habeşistan ve Suriye yollarının birleştiği noktalarda olan bu şehirlere uğrayan kervanlar muhtelif cins kıymetli eşyayı taşıyordu. Çin'in ipeklileri de bu yolla taşınır²³⁸.

İmparatorun kişisel kullanımı için üstün kaliteli lüks malların üretildiği ipek tezgâhları imparatorluk imalathaneleri ve atölyelerde aynı karmaşık içinde idi.

638'de Filistin'i yitiren Yahudiler Bizans İmparatorluğu içinde çok kalabalık değillerdi ve fazla öne çıkan işlerde ender olarak görülürlerdi. Çoğunlukla ipekçilik alanında işçi olarak çalışırlar²³⁹.

Devletin en ince teferruatına kadar karışarak sanayide tahmil ettiği lüzumsuz nizamla rağmen İstanbul himaye ve inhisar siyasetinin cenneti olmuştur. Bizans sanatçılarının ellerinden çıkan şaheserler parlak renkli ve bütün işlemlerle tezyin edilmiş ipek kumaşlar, sanayi harikalarının bütün dünyada Grek imalathanelerine fevkalade bir nüfuz ve kıymet kazandırmışlardır²⁴⁰.

Bizans, aldığı kadar mal dışarıya satamadığı için altın ihraç etmeğe mecbur kalmıştır. Bunun neticesi, Bizans ticareti Hint denizlerinde ve Rusya steplerindeki mevkisini kaybetmek tehdidi altında kaldı. Çare olarak imparatorlar altın ihracını tahditlere tabi tutmak, harice para çıkmasına yol açan ipekli kumaşların ve ipeğin memleket dâhilinde istihsalini temin etmeğe mecbur kaldı²⁴¹.

---

²³⁷ Prokopius, s.369.

²³⁸ Barkan, s.59.

²³⁹ Kaplan, s.148.

²⁴⁰ Diehl, s.100, 102.

²⁴¹ Barkan, s.63.

İmparatorlar ilk olarak bulduklarında yerlerine geçecek olan kişileri belirliyorlar. Böylece hükümdarlık babadan oğla geçmeye başladı. Fakat imparatorların çok sayıda çocukları olup bunlardan ancak Erguvan Rengi saray’da, Erguvan Rengi yatak odasında doğan iktidar çocuklarına öncelik veriliyordu.

Bu malikâne ismini ipekten dokunmuş olan porfir rengi kumaştan almıştır. Bu renk malzeme yalnızca imparatorluk bireylerini kullanımı için saklanıyordu. Yalnızca onlar erguvan rengi giysi ve ayakkabı giyebilir ve porfir lahitler içinde gömülebilir²⁴². Bizans’ın gücünü simgeleyen Kartal motifi işlenirdi²⁴³.

Özellikle temel gereksinim maddesi olan (tahıl, kereste, demir ipek) vurgunlara karşı önlem olarak denetim yapardı²⁴⁴.

Zanaatkârların refah dönemi Makedonya hanedanının hüküm sürdüğü çağdadır. Öte yandan VI. Leon hükümdarlığı döneminde tüccar sınıfını zenginleşmesi anlamına geldiğini söyleyebileceğimiz bir değişme vardır. Bu zenginleşmenin etkisi Bizans sarayında da kendini gösterecektir. Makedonya hanedanı ile birlikte iç pazarı genişletmek ve ipekçilikle kuyumculuğun gelişmesini kolaylaştırmak istemiştir²⁴⁵.

Bizans’ta ipek üretimi ilk başlarda Hazar Denizi ve Karadeniz’in güney kıyılarında ipek böceği yetiştirilirdi. Sonra kozalar eğrilmek ve dokunmak üzere Mısır, Suriye ve Konstantinopolis’e götürülürdü. Aynı zamanda Çin ipeği ithali devam ediyordu.

Tyre (Yafa) ve Aleksandria ipek üretim merkezleridir. Fakat zamanla Büyük saray’ın atölyelerine dokuma tezgâhlarının konulmasıyla burada kaliteli ipek üretildi. Suriye’de büyük miktarda pamuk ve ipek üretilmekte bu kumaşların boyanmasına yarayan en güzel boyalarda burada bulunurdu²⁴⁶.

VIII. yüzyılda Bizans’ın dış ve iç durumunun güçlenmesi imparatorluğun ticaret ve sanayi alanında gelişmesine yol açtı. Bizans’ın lüks malların üreticisi ve dağıtıcısı olduğunu belirtmek gerekir.

IX. yüzyıl Ortaçağın ince lüks eşya olarak tanıdığı her ürün, İstanbul atölyelerinden çıkıyordu. İpek dokuma ve purpura renkli kumaşlar, Roma ve Bizans aristokrasisinin simgesiydi. Hatta “purpura giymek” demek imparator olmak anlamına geliyordu.

---

²⁴² Rice, s.34.

²⁴³ Bakınız: V. Ek Kartal Motifli Kumaş.

²⁴⁴ Kaplan, s.71, 72.

²⁴⁵ Yerasimos, s.54.

²⁴⁶ Barkan, s.74.

İpek kumaş sanayi, Bizans sanayinde büyük bir yer kaplıyordu. İpekliler dünya çapında bir üne sahipti. IX. Yüzyılda başlıca zanaat merkezleri İstanbul, Selanik ve ipeklileriyle ünlü bazı Yunan kentleri idi. Patras'ta zengin işlemlerle süslü purpura kumaştan elbiseler, üstüne baştanbaşta tablolar işlenmiş yünlü kumaşlar, incelikleriyle nam salmış ipekliler üretilirdi. Bu sanayi kolunu hiçbir hareket özgürlüğü olmayan görevliler tarafından sıkıca denetlenen zanaatçı loncaları yürütüyordu²⁴⁷.

2.2.2.4.Şap Ticareti

Önemli bir liman kenti olması ile birlikte zengin şap yataklarına sahip Foça şehri VIII. Mihael Paleologos zamanında Cenevizli Zaccaria ailesine verilmişti. Üç büyük Şap ocağına sahip olan bu kent Avrupa'nın şap ihtiyacının önemli bir kısmını temin ediyordu. Avrupa'da değişik endüstri dallarında kullanılır ve temel ihtiyaç mallarındandır. Şap madeni Kütahya'da çıkartılmaktadır. Anadolu'dan ihraç edilen ticaret malları arasında yer alır. Avrupa'da tüm boya endüstrisinde, yün fabrikalarında, deri endüstrisinde, kimya alanında, altın işleri ve kozmetikte kullanılmaktadır²⁴⁸.

İhraç maddelerinin başında gelen şap madeni ise Şebinkarahisar ve Kütahya ocaklarında çıkartılarak değerlendiriliyordu²⁴⁹.

2.2.2.5. Altın Ticareti

Bizans devletinde altın çeşitli amaçlarla kullanılmıştır. Kumaşlar üzerinde altından süslemeler yapılmış, para basımında altın madeni kullanılmıştır. Ayrıca devlet bütçe hesabında da altınla yapılan hesaplamalar vardır. Altın bazen de devletler arası anlaşmalarda kullanılmıştır. İslam fütuhatının yayıldığı yerler o zamanki dünyanın altınının en bol memleketleri idi. altın bolluğu ticareti canlandırdı, istediğini ithal ediyordu²⁵⁰.

Dış ticarete gelince binyıl boyunca altının doğuya akışı ilkesine bağlı kalınarak yönetildi. İmparatorluk sınırları içinde lüks mallar üretimine geçilmesi ile ödenmeler dengesinin düzelmesine rağmen devletin kuruluşundan sonlarına kadar altın ihracı yasağı, karşılığında köle alınması durumunda bile kesin olarak uygulanmıştı. Tüccarların yabancılara hiçbir zaman altın vermemeleri gerekiyordu²⁵¹.

---

²⁴⁷ Levchenko, s.129, 130.

²⁴⁸ Çiftçi, s.395, 398.

²⁴⁹ Polat, s.378.

²⁵⁰ Barkan, s.64.

²⁵¹ Yerasimos, s.46.

VIII. yüzyılda Avrupa’da altın para basılmaz olmuş, bütün alışverişlerin gümüş veya bakır ufaklık paralarla temin edilebilmesi de umumi fakirleşmenin ve Akdeniz iktisadı ile her türlü alakanın kesilmiş olmasına aşikârdır.

Mekke ve Medine halkları ticaretle uğraşır, Suriye, Irak ve Yemen’e seyahat ederler. Hind, Habeşistan ve Suriye yollarının birleştiği noktalarda olan bu şehirlere uğrayan kervanlar muhtelif cins kıymetli eşyayı taşıyordu. Afrika’nın altın tozu ve fildişi ve siyah esirleri, Çin’in ipeklileri Suriye’nin hububat ve zeytinyağı ile ünlüydü²⁵².

Bizans, aldığı kadar mal dışarıya satamadığı için altın ihraç etmeğe mecbur kalmıştır. Bizansın son zamanlarında barbar askerlere maaş olarak veya komşu devletlere haraç olarak altın vermeye mecbur kalışı, Nil ve Sudan altınlarını elden çıkarması ve Şarkı Anadolu ve Kafkasya yollarını kontrol edemez oluşu altın sıkıntısını artırmış.

Bunun neticesi, Bizans ticareti Hint denizlerinde ve Rusya steplerindeki mevkiyi kaybetmek tehdidi altında kaldı. Çare olarak imparatorlar altın ihracını tahditlere tabi tutmak, harice para çıkmasına yol açan ipekli kumaşların ve ipeğin memleket dâhilinde istihsalini temin etmeğe mecbur kaldı²⁵³. Altın sikke hükümlerinin başlıca göstergelerindendir. Bir yüzünde hükümdar ve yardımcılarının resmi, diğer yüzde Haç, Bakire Meryem ya da İsa’nın resmi bulunur²⁵⁴.

2.2.2.6. Canlı Hayvan Ticareti

Başta Türkiye Selçuklu devleti olmak üzere Anadolu’da kurulan Türk devletlerinin ekonomilerinde ihracat önemli yer tutuyordu. İhraç malları arasında Türkmenleri büyük sürüleri ile (at, koyun, keçi) bu sürülerden elde ettikleri ürünler baş sırayı alıyordu. Anadolu’dan İran, Irak, ve Suriye gibi İslam ülkelerine sürüler halinde canlı mal ihraç ediliyordu. Kastamonu, Kütahya ve Karaman atları, yabancılar tarafından yüksek fiyatlar ödenerek satın alınıyordu. Ankara keçilerinden elde edilen tiftikler ise Batılı tüccarlar tarafından Fransa ve İngiltere gibi Avrupa ülkelerine götürülerek pazarlanıyordu²⁵⁵.

---

²⁵² Barkan, s.40

²⁵³ Barkan, s.62, 63.

²⁵⁴ Kaplan, s.19.

²⁵⁵ Koca, s.347.

2.2.2.7.Köle Ticareti

Roma ekonomisi, yavaş olmakla birlikte sürekli bir gelişim göstermekte idi. M.Ö. III. yüzyıl sonlarından başlayarak yaygın bir biçimde para kullanan Roma, dışarıda fetih politikasına dayanan Roma, içeride köle emeğine dayanan bir ekonomi oluşturdu. Kölelerin çalıştığı ve üzüm ile zeytin üretmeye yönelik büyük çiftlikler (Lâtifundia) kuruldu.

İlk dönemlerde daha çok güvenliğini sağlamak amacıyla savaşın sınırlarını genişleten Bizans daha sonraları fetihlere özellikle ekonomik nedenlerden dolayı devam etmiş ve gücü yettiğinde bu politikayı uygulamıştır²⁵⁶.

Savaşlarda yenik düşen halkların yığın halinde köleleştirilmesi ile lâtifundia sistemi hızla geliyordu. Bu sistemin rekabeti karşısında küçük köylüler topraklarını ellerinden çıkarmak zorunda kalıyorlardı. Bunun sonucunda köylülerin sayısı azalmakta ve tahıl üretimi düşmektedir. Bu da tahıl gereksinimi bakımından dışarıya bağımlı duruma gelmesine neden oluyordu. Ayrıca köleci sistem, özellikle sanayi alanında üretim tekniklerinin ve emeğin üreticiliğinin gelişmesini önlemekteydi. Roma boyunduruğu altındaki Akdeniz halklarını sömürüsü ile sağlanan zenginlikler küçük bir azınlığın elinde toplanıyordu²⁵⁷.

Roma'nın doğu-batı diye ikiye ayrılması belki çöküşü geciktirdi, ama engelleyemedi. Her şeyden öte imparatorluğun ekonomik sistemi, yani köleci üretim tarzı çökmüştü. Çevredeki "barbar ulusların" baskısı sonucunda, ucuz köle kaynakları kurumaya başladı ve tırmanan köle fiyatları karşısında köle emeğinin verimsizliği ortaya çıktı. Ayrıca lâtifundialar parçalanarak kendi kendine yeterli olmayan özgür köylülerden ve azat edilmiş kölelerden oluşan kolonlara kiraya verildi. Costantinus döneminde colonusların topraklarını terk etmeleri yasaklandı. Bunlar ortaçağ serflerini habercileri oldular, buna karşılık eski lâtifundialar yerini Ortaçağ manor'unun demesne ya da domain denen bölümünün çekirdeksel boyutunu meydana getiriyordu.

XII. yüzyılda Avrupa'da ticaretin dengesi önemli bir değişme geçirdi. Avrupa bu döneme kadar satabilecek ya da İslam dünyasının ve Bizans'ın ondan talep edebileceği çok az şeye sahipti Avrupa'nın, Doğuya ihracatı köle ve kıymetli madenlerden ibaretti. Doğu

---

²⁵⁶ Ağaogulları- Köker, s.22, 24.

²⁵⁷ Ağaogulları- Köker, s.40.

Akdeniz ise Avrupa'nın yüksek sınıflarını talep ettiği mamul malları ihraç ediyordu. Avrupa gelişmemiş bir koloni bölgesiydi. Oysa XII. Yüzyıldan itibaren Avrupa artık satmak için yeni mallara sahipti. Dokuma ve madeni eşya ihtiyacı artan ölçüde kereste, şap, ipek ve baharat ithalatı karşılığında kullanılmaya başlarken, altın çıkışı daha küçük oranlara inmeye başladı²⁵⁸. Ticari malların sınırlar dışında akışı bugün olduğu gibi o zamanda ancak milletlerarası ticari antlaşmalarla mümkündü.

Anadolu'da ticaret son derece gelişmiştir. Karadeniz'in kuzeyindeki ülkelerin balı, kürkü, miski ve kölesi, Çin'in ipeklileri, Hindistan'ın kumaşları ve baharatları, Kıbrıs'ın sofra takımları için Anadolu şehirleri bir Pazaryeri haline gelmiştir²⁵⁹.

Pazarlar ve yılın belli bir döneminde kurulan panayırlar mübadele hacmini artırmaktadır. Anadolu'da kurulduğu bilinen en meşhur panayır Kayseri'nin doğusundaki "YabancıPanayırı" dır. Bütün ülkeden tacirlerim katıldığı bu panayır, her yıl baharda başlar ve kırk gün sürerdi. Burada köleler, kürkler, atlas ve sakallat kumaşından yapılmış elbiseler, kunduz, denizköpeği ve burtas kürkleri alınıp satılırdı²⁶⁰.

Ortaçağda doğu köle ticareti; Rusya'nın güneyindeki Karadeniz sahillerinde Mısır ve Batı Avrupa arasında yapılmaktaydı. Karadeniz'in kuzeyinden getirilen Kıpçak, Rus, ve Çerkez asıllı köleler, Anadolu pazarlarında veya İslam ülkelerinde satılmaktaydı. Özellikle Altınorda devletinde önemli yer tutan kölelik üretim elemanı olmaktan çok tam bir ticaret malı sayılıyordu. Karadeniz'in kuzeyindeki Kırım sahillerinde kurulan pazarlarda köle alışverişi yapan birçok İtalyan tüccar bulunmaktaydı. Ege adalarında Girit, Naksos, Rodos ve Sakız önemli köle pazarlarıdır²⁶¹.

Fatımiler döneminden önce Tolunoğullarından beri İtalya ile Mısır arasında ticari antlaşmalar yapılmıştır. Eskiden beri Akdeniz ticaretinde söz sahibi olan bir diğer kesim ise daha ziyade köle ve ahşap ticareti yapan Venedikliler idi. Bunlar daha çok İskenderiye ve Dimyat limanlarından mal yüklemekteydiler.

---

²⁵⁸ Güran, s.63.

²⁵⁹ Koca, s.346.

²⁶⁰ Koca, s.382.

²⁶¹ Çiftçi, s.401.

2.2.2.8. Rum Ateşi (Gregeois)

Çinliler tarafından bulunduğu ve VI. yüzyılda da Bizanslı keşiflerce geliştirildiği düşünülüyor²⁶². El bombasının öncüsü sayılabilir. Aralarında sülfür ve güherçile ile bulunan çeşitli maddelerden yapılırdı. 717 yılında Heliopolis’li (Balalbek) Kallinikos tarafından geliştirilmiştir. Son ürün keramitten yapılmış bir kabın içerisine konur ve mancınıkla düşmanın üzerine fırlatılırdı.

Rum ateşi Konstantinopolis’te imal ediliyordu ve yapılma yöntemi saklanıyordu²⁶³. Çeşitli zamanlarda düşmanlara karşı kullanılmıştır. Emevilerin İstanbul kuşatması esnasında bu ateşin kullanıldığı tespit edilmiştir. İslam donanması Suriyeli Kallinikos tarafından icad edilen ve su üzerinde yanabile Rum Ateşine sahip²⁶⁴ Yeni keşif edilen “Gregeois”²⁶⁵ ateşinin başarısı Arap donanmalarını ricata mecbur etti.

Akdeniz ticareti de değişti. Avrupa giderek koloniyel rolünü kaybetti. Onun ihracatı zamanla işlenmiş ya da mamul mallardan ibaret olmaya başlarken, İslam dünyası Avrupa’ya ipek ve baharat yanında Anadolu’dan ham şap ile Kuzey Afrika’dan ham yün ve hububat sağlıyordu²⁶⁶.

2.2.2.9. Bakır ve Gümüş Madeni Ticareti

Selçuklu sanayisini ihtiyacı olan madenlerin çoğu Anadolu’daki ocaklardan çıkarılarak işleniyordu. Bayburt, Gümüşhacıköy, Bakır küresi Kütahya çevresindeki maden ocaklarında bol miktarda gümüş bulunuyordu. Bakır madeni de Kastamonu, Diyarbakır yakınlarında Ergani ocaklarından çıkartılarak üretiliyordu. Demir ise Ulukışla ocaklarından sağlanıyordu²⁶⁷.

---

²⁶² Levtchenko, s.122.

²⁶³ Rice, s.112.

²⁶⁴ Uçar, s. 78.

²⁶⁵ Diehl, s50.

²⁶⁶ Güran, s.64.

²⁶⁷ Koca, s.348.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

IX. VE X. YÜZYILLARDA ÖNEMLİ TİCARET MERKEZLERİ

Eğer ticarete önemli bir rol üstlenmek istiyorsanız sadece ürünlerin üreticisi olmak kâfi değildir. Aynı zamanda bu ürünlerin dışarıya taşınmasında iç ve dış piyasada mevcut olan şehirlerin yeri de önemlidir. Bizans imparatorluğu önemli kent merkezlerinin büyük bir kısmını elinde bulundurmakla beraber, bunlardan bazılarını zaman içinde kaybetmiştir. Yedinci yüzyıla geldiğimizde Akdeniz bölgesindeki önemli merkezler artık Bizans'ın değildir. Bu bölgelerde kurulan devletlerle ticari ilişkiler aralıksız olarak devam etmiştir. Bunda Bizans devletinin elinde bulundurduğu coğrafya önemli bir rol üstlenmiştir. İki kıtayı birbirine bağlamıştır.

Çalışmanın bu bölümünde önemli ticaret merkezlerine yer verilecektir. İlk olarak başkent İstanbul ile başlanılacaktır.

3.1.İSTANBUL

11 Mayıs 330'da Boğaziçi sahillerinde Konstantin, İstanbul'un yeni payitaht olarak tesisini yapıyordu. İmparator eski Roma'yı bırakarak neden Şark'a nakil ediyordu?

Avrupa'nın Asya ile birleştiği yerde bulunan coğrafi vaziyet ve askeri, iktisadi ehemmiyeti itibari ile İstanbul, Şark âleminin tabii olarak etrafında toplanabilecek merkezdi. Roma'dan farklıydı, Şark âleminin temayüllerini temsil ediyordu²⁶⁸.

Başkent Byzantium kasabasının, imparatorun dışında çok az kişi bu yerin sayısız coğrafi yararlarının ve kusursuz limanının farkında idi. Bizanslılar bu küçük koya haklı olarak Altın Boynuz (Haliç) adını vermişlerdir. Çünkü bütün uluslardan tüccarlar burayı kullanmaya başladıktan sonra dünyanın en zengin limanına dönüşerek öyle olduğunu kanıtladı.

Bizans; Avrupa anakarasının içlerine uzanan yol ağı ile Batı dünyası ile ilişkilerini sürdürmüş, Boğazdan kuzeye doğru gemi ile gittiğinde Karadeniz kıyıları boyunca sıralanmış sayısız limanlarıyla ilişkiler kurabildi.

---

²⁶⁸ Diehl, s.9, 10. Osman Eravşar; "Ortaçağ Bizans Kentleri", *Türkler Ansiklopedisi*, C.10, Yeni Türkiye Yay., İstanbul-1999, s.335, 336.

Ticaret; Böylece ticaret bugün Rusya ile olan topraklar aracılığıyla bir yandan İskandinav ülkeleriyle geliştirilirken, diğer yandan da Orta Asya, Hindistan ve Çin ile de ticaret yapılabilir²⁶⁹.

Ayrıca tüccarlar Marmara denizini aşarak Küçük Asya'ya geçip bugün Yakınoğu ve Ortadoğu diye bilinen bölgenin her yeriyle ilişkiler kurabilirken, güneye yönelip Dardanalles (Çanakkale Boğazı) aracılığıyla Ege denizine ulaşabilir.

Yeni kentin bir üstünlüğü de Haliç gibi çok iyi bir limana sahip olmasıydı. Ayrıca hem karadan hem denizden savunulabiliyordu; Küçük Asya'nın ve Suriye'nin önemli sanayi ve kültür merkezlerine gerek kara, gerekse deni yoluyla ulaşımı kolaydı. Bu büyük kentin epeyce göç alacağı umuluyordu. O kalabalığı besleyecek tahılı Mısır'dan sağlama yolları da açıldı²⁷⁰.

Kolomb ve Vasco de Gama yeni bir çağ başlatmandan önce, dünya ticaretinin büyük bölümü Uzakdoğu'dan Akdeniz'e giden yol üzerindeydi... İ.S. ilk yüzyıllarda doğu ticareti büyük gelişme gösteriyordu. Konstantinopolis'e zenginliğini veren dünya ticaret yolları üzerindeki konumu olmuştur.

İklimi ılıman ve sağlam toprağı verimli, limanı güvenli ve geniştir. Anakaradan buraya gelen dar yol rahatlıkla savunulabiliyordu. Boğaziçi ve Hellespont Konstantinopolis'in iki kapısı sayılabilir. Bu iki önemli geçidi elinde bulunduran hükümdar, bunları denizden gelecek herhangi bir düşmana karşı kapayıp, ticaret gemilerine açık tutabilir²⁷¹.

Haliç'te gemilerin yanaşabilmeleri için kıyıya dik yapılmış rıhtımlar biçiminde iskeleler vardır. Ticaret, Haliç'in kuzey kıyısına Sykai ya da Galata semtine uzanıyordu. Yabancı tüccarların çoğu çok kalabalık liman mahallerinde barınıyorlardı²⁷².

İstanbul tüccarların uğrak yeridir. Bu tüccarlardan en eskileri Suriyeli tüccarlardır. VIII. Yüzyıldan beri tüccarların çoğunluğu Müslüman olduğundan, başkente en azından bir cami vardı. Bu da öteki ülkelerdeki Müslüman tüccarların, örneğin Mısırlıların gelmesini kolaylaştırıyordu.

---

²⁶⁹ Rice, s.18.

²⁷⁰ Grant, s.20.

²⁷¹ Grant, s.22.

²⁷² Kaplan, s.76.

X. yüzyılda Ruslar gelmeye başladı. Avrupalıların oturduğu Hagia Mamas (Dolmabahçe) mahallesinde konaklıyorlardı. Ruslar ellili gruplar halinde ve silahsız olarak İstanbul'a girmelerine izin verilirdi. Ancak kışı burada geçiremezlerdi.

X. yüzyıldan başlayarak Venedikli nüfusu giderek artmaya başladı. Haliç'te kendi evleri, kiliseleriyle bir mahalle oluşturdular. Yunanlı tüccarlarda varlığını sürdürüyordu.

İstanbul, dünyanın en büyük pazarıdır. Her halktan ve her dinden insanlar gelip burada rahatça alışveriş yapar, yerlilerden daha fazla vergi ödemezlerdi²⁷³. Ticari alanda İstanbul, IX. Yüzyılda tüm yabancı tüccarların yerleştiği bir dünya merkezi konumunda idi. Bizans geçmişteki gibi bir yandan Doğu ve Asya, öte yandan da Batı ve kuzey Avrupa ticareti arasındaki tek aracı ülke olma özelliğini sürdürüyordu²⁷⁴.

3.2.MISIR

Mısır, coğrafi konum itibari ile dünya ticaretinde ender rastlanan önemli güzergâhlar üzerinde bulunmaktadır. Bu nedenle en eski çağlardan beri son derece zengin bir ticari kapasiteye sahip olmuştur.

Mısır, ortaçağın başlarında uzak Doğu ticaretinde önemli rol oynadığı gibi, Avrupa ve Bizans'a yönelik ticarete de önemlidir. En eski çağlardan beri Doğu ile Akdeniz arasındaki ticaret yolları iki ana hattın yapılmıştır. Bunlardan biri Fars Körfezi, diğeri ise Kızıl Deniz yoludur²⁷⁵.

Mısır'ın hem Akdeniz hem de Kızıldeniz'e kıyısı olması, bu ülkeyi Uzak doğu ve Avrupa ülkeleri arasında ticarete bir aracı durumuna getirmiştir. Mısır Bizans İmparatorluğunun buğday membalarından biri idi. Mısır'ın Ortaçağ'da ticari gelişmesi esas itibariyle Tolun oğulları zamanından itibaren başlamıştır. Zira yarı bağımsız bir devlet kuran Tolun oğlu Ahmet döneminde ticaret gelirlerinde önemli artışlar görülmüştür. Fatimilerin burayı ele geçirmesi esnasında İslam memleketleriyle ve birazda Bizans ile yapılan ticaretten ibarettir.

Fatimiler döneminde büyük bir ticaret ve sanayi gelişmesi sağlanmış, Mısır ürünleri her tarafa ihraç edilmeye başlanmıştır. Özellikle Avrupa ve Hindistan olmak üzere geniş

---

²⁷³ Kaplan, s.25.

²⁷⁴ Levtchenko, s.130.

²⁷⁵ Çelik, s.146.

bir ticari ilişkiler ağı kurulmuştur. Fatımiler, Akdeniz, Kızıldeniz ticaret yolları ile ve bazı nehir yollarını kullanmışlardır.

3.3.SURİYE

Parlak sanayi merkezlerinden biri olan Suriye'nin, harikulade ticaret merkezi olan İskenderiye, Gazze, Beyrut ve Antakya limanlarının kaybıyla iktisadi refahı ciddi suretle sarsılmıştı²⁷⁶.

Büyük sulama tertibatı çok ileri bir ziraatın yapıldığı bu bölgede türlü meyvelerle, limon, portakal, incir, zeytin ve şeker kamışı gibi çok kıymetli ticari mahsuller yetişiyordu. Büyük miktarda pamuk ve ipek üretilmekte bu kumaşların boyanmasına yarayan en güzel boyalarda burada bulunurdu²⁷⁷.

3.4.İSKENDERİYE

En yoksul kişinin bile her şeyi ucuz bulup satın alabildiği bir kent idi. Bu dönemin valisi, Buğdayı kendi eliyle Mısır'da topluyor. Başkasının bir kile buğday satın almasına izin vermiyordu. Böylece ekmeği denetim altında tutarak somunlara istedikleri fiyatı koyarlardı²⁷⁸.

3.5.GİRİT

Coğrafi konumu nedeni ile Doğu ticaretini merkezi ve ileri karakolu durumundadır²⁷⁹. Bizans 825'te stratejik ve ticari açıdan önemli Girit adasını İspanya'dan gelen Arap korsanlarına kaptırdı. Arapların burada kurdukları bir tür korsan devleti X. Yüzyıl ortalarına kadar Ege kıyıları için sürekli bir tehdit unsuru haline geldi. Sicilya'nın büyük bir bölümünün kaybı daha geç sonuçlar çıkardı. Adaya yerleşen Afrikalı Araplar yerleştiler²⁸⁰.

Girit'ten sonra Egedeki ikinci önemli ada Ağrıboz idi. Ağrıboz adası boğazlara ve Anadolu sahillerine yakın olması nedeniyle önemli bir savunma görevini teşkil ediyordu.

---

²⁷⁶ Diehl, s.51.

²⁷⁷ Barkan, s.74.

²⁷⁸ Gibbon, s.311.

²⁷⁹ Çiftçi, s.395. Bailly, C.II., s.239.

²⁸⁰ Levchenko, s.134. Heaton, s. 27.

3.6.SAMSUN

Asya'dan gelip Karadeniz ve Avrupa'ya ulaşan uluslar arası transit ticaret yolunun önemli şehirlerinden biridir. Buraya hâkim olmak demek Asya ve Avrupa transit ticaret yolunun güvence altına alınması demektir²⁸¹.

3.7.AMASRA

Anadolu'dan veya Mısır sahasından gelen ticari malların, Kırım' a nakli açısından önemli bir ticaret limanıdır. Transit ticarete oldukça güvenli bir bölgedir²⁸².

3.8.TRABZON

Şehir boğazlar ve Ege yolu ile Akdeniz'e ve Avrupa'ya bağlandığı gibi, aynı zamanda Karadeniz Kuzeyindeki Rusya'ya giden yolların bulunduğu bir kavşak noktasındaydı²⁸³.

Orta Asya'nın baharatı, güzel kokuları değerli taşları ülkeye Karadeniz ve Hazar denizi yolu ile geliyordu. Trabzon doğu mallarının İstanbul'a gönderildiği bir transit merkezi idi. Doğudan gelen ve ülkede üretilen malların büyük bir kısmı Bizanslı tüccarların elinde idi. Karadeniz'de mutlak bir egemenlik vardı²⁸⁴.

3.9.SİNOP

Karadeniz'i batıdan doğuya ve güneyden kuzeye aşip, İstanbul'dan Trabzon'a veya Anadolu'dan Kırım'a gidecek tacirlerin uğradıkları önemli bir limandı²⁸⁵.

3.10. AYASULUG(EPHESUS)

Ege topraklarında yer alır. Floransa, Barcelona, Ancona, Ragusa, ve Mesina'dan birçok tüccar ziyaret eder. Bu şehir hem batılı tacirlerin uğradığı bir Pazar hem de tacirler açısından bir korsan yatağı idi. Trabzon'a giden gemilerin uğrak noktası olmakla beraber, tacirler gerekli olan birçok malzemeyi buradan temin edebilirlerdi. Bu durumu fark etmiş olan Venedikliler ve Cenevizliler, Sinop'ta ticaret kolonileri oluşturmuşlardır. Cenevizliler burayı ele geçirmek için çok uğraşmışlar ancak başarılı olamamışlardır. İstanbul-Trabzon

---

²⁸¹ Güçlüay, s.366. Bahattin Keleş;“Anadolu'da Gelişen Bazı Önemli Ticaret Merkezleri”, *Anadolu'da Tarihi Yollar ve Şehirler Semineri ((21 Mayıs 2001) Bildiriler, İ.Ü.E.F. Tarih Araştırmaları Merkezi, İstanbul-2001, s.27.*

²⁸² Çiftçi, s.395.

²⁸³ Çiftçi, s.395. Mustafa Demir; “Türkiye Selçuklu İktisadi Gelişimi İçinde Karadeniz Ticaret Yolu”, *Anadolu'da Tarihi Yollar ve Şehirler Semineri ((21Mmayıs 2001) Bildiriler, İ.Ü.E.F. Tarih Araştırmaları Merkezi, İstanbul-2001, s.15, 16.*

²⁸⁴ Levrehneko, s.130.

²⁸⁵ Çiftçi, s.395. Polat, s.378.

ve Anadolu Kırım arasındaki ticarete tacirlerin uğramak zorunda kaldıkları bu şehrin Türklerin elinde kalması aldıkları vergilerle büyük kazanç sağlamalarına vesile olmuştur²⁸⁶.

3.11.ANTALYA VE ALAIYE

Bu limanlardan Mısır topraklarına önemli ölçüde ihracat yapılıyordu. Özellikle Mısır'da kurulan devletlerin donanmaları için gerekli kereste ve zifti bu limanlardan tedarik ediyordu. Anadolu, Mısır ve Suriye arasında yapılan bu ticarete, Cenevizliler ön planda yer alıyordu. Antalya dış ticaret açısından Alaiye göre daha fazla hareketli bir liman şehri idi. Antalya'da değişik ülkelere mensup birçok tüccar bulunmaktaydı.

Anadolu'nun pek çok ürünü Kıbrıs ve Mısır'a buradan yollanırken, bu ülkelerden de baharat, keten ve şeker gibi ürünler getirilmekteydi. Bu dönemde Antalya'dan Bursa'ya giden önemli bir ticaret yolu vardı²⁸⁷. Antalya; Avrupa ve Mısır'dan gelen ticaret gemilerinin uğrak yeridir²⁸⁸.

3. 12. KIBRIS

Farklı kavimlere mensup pek çok tüccarı bünyesinde barındıran ve önemli bir ticaret merkezi olan Kıbrıs adası da Bizans ticaretinde önemli bir yere sahiptir. Doğudan gelen malların Bizans'a ulaşmasında aracı olmuştur. Oysa daha önce burası Bizans'a aitti. Ancak XI. Yüzyıla gelindiğinde Bizans imparatorluğu burası üzerindeki hâkimiyetini kaybedecektir.

Ada sadece Venediklileri değil başka Avrupalı tacirlerde ağırlıyordu. Cenevizlilerin daha 1156'da Antalya ile ticaret yaptığı bilinmektedir. Provenslular İtalyanlarla birlikte, Latin hâkimiyetinden yaklaşık bir asır sonra Kıbrıs adasına yerleşmiş ve birtakım imtiyazlar elde etmişlerdir. Antalya limanı vasıtasıyla Türkiye'den şap, yün, ipek, ipekli kumaşlar, pamuk, halı, kilim, Ankara tiftiği, deri, sabun, boyacılığa ait çeşitli maddeler, Şarktan gelen baharat ve diğer emtiayı ithal ediliyordu. Bunların bir kısmı Kıbrıs üzerinden Avrupa'ya, Avrupa'dan gelen malların bir kısmı da yine aynı yolla Türkiye'ye getiriliyordu. Buna karşılık Kıbrıs, yün kumaş, keten, göztaşı, zamk ve şarap ihraç

---

²⁸⁶ Çiftçi, s.399. Işın Demirkent; "XII. yüzyılda Bizans'ın Ege Bölgesinden Güneye İnen Yolları Hakkında" *Anadolu'da Tarihi Yollar ve Şehirler Semineri ((21 Mayıs 2001) Bildiriler, İ.Ü.E.F. Tarih Araştırmaları Merkezi, İstanbul-2001 s.1-14.*

²⁸⁷ Çiftçi, s.399. Polat, s.377.

²⁸⁸ Güçlüay, s.378.

ediyordu. Bu emtianın önemli bir kısmı da Selçuklular ve Bizanslılar tarafından alınmakta idi²⁸⁹.

Kıbrıs; ilkçağlardan itibaren Doğu Akdeniz’de egemenlik kurmak isteyen, kavimler için önemli bir hedef noktası idi. Zira burası tüccarlar için Akdeniz ve Karadeniz limanlarından Ortadoğu ülkelerine, Ortadoğu ülkelerinden de Akdeniz ve Karadeniz limanlarına gönderdikleri ticari mallar için bir dağıtım merkezi olarak kullanılmışlardır²⁹⁰.

3.13. SUĞDAK LİMANI

Burasının Rusya içlerine kadar giden Arap ve Türk tacirler kadar, Kuzey ile Bizans ülkesi arasında ticaret yapan Rus tacirlerinde ana uğrak merkezi olmasıdır. Her türlü gemini yanaşmasına elverişli liman, deniz ticaretini kolaylaştırıyordu. Kuzeyin deri ve kürkleri Astragan, yolu ile Asya içlerinden getirilen pamuklar ve ipekli kumaşlar, baharat hatta Anadolu’dan ülkesinde yetiştirilen Ankara keçisinin yünü, Kefe’de yada Suğdak’da pazarlanıyordu. Türkiye ile Karadeniz’in Kuzeyi arasındaki ticaret ağı 1253 tarihinde Rubruck şöyle tarif ediyor²⁹¹. Sinop karşısında bulunan bir liman şehirleri Suğdak’a Türk tacirleri geldiği gibi, kuzeyden dönüp Türkiye’ye giden veya içinden geçen bütün tacirler uğrar. Onlar bu pazara kakım, sincap ve başka kürkler, deriler bir kısım tüccarlar ise pamuklu, ipekli kumaşlar ile baharatlar getiriler²⁹¹.

3.14. ANADOLU

Anadolu asırlarca İslam memleketlerince aranan kuzeyin kürklerinin ve devletlerini ordularını besleyen ve yüksek sınıfların saraylarını dolduran köle ve cariyelerin ticaretini yapılacağı en yakın ve tabii bir yol olmasına rağmen, İslamiyet’in yayılışı ile Bizans’ın kötü durumu nedeniyle bu değerli ürünlerin dağıtımının yapıldığı mevcut özelliğini kaybetmişti. Böylece İslam ülkelerine Anadolu’dan değil de Harizm ve İran üzerinden ürünler ulaşır olmuştur. Yine XI. Yüzyıla kadar aynı şekilde karayolları gibi deniz yollarını aldığı istikamette Anadolu’yu ticari faaliyetlerin dışında bırakmıştır²⁹².

---

²⁸⁹ Polat, s.379. Heaton, s.26.

²⁹⁰ Güçlüay, s.367.

²⁹¹ Polat, s.380.

²⁹² Güçlüay, s.365.

Anadolu'nun harap olan kırsal alan ve şehirleri Türk fethiyle yeniden canlanmış Anadolu, Müslüman ve Hıristiyan kavimler arasında milletlerarası köprü vazifesi görerek, dünya ticaret yollarına açılmış iktisadi ve kültürel alanda zengin bir hale gelmiştir²⁹³.

Anadolu'nun etrafındaki önemli ticaret merkezleri: Karadan İran sahasında Tebriz, Irak'ta Bağdat, Suriye bölgesinde Şam, Denizden ise Kıbrıs, Mısır'da İskenderiye, Karadeniz'in Kuzeyinde Kırım'dır.

Türkiye sahillerine gelince; Akdeniz'de Ayas, Alanya ve Antalya limanı, Ege'de Ayasulug, İzmir ve Foça limanları, Kuzeybatıda İstanbul ve Karadeniz'de ise Sinop, Samsun ve Trabzon limanları geliyordu.

Bu dayanak noktaları üç ana güzergâhla birbirine bağlıyordu. Birincisi doğu-batı güzergâhı, ikincisi kuzey-güney güzergâhı, üçüncüsü ise güneydoğuyu İstanbul'a bağlayan diyagonal güzergâhtır²⁹⁴.

3.15.FLANDRE

Zenginliğini siyasal hürriyetine borçludur. Buranın kalabalık birçok şehirleri vardı: Douai, Gand ve Bruges gibi Flamanlar, İngiliz koyunlarının yapağlarını alırlar ve bununla çuha dokurlardı ki bu çuhalar sonraları her tarafa yayılmıştır. Fakat onlar topraklarını zirai mahsullerini ve yetiştirdikleri hayvanları, kalaydan yapmış kapları bezleri valansiyen denilen dantelâları ve tezgâhlarda yaptıkları halıları satarlardı. Fransa, İngiltere ve Roma arasındaki transit ticaretinden de pek mühim karla elde ederlerdi²⁹⁵.

Bruges büyük ticaret merkezi olup, Gand şehri de büyük bir endüstri merkezi olmuştur.

3.16.AMALFİ

VI. asırdan başlayarak Şarki Akdeniz ile ticarete girişmişti. Balıkçıları da en önce pusuladan istifade etmişlerdir. Garpta o zaman liman halinde olan Pisa şehri XI. asra kadar (Thrrhenienne) denizinde rakipsiz kalmıştı.

O Tunusla, Mısırda Şarkla ticarete girişti, çok güzel Cenova (Pise)ın yerine geçiyor ve Venedik'e karşı mücadeleye girişiyor. Ticaretinin sahası Karadeniz havalisini içine

---

²⁹³W. Ramsay; *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Çev: Mihri Pektaş, M.E.B. Yay., İstanbul-1939.

²⁹⁴Said Polat; "a.g.m.", s.382.

²⁹⁵Louis Andre; *Ekonomik Tarih (Eski Zamanlardan Genel Harbin Sonuna Kadar)*, Çev: Ziya Karamürsel, İstanbul-1938, s.16, 18.

alıyordu. Ege denizinde Sisam, Sakız Midilli adaları onun mülkü idi İskenderiye’de İstanbul’da kendilerine mahsus mahalleri vardı²⁹⁶.

3.17.VENEDİK

Venedik faal bir iktisat sahasının ucunda Avrupa karalarını içine sokulmuş emniyetli bir liman vaziyetinde idi ve bu şehir sayesinde Avrupa, Bizans ile faal ticari münasebetler devam ettirebilmiştir²⁹⁷.

Venedik’in deniz ticareti, doğunun yalnız Bizans idaresinde bulunan Hıristiyan limanlarına kadar inhisar etmekten çıkarak, Afrika ve Suriye sahillerindeki İslam limanlarına da teşmil edildi.

Batı Avrupa’ya Bizans endüstrisini kıymetli mahsullerini ihracı ve oradan satın alınan bir kısım eşyanın Doğuya ihracı hep Venedik yolu ile yapılmakta idi.

Bu suretle Venedik ve Bizans imparatorluğu yolu ile Doğuya karşı yarı açık kalan Avrupa ticareti, zamanla inkişaf ederek XI. Yüzyılın başlarında Avrupa’da vuku bulacak olan iktisadi gelişmelerin sebebi oldu²⁹⁸.

İtalya’daki eski bir Bizans kenti olan Venedik bağımsızlığını, Doğu Akdeniz’de Venedik, İstanbul, Kahire üçgeninde kurduğu ağ üzerindeki ticari genişlemesine borçludur. Venedikliler gittikleri her yerde siyasal bağlantılar kurmuşlardır²⁹⁹.

Venedik, ekonomik bakış noktasından “hâkim” lakabına layıktır. Önemli bir endüstri merkeziydi de pek zarif aynaların yanında renkli boncuk, yalancı inciler dantelalar, kaba kumaş bu endüstri Venedik’in despotik hükümeti tarafında kıskançlıkla korunurdu. Ayrıca zenci-Müslüman ve Dalmaçyalı köleler ticareti de yapılmaktaydı³⁰⁰.

3.18.KAFKASLAR

Her yerde olduğu gibi Kafkasya’da da kara ticareti deniz ve nehir ticaretinden önce başlamıştır. Kafkasya yolu ile Asya’dan Avrupa’ya ve Avrupa’dan Asya’ya ticaret kervanları geçirdi.

Kafkasya kıyılarında M.Ö.7. yüzyılda Yunan kolonileri kurulduktan sonra Karadeniz önemli suyollarından biri haline geldi. Ayrıca Karadeniz’i doğu ülkeleri ile bağlayan yeni

---

²⁹⁶ Andre, s.24.

²⁹⁷ Barkan, s.64. Nicol s.1, 2.

²⁹⁸ Barkan, s.67, 68. Coco; s.668.

²⁹⁹ Kaplan, s.25. Nicol, s.2.

³⁰⁰ Andre, s.24.

yollarda vardı. Bu ticaret yollarından en çok kullanılanı Avrupa'dan Hindistan'a giden yol adını verebileceğimiz ana hattır. Bu yol Karadeniz'den gelen Yunan gemilerinin Kafkasya'ya yaklaştığı Rion nehrinden başlar oradan da Şarapanaya sevk olunurdu. Ayrıca Uzakdoğu'ya giden bir kolu daha olması lazım gelen bu Hindistan yolu, yalnız Avrupa'dan Asya'ya değil, Avrupa'dan Asya'ya da mal ihraç edilmesini sağlıyordu³⁰¹.

Ayrıca Kuzey Kafkasya'da muhtelif su ve kara yolları kuzeye doğrudan uzanıyor. Bu yollar da Hindistan'a ve Uzak Doğu'ya gitmekle beraber daha çok doğu ülkeleri ile ticari ilişkilerini sağlıyordu. Bu yolların Taman yarımadası ile Don nehri mansabındaki Tanais'ten ibaret olan deniz sahillerindeki ilk başlangıç bölgelerini Yunan kolonileri teşkil ederlerdi. Ticaret malları Don nehirleri Kuban ve ya kara yoluyla Dinyeper'eve daha kuzeylere sevk olunmaktaydı. Don nehri ise Manıç, Kuma nehirleri ve gölleri şebekesiyle ve Hazar deniziyle birleşirdi.

Hazar denizine çıktıktan sonra ticaret malları Kura-Hazar Oxus üzerinden doğuya doğru yollarına devam ederlerdi. Bu iki temel harici ticaret yolu, kar ve su, Kafkasya'yı kuzeyden güneye ve güneyden kuzeye doğru ayıran dâhili kara ticaret yolu ile tamamlanırdı. Bu yollardan biri Büyük Kafkas dağ silsilesi ortasındaki "Daryal Geçidi"nden, diğerti de Hazar denizi sahili boyunca Derbentten geçerti. Karadeniz sahili dağlık olduğu için önemli bir rol oynamıyordu. Güneyden kuzeye ve kuzeyden güneye giden bu iki ana hat, Kafkasya'nın en eski kara ticaret yollarını teşkil ediyordu.

Başlıca ihracat maddeleri, bakır ile tunç ve bu maddelerden mamul ev eşyaları ve harp malzemeleri teşkil etmiş olması muhtemeldir. Kafkasya'da altın ve gümüş dahi ihraç edilmektedir. Bölge ta zamanımıza kadar iyi cins at yetiştirmekle tanınmıştır. İran'a ve genellikle Ön Asya'ya, Kuzey Kafkasya'dan dahi at ihracatı yapıldığına şüphe yoktur.

Araplar devrinde Ticaret; Arapların Kafkasya'da zuhuru, ilk halifeler devrinde vuku bulmuştu³⁰². Kafkasya, Abbasi devletinin başkentini yalnız Kuzey ülkeleriyle birleştirmekle kalmıyordu. El-İstahrî, Arapların Kafkasya yolu ile Bizans ile de ticaret yaptıklarını kaybetmektedir. Bütün Küçük Asya tüccarları, Bizans'a gitmek üzere Trabzon'da toplanırlardı. Trabzon yolu ile Kafkasya ve güney ülkelerine Bizans mamulati sevk olunurdu. Mamulat arasındaki kumaşların, Kafkasya ve Çin'den alınmış iptidai maddelerden dokunmuş olduğu söylenmektedir. Hazar, Bulgar ve Kiyef gibi kuzey

³⁰¹ Ahmet Canbek; *Kafkasya'nın Ticaret Tarihi Eskiçağlardan XVII. Yüzyıla Kadar*, İstanbul-1978, s.16, 17.

³⁰² Canbek, s.33.

memleketlerinden, en eski zamanlarda olduğu gibi krk, deri, bal, mum vesaire getirilerdi. bu ihracat arasında Islav esirleri önemli bir yer işgal ederlerdi. Aynı devrin büyük devleti olan Bizans dahi, ticari münasebetlerde Kafkasya'nın rolü mhimdi. Kırımdaki Bizans kolonileri de (Kafkasya piyasasını çok iyi tanıyan Yunan tüccarları vasıtasıyla)Kafkasya ile sıkı ticari münasebetler kurmuşlardır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

IX. VE X. YÜZYILLARDA TİCARİ YOLLAR

Bir toplumun sosyo-ekonomik kalkınmasında ulaşım imkânlarının geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması önemlidir.

Ulaşım ile daha önce birbirine kapalı olan yerleşim merkezleri ve bölgelerin birbirleriyle bütünleşmesi olacak böylece bölgeler ve kentler arası kültür, bilim ve işgücü akımı hızlanacaktır. Açık ve gizli işsizler mekân değiştirmek suretiyle yeni iş imkânına kavuşup üretici duruma geçerken, diğer taraftan da bölgeler arası kültürel etkilenmeler yoğunluk kazanarak toplum kültüründe homojenleşme artacaktır. Bu yolla da sosyal bütünleşme sağlanmış olacaktır. İlk safhada şehirlerarası, sonra bölgeler arası, sonra ülkeler ve kıtalar arası bütünleşmeler sağlanarak ekonomik ve ticari konjunktürden üretim merkezlerinin olumlu yönde etkilenmesine sebep olacaktır. Bu yolla da tarım ürünleri üreticileri uluslararası talebi yüksek olan ürünlerin üretiminde uzmanlaşacaklardır. Böylece çiftçiler tasarrufundaki toprak parçasını daha yoğun kullanarak verimliliği artıracaklardır.

Ulaşım denildiği zaman akla ilk olarak karayolu ulaşımı gelmektedir. Ancak unutmamak lazımdır ki kara ve deniz ulaşımı ve nehir taşımacılığı birbirine paralel olarak gelişmektedir. Birinin bittiği yerde öteki ulaşım şekli devreye girmektedir.

4.1.KARA TİCARET YOLLARI

Yolların ekonominin hatta bütün ilişkilerin hayat damarı olduğu bir gerçektir. Bölgeler arası iktisadi, siyasi, sosyal ilişkiler yollar vasıtası ile sağlanmaktadır. Bizanslılar Anadolu'ya hâkim olduklarında mevcut olan yol sisteminde herhangi bir değişiklik yapmamışlardır. Kara ve deniz yolları Eskiçağlardan beri süregelen yollardır³⁰³.

Bizans imparatorluğu döneminde batı, güney ya da Kuzey Anadolu'dan başlayarak İran üzerinden Orta Asya'ya giden aynı zamanda Akdeniz limanlarını olduğu kadar Arap yarımadasını da Karadeniz'e bağlayan bir karayolu meydana gelmiştir. Bu yol ağını meydana getirirken Sinop, Antalya ve Kırım'ın fethi ile Karadeniz ve Akdeniz istikametindeki ticari faaliyetler daha da yoğunlaşmış ve daha güvenli bir hale gelmiştir.

---

³⁰³ Güçlüay, s.370.

Yine dönemin en büyük ticaret yollarından İpek Yolu Anadolu yol şebekesine bağlanarak Asya, Avrupa ticaretinin büyük bir kısmının Anadolu üzerinden gerçekleşmesi sağlanmıştır.

Anadolu'nun doğu-batı ticaretinde, Anadolu üzerinden Tebriz'e uzanan kervan yolları, Akdeniz ve Antalya limanlarından Karadeniz'de ise Trabzon limanlarından başlıyordu. Antalya ve Alanya limanlarından gelen bir anayol Konya üzerinden Aksaray, Kayseri, Sivas, Erzincan, Erzurum yolu ile Tebriz'e ve Gürcistan'a ulaşırken bu yolun Sivas'tan Güneydoğu'ya ayrılan bir kolu Malatya, Diyarbakır, Mardin, Musul üzerinden Bağdat ve Basra'ya ulaşıyordu.

Anadolu'nun bir diğer kolu da İstanbul'dan başlayarak İzmit, İznik, Eskişehir, Konya, Ulukışla, Adana, Halep, Şam üzerinden Mısır'a ulaşan yol idi. Halep'ten ayrılan bir kol Kilis, Nusaybin, Musul, Bağdat ve Basra'ya ulaşıyordu.

Yine Antalya ve Alanya'dan gelip Konya üzerinden kuzeye çıkan bir yol, Ankara, Çankırı, Kastamonu, Sinop üzerinden Kırım'a ulaşıyordu.

Ayaş'tan başlayıp Kayseri üzerinden Sivas'a ulaşan yol burada ikiye ayrılıyordu. Birincisi Erzincan-Erzurum üzerinden Tebriz'e ikincisi ise kuzeybatı'ya yönelerek Tokat Amasya üzerinden Samsun'a ulaşıyordu³⁰⁴.

4.1.1. Baharat Yolu

Eski çağlarda, Uzakdoğu'yu Batı'ya bağlayan ticaret yollarından biridir. Baharat günümüzden binlerce yıl önce Doğu ülkelerinde kullanılıyordu. Orta Çağ Avrupa'sında soyluların sofralarına da girince çok önemli bir ticaret ürünü haline geldi. Pahalı olması nedeniyle ancak varlıklı kimseler satın alabiliyordu. Aslında tarçın, kakule, zencefil ve zerdeçal satışına dayanan baharat ticaretini Çinliler İsa'dan önce başlatmıştı.

Baharat, Doğu'dan Avrupa'ya iki ayrı yoldan gelirdi. Bunlardan biri Orta Asya üzerinden geçen İpek Yoluydu. İpek Yolu asıl olarak eskiçağlarda Çin ipeğinin Bizans'a taşındığı yoldu. Öbür yol ise, Hindistan ve Seylan'dan (Sri Lanka) Kızıldeniz'deki Akabe Körfezi'ne, Yemen kıyılarına ya da Basra Körfezi'ne gelen denizyoluydu. Bu kıyılardaki limanlarda gemilerden boşaltılan baharat karayoluyla Fenike ve Filistin kıyılarına, Mısır'da İskenderiye'ye ve Karadeniz'e ulaştırılırdı. Sonra gene denizyoluyla Avrupa'ya taşınırdı³⁰⁵.

---

³⁰⁴ Güçlüay, s.370.

³⁰⁵ Hitti, s.235.

Baharat ticareti uzun yıllar İslam dünyasının elinde kalmıştır. Bizans buradan gelecek ürünleri ithal etmekte karşılığında ise bu bölgeye cam, kereste ve başka ürünler ihraç etmektedir. Ancak zamanla bu ürünlerin batıya taşıyıcısı Venedikliler olacaktır.

4.1.2.Kral Yolu

Pers Kral Yolu Pers İmparatorluğu Kralı Darius I zamanında M.Ö. 5. yüzyılda yapılmış olan bir antik anayoldur. Darius, yolu büyük imparatorluğu boyunca Susa'dan Sardis'e kadar hızlı ulaşımı kolaylaştırmak için yapmıştır.

Yolun seyri Herodotus'un yazılarından, arkeolojik araştırmalardan ve tarihi kayıtlardan yararlanılarak yeniden yapılmıştır. Batıda Sardis'ten başlayarak (Türkiye'de İzmir'in 95 km kadar doğusunda), doğuya doğru şu anki Türkiye'nin orta kuzey kısmından Asur'un başkenti Nineveh'a (şu anki Musul, Irak) varmaktadır, daha sonra Babil'in (şu anki Bağdat, Irak) güneyine geçmektedir. Babil'in yakınından, yolun iki ayrı yola ayrıldığı düşünülmektedir. Bir tanesi kuzeybatıya daha sonra batıdan Ecbatana ve oradan da İpek Yolu ile beraber gitmektedir. Diğer yol ise doğuya devam ederek Pers başkenti Susa'ya (şu anki İran) ulaşmaktadır³⁰⁶.

4.1.3.İpek Yolu

Çin'in en uç noktasından başlayıp Anadolu'nun çeşitli yerlerinden geçerek İstanbul'da birleşen ve oradan da Avrupa'nın içlerine giden bu yol boyunca, yükleri taşıyan kervanlar sadece ticaretin gelişmesini değil, Asya ile Avrupa arasında günümüzde de izleri görülen kültür alışverişini de sağlamıştır³⁰⁷.

Ortaçağda İpek Yolu, Antakya'dan başlayıp, Gaziantep'ten geçerek İran ve Afganistan'ın kuzeyinde Pamir Ovası'na kadar uzanmaktadır. Ayrıca, Anadolu'da Güneydoğu Bölgesi'nde bulunan Gaziantep ve Malatya'yı geçip, Trakya üzerinden ve Ege kıyılarında İzmir, Karadeniz'de Trabzon ve Sinop, Akdeniz'de ise Alanya ve Antalya gibi önemli limanlar üzerinden Avrupa'ya ulaşırdı³⁰⁸.

---

³⁰⁶ Tuncer Baykara; Anadolu'nun *Tarihi Coğrafyasına Giriş*, Ankara-1988, s.28.

³⁰⁷ Mez, s18. Bekin, s.21.

³⁰⁸ Mez, s19

4.2.DENİZ TİCARET YOLLARI

Ortaçağ'da ticaret iki temel esasa dayanır. Bunlardan biri kervanlarla yapılan kara ticareti, diğeri de gemilerle yapılan deniz ticaretidir. Ancak daha etkin olan deniz idi. Bunun en büyük nedeni karalarda sık sık güvenliğin bozulması ve şartlarının daha ağır olması etkilidir³⁰⁹.

4.2.1.Akdeniz Ticaret Yolu

İslam fetihleri neticesinde adeta bir İslam Gölü haline gelen Akdeniz ile Avrupa'nın bağlantısı kopmuş bu kopuş Avrupa'nın şehir hayatını ve iktisadi imkânlarını felç ettiği gibi, feodal toplumun oluşmasına da sebep olmuştur. Bu suretle yalnız Müslüman tüccarların faaliyet alanı olan Akdeniz ticaretini istikameti, Orta Asya'dan Bağdat'a, oradan da Suriye Limanları vasıtası ile Afrika ve Endülüs limanlarına yöneliyordu³¹⁰.

Bu güzergâhlardan birincisi Konstantiniyye, Girit, Kıbrıs, Suriye ve Mısır'ın irtibatını sağlayan deniz yolu, ikincisi; Endülüs, Kuzey Afrika ve Sicilya adası ile üçüncüsü ise Kızıldeniz yolu ile Hicaz ve Yemenle sağlanan yoldur.

Müslümanların deniz nakliyatı birbirinden tamamıyla ayrılmış olan iki mıntıkada icra edilirdi. Akdeniz ve Hint denizidir. Bu iki deniz arasındaki irtibatı Süveyş kesiyordu. Akdeniz'den Hindistan'a ve Şarki Asya'ya gitmek isteyenler Farama'da eşyalarını develere yükletirler. Klyasma'ya varırlar. Ve oradan tekrar gemilere binebilirlerdi. İbn-i Cubair XII. Asra ait olarak şöyle anlatıyor. Kırmızı denizin gemilerine umumiyetle hiç çivi çakılmazdı, bunlar Hindistan cevizi kabuğu elyafından iplerle birbirine bağlanırdı. Tahtalar hurma ağacından kamalar ile delinir, koyun yağı, reçine ve en iyisi köpekbalığı yağı ile yağlanırdı³¹¹.

Çin gümrük müfettişi Chan –Ju-Kua Miladi XIII asırda “bir tek gemi birkaç bin adamı taşır, güvertede şarap ve yiyecek dükkânları olduğu gibi dokuma tezgâhları da vardır. Basra körfezindekiler yağ ve kireç ile kalaylandığı için beyazdı. Şarka ait gemilerin içinde “Çinlilerinki” en büyükleri idi. Bu gemiler İran Denizinde diğeri gemilerin geçebilecekleri darlıktan geçemezlerdi.

Avrupa Miladi X. Asırda Akdeniz'e hâkim değildi. Bu bir Arap gölü idi. Bu sularda serbest hareket etmek isteyenler Napoli, Gaeta, ve Amalfi gibi Araplar(sarrasin)le

---

³⁰⁹ Çelik, s.146.

³¹⁰ Güçlüay, s.365.

³¹¹ Mez, s.10.

birleşmek mecburiyetinde idiler. Avrupalılara ait gemilerin seferi ise acıklı bir halde idi. Fatımilerin donanmasının Suriyelilerinkinden kıymetçe aşağı bulunduğu 913 senesinde bunların 80 parça gemilerinin Suriyelilerin 25 parça gemileri ile tamamıyla imha edilmesi anlaşılmaktadır. Araplar Akdeniz için Atlas Denizinden Antakyalıların limanına kadar olan mesafeyi 36 günde alıyorlardı.

Antakya'nın bu limanı Seleucia olup IX. asırda Suriye'nin en mühim ticaret limanı idi. Halife El-Muttasım bu limanı tahkim etmişti. Bu limanın bir kusuru vardı o da onunla Kıbrıs arasında meşhur bir sığığın bulunması idi. Burada batarlardı. IX. Asrın sonuna doğru Trablus-Şam limanının bin gemi alabildiği bildiriliyor. Bizans'a karşı o zamanlar harp limanı olan Sur (Tyros) muazzam tahkimat ile muhafaza edilmekte idi. Bizanslıların X. asırda ileri hareketleri ile Suriyelilere ait bütün bu vaziyetler değişti. Şimali Afrika sahilinin şark yarısı gemilerin hareketi için oldukça fena idi. İskenderiye ile Tunus Körfezi arasında yegâne tabii iskele Trablus idi ve bu dahi o zamanın su kesimi az olan gemileri için kafi gelmiyordu. Yerli ahali yabancıların sahile çıkışlarında maruz kaldıkları müşkülâtı önlemek için parasız olarak kayıklar ile yardımda bulunuyorlardı. Bundan sonra denizlerin eski hâkimi olan Kartaca'ya pek yakın olan ve kervanlara limanlık eden Tunus geliyor³¹².

4.2.2.Kızıldeniz Ticaret Yollu

Baharat Mısır'a iki yoldan karadan ve denizden gelirdi. Kara yoluna gelince bu yol Basra'dan ikiye ayrılarak Kahire'ye varırdı. Diğerisi ise daha güneye inerek Vadil-Arab'dan ayrılıp Eyle ve Süveys'in yanından geçerek Kahire'ye varıyordu. Bir diğer karayolu ise yine Basra çıkışlı olup Bağdat ve Dımaşk bağlantılı olarak Suriye sahillerine gelen yol idi. Bizans, Girit, Kıbrıs ve Kilikya'ya Miladı X. Asırda gelen Akdeniz'in doğusuna sahip olması ve ardından da haçlıların bu bölgeye gelmesi ile bu yol kapandı ve baharat yolu Kızıldeniz'e kaymış oldu. Bunu bir diğer sebebi olarak da M. X. Yüzyılda Bağdat'taki karışıklıklardan dolayı İslam ticaret hacmi, Irak ve Fars körfezinden, Mısır ve Kızıldeniz'e kaydığı ve önemli kent olarak bu defa karşımıza Ayzab şehri baharat ticaretini en önemli limanı oldu.

Baharat ticaretini Kızıldeniz'e kayması ile İskenderiye Limanı Avrupa ticareti için daha da önem kazandı³¹³.

---

³¹² Mez , s.13. Bekin, s.21.

³¹³ Çelik, s.146, 148.

4.2.3.İran Denizi

Müslüman bahriyeli için Aden ile başlayarak Arabistan etrafında devir yaptıktan sonra Basra körfezine girer ve bugün Bülücistan'ın başladığı yerde biterdi. Sırf, İran körfezinin dünya limanı olup bütün İran' a giren ve İran'dan çıkan eşyanın tavassut merkezini teşkil ediyordu. Bu mevki bilhassa Çin limanı idi³¹⁴.

Uzak Şarktaki İslam ticarethaneleri tarihi oldukça canlıdır. Kanton'da deniz ticaret dairesi yabancı kaptanları kaydettiği ve hamulenin boşaltılmasından evvel gemi kâğıdını muayene edilmek üzere bu daire tarafından talep edildiği; ihraç gümrüğü veya nakliye masrafı alındığı bilinir. Kıymetli ve nadir eşyanın ihracı yasaktı. Kaçakçılık hapisle cezalandırılıyordu. İslam ticaret mağazaları belki de o zamanlar Çin'in diğer mahallelerinde de bulunuyorlardı³¹⁵.

4.2.4.Karadeniz Ticaret Yolu

Karadeniz'in İstanbul'da Rioni (Phase) ırmağının denize döküldüğü yere kadar ki uzunluğu 9 günlük gemi yoludur. Rioni'ninkaynağı Asya'nın en yüksek dağ zinciri olan İberia Kafkasındandır. Bazı noktalarda nehir taşımacılığına uygundur. Hazar denizine dökülen Cyrus (Seylan) ırmağı uzaklığı 5 günlüktür. Bu iki ırmağın bulunduğu yerden eskiden Hint Ticaret malları için bir yoldur. Gemi ile gelen mallar Amuderya'da indirilir. Ve hazar denizinden geçilir. Kirus'ta yeniden karaya çıkılıyor. Ve Rioni'nin akıntısı bunları Karadeniz'e oradan da Akdeniz'e ulaştırmayı sağlıyordu³¹⁶.

XI. yüzyıldan XII yüzyıla kadar Karadeniz havzasında Alan tüccarlarını ticaret hayatında oldukça etkin olduğu bilinir. Bu dönemde Kırım ile bir taraftan Trabzon, diğer taraftan İstanbul arasında da yoğun bir ticaret vardı. XI. Asırdan sonra ise Karadeniz havzası büyük bir etnik değişime maruz kalmış, dolayısıyla buradaki ticarete bu etnik zümrelerde etkili olmaya başlamıştır³¹⁷.

Orta Asya'nın baharatı, güzel kokuları değerli taşları ülkeye Karadeniz ve Hazar denizi yolu ile geliyordu. Trabzon doğu mallarının İstanbul'a gönderildiği bir transit

---

³¹⁴ Mez , s.16.

³¹⁵ Mez, s.17.

³¹⁶ Gibbon, C.V., s.218, 219.

³¹⁷ A. Decei; "Karadeniz" Maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, C.VI. , Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara-1976, s.242.

merkezi idi. Doğudan gelen ve ülkede üretilen malların büyük bir kısmı Bizanslı tüccarların elinde idi. Karadeniz’de mutlak bir egemenlik vardı³¹⁸.

4.2.5.Kuzeydeki Deniz Yolu

IX. ve X. Yüzyıllarda Avrupa’nın kuzey kıyılarını çevreleyen denizlerde mevcut olan vaziyet, aynı devirde İslam hâkimiyeti ile Akdeniz’de meydana gelmiş bulunan durumdan pek farklı değildi.

Avrupa tıpkı Akdeniz’de olduğu gibi Kuzey deniz yolları üzerinde de din ve kültür bakımından kendisine yabancı ve düşman bir tecrit ve tehdit edilmekte idi. Normanlar (Kuzeyin gemici milletleri) Avrupa karalarındaki siyasi ve askeri iktidarları aciz bırakıyordu³¹⁹.

4.3.NEHİR TAŞIMACILIĞI

4.3.1.Nil Nehri

Nil’in mütevazi bir mecra takip eden su yolunun deniz nakliyatı için ehemmiyeti vardır. Aktarma limanı Aidab’ın “suları derin ve emniyetli” idi. Habeşistan, yemen ve Zenkbar’dan getirilen ürünler burada indirilir. Daha sonra Nil üzerinden Kahire’ye gidilirdi. XI. Asır sonunda Aidabad önemli limanlardan biri oldu. Bilinmeyen sebeplerden dolayı Şimali Afrika’dan şarka nakliyat bu yoldan yapılırdı. İbn-i Cubair bu limandan sevk edilen başlıca eşya olarak Hind Biberini gösterir³²⁰.

4.3.2.Rusya Nehir Yolları

IX ve X. Asırlarda Hazar ve Karadeniz’den gelen ticari cereyanlar Rusya nehir yolları vasıtasıyla kuzeyin gemici milletleri ile Baltık denizine, oradan da Rey, Sen, Taymis nehirleri ağızlarına kadar uzanıp gidiyordu.

Normanların, İngiltere ve Fransa’dan getirdikleri eşya ile Rusya’dan getirilen kıymetli zahire Baltık sahillerinde mübadele ediliyordu ve ticareti yeniden canlandırıyordu³²¹.

---

³¹⁸ Levtchenko, s.130.

³¹⁹ Barkan, s.77.

³²⁰ Mez, s.14.

³²¹ Barkan, s.90.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TİCARİ UNSURLAR

Devletlerarası ilişkilerde ticarete kullanılan araçlar zamanla değişmiştir. Daha önceleri takas ile yapılan ticari faaliyetler yerini paraya bırakırken, zamanla çek, bono ve tahvil gibi senetler ortaya çıkacaktır.

Ayrıca sadece iyi bir coğrafya ya sahip olmak malınızı satmak için yeterli değildir. Bir de bunların tanıtımını sağlayan mekânlara ihtiyacınız olacaktır. İşte Pazar, panayırlar bu amaçlara için ortaya çıkmıştır.

5.1. PARA

Para, hep vardı. Bazen bir tavuk, birkaç avuç buğday, kilden yapılmış bir kap, bir öküz... Ama hep vardı. Bazen taşımak zordu, bazen korumak, bazen de parçalara ayırmak... Sonra en kolay bölünebilir, taşınabilir ve korunabilir olanın madenler olduğunu düşündü biri... Madenler, para oldu... Sonra en değerliler, yani en az bulunanlar, en az bozulanlar, yani altın ve gümüş... Ufak gümüş parçaları, kırılmış gümüş takılar, altın parçaları... Antik Ege dünyasında ufacık, 8, 5 gram gelen bir parça çubuk ya da yüzük, bir öküze bedeldi. Hatta Latince'deki para kelimesi, "pecunia", hayvan anlamına gelen "pecus"tan türemiştir. Sonra Asurlular, bütün bu ortada dolaşan şekilsiz parçalara üstünden bastırdılar, altından bastırdılar, kenarlarını yuvarladılar, bir şekil verdiler; onlar artık disk biçimindeydi.

Tarihteki ilk madeni para basımının M.Ö. VII. yüzyılda Anadolu'da Lidyalılar tarafından yapıldığı bilinmektedir. Tarihteki ilk madeni para basım yerinin Anadolu olması özellikle uygarlık gelişiminin göstergesi olarak oldukça önemlidir. Anadolu bu üstünlüğü kurulan medeniyetler sayesinde sürekli devam ettirmiştir.

Alman İktisatçıları paranın bulunmasından önceki dönemi betimlemek için doğal ekonomi, *Naturalwirtschaft* terimini icat etmişlerdir. Para icat edildiği andan itibaren kullanım alanı bulmuştur³²².

Bir tedavül aracı ve aynı zamanda kudret ve kuvveti ifade eden para, iktisadi hayatın en önemli esası ve göstergesidir. Bugün bu gerçek değişmemiştir.

---

³²² Henri Pirenne ;*Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Çev: Uyğur Kocabaşoğlu, Alan Yay., İstanbul, s.19.

Para ve siyasi iktidar arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. Sanayi öncesi toplumlarda para aynı zamanda bir hâkimiyet alameti olarak da görülüyordu³²³.

Paranın bize anlatacağı pek çok şey vardır. Para, sayesinde kaybolmuş uygarlıkların, kentlerin ve yerleşim yerlerinin kesin olarak belirlenmesi mümkündür, aile ve soyları belirleyebiliriz, ad ve unvanları gösterir. Kullanılan madene göre o dönem ve devletin ekonomisi hakkında ipuçları verir. Dinsel inançlar egemenlik sınırları hakkında da bilgi vermektedir³²⁴.

Bizans'ın ekonomik yönden zenginliği ile parasının değerinin yüksek olması arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. Bizans parası saygınlığının büyük bir bölümünü I Constantinus'un ülkenin sürekli değişken gümüş sikkесinin değerini ağırlığıyla bağlantılı olan altın sikke ile değiştirme kararına borçludur³²⁵. Bizans devleti Constantinus zamanında büyük ölçüde değerini kaybetmiş olan devlet parası güçlendirilmeye çalışılmıştır. Konstantinus yeni ve güçlü bir para sistemi kurdu. Bizans para sistemi altın *monometalizme* dayanıyordu³²⁶.

I. Constantinus önceleri Latin SOLİDUS'u olan, Yunanca *NOMİSMA* ve İtalyanlarca da *BESANT* ve İslam dünyası tarafından da BİZANS DİNARI³²⁷ olarak anılan altın sikkeyi standart olarak aldı³²⁸. Bu paranın ağırlığı;

1 Libre yaklaşık 2 kilogram yani 1/72 ya da 4.48 gram olmasını şart koştu. Diğer bir ifade ile 1 Nomisma'da 12 gümüş miliaresion, 1 Miliaresion'da 2 gümüş keration ve ya 24 bakır phollis vardı.

Bir başka ifade ile; 1 altın pound= 72 nomismata 1 Nomisma=12 Miliarisia=24 Keratia=288 Folleis'tir³²⁹.

³²³ Mustafa Öztürk ; "Osmanlı Para Politikası", *Ders Notları* , s.1-2.

³²⁴ İbrahim Artuk ; "Numismatik İlmi ve Faydalarına Kısa Bir Bakış", *Türk Numismatik Dergisi*, No:9, İstanbul 1982, s.10.

³²⁵ Rice , s.129.

³²⁶ *Türk Ansiklopedisi*; "Bizans İmparatorluğu", maddesi, s.71.

³²⁷ Eskiden kullanılan bir para birimi olan Dinar kelimesi Latince "denarius"tan Arapça'ya geçmiştir. Arapça çoğulu "denânir"dir. Cahiliye devrinde Araplar Roma altın sikkесini tanımış ve kullanmışlardır. Kur'ân-ı Kerim'de buna şöyle işaret edilir: "Kitap ehlinde öylesi vardır ki, kendisine bir yük altın emanet etsen onu (noksansız olarak) sana öder. Öylesi de vardır ki, ona emanet olarak bir altın versen, sen üzerine ayak direyip ısrar etmedikçe, onu sana geri vermez. Bunun sebebi şudur: Onlar dediler ki: Cahil Araplar'ın malını almakta bize günah ve sorumluluk yoktur. "Onlar bile bile Allah'a karşı yalan söylerler. " (Âli İmrân, 3/75). Âyette altın para karşılığı "dinar" kelimesi kullanılmıştır.

³²⁸ Rice , s.129. Rene Sedillot; *Dünya Ticaret Tarihi, DeğişTokuştan Süpermarkete*, Çev: Esat Nermi Erendor, İstanbul-1983, s.147.

³²⁹ Charanis , s.534.

İlk başlarda ödemeler solidus ile yapılmaya çalışılmış, ancak tam ödemeler için altın sikkelerin kesilmesi gerekiyordu. Bu durum üzerine tartılarak hesap görülmeye başlandı³³⁰. Ancak Bizans'ta ücretlerin ödenmesinde istikrarsızlık yaşanmaya devam etti. Ücretler tamamen veya kısmen aynî olarak yapılıyor ya da düşük değerli altın sikke veya günlük alışverişlerde sıkça kullanılan bronz sikkelerle gerçekleştiriliyordu³³¹. Bunlar bozukluk para statüsünde olsa gerek.

II. Theodosios (408–450) yıllarına gelindiğinde altın sikke sadece Hindistan'dan ithal edilen baharat ve Çin'den ithal edilen ipek için yapılan ödemelerde kullanıldı.

Bronz ve altın sikke arasındaki değer farkını: İmparator Anastasios ortadan kaldırmak amacıyla üzerine “M” harfi basılmış 40 nunmia ya da birim değerinde büyük tunç sikkeyle 20 birimlik için “K”, 10 birimlik için “I” ve 5 birimlik için “E” basılmış daha küçük birimli büyük tunç sikkeler tedavüle çıkardı. Ancak açık artmaya devam etmiştir. Altın, gümüş ve tunç olan bu sikkeler VIII. Yüzyıl Arap dünyası saldırılarına kadar tam değerini korumayı başarmıştır.

Altın, gümüş ya da tunç olan bu sikkeler Bizans sınırları içinde ve dışarıda Emevi halifelerinin Akdeniz ticaretinin denetimini ele geçirip tehdit ettikleri VIII. yüzyıla kadar tam değerini korudu.

Arap saldırılarının yoğunlaştığı dönem olan Herakleos (610–641) Bizans tarihinin en güç devresinde göreve gelmiş devletin temel tahıl ambarı statüsünde olan Anadolu'nun bir kısmı İslam saldırılarına maruz kalması devleti zor durumda bırakmıştır. Heraklios Thema'lar kurarak devletin otoritesini yeniden sağlamaya çalışmış ve bunda da başarılı olmuştur. Muaviye'nin temel hedefi İstanbul'du ancak bu amacını gerçekleştirememiştir. Heraklios sonrası 711–717 yıllarında devlet saray ihtilalleri ve anarşi içinde çırpınırken bu durum yine İslam dünyasının işine gelmiştir.

Ancak Bizans devleti bütün bu Arap saldırılarına karşı ve Akdeniz ticaretinin kapanmasına karşılık Malta, Sicilya ve Tunus gibi üsleri kullanarak Mısır ve Suriye'yi abluka altına alarak böylece solidosa karşı İslam dinarı tehdidi boşa çıkarılmış oldu.

IX.yüzyılın ikinci yarısında Bizans imparatorluğu din birliğini, askeri gücü ve fikribüyükliğini yeniden elde etmiş. Bu yükselme devri, II. Mikhail'i öldürerek (867)

---

³³⁰ *Türk Ansiklopedisi*, s.71.

³³¹ Evelyne Patlagean ; “Yoksullar”, *Cogito*, S.17, Çev: Elif Özsayar, s.130.

Bizans tahtına çıkan ve yeni bir hanedanın kurucusu olan Basileios ve onu takip eden imparatorlar zamanında doruk noktasına ulaşacaktır.

Solidus, Basileios'un saltanatı sırasında değeri 18 kırata³³² düşmesine ve hem hafif hem de ağır bir nomismanın tedavülde olmasına karşın IX.Yüzyıla kadar tam değerini korumuştur. Bu yüzyılda değeri düştü ve IX. Konstantinos Monomakhos'un (1042–1055) hükümdarlığı sırasında değeri yaklaşık 12 kırattı³³³.

XI. Yüzyıl sonlarında Bizans parasının kıymeti düşürülmüş ve hyperpyron (parlak kırmızı) adıyla yeni bir altın para tedavüle çıkarılmıştır³³⁴.

XI. Yüzyılın son çeyreğinde Aleksios Komnenus tarafından Venediklilere Normanlıların saldırısına karşı yapılan ittifak sonrası imtiyazlar verilmiş bunlardan en önemlisi hiçbir gümrük vergisi ödemedi başkentte dâhil bütün kentlerde serbest ticaret yapma hakkı kazanmalarıydı³³⁵. İtalyanların ticarete hâkim olması kadar paranın değerinin düşürülmesi de XII. yüzyılda Konstantinopolis'in dünya ekonomik merkezi olma işlevini yitirdiğinin somut bir göstergesidir. Aleksios Komnenos, nomisma ile birlikte ancak değeri eskisinin 1/3'ü karşılığında dört miliaresia olarak hesaplanan ve bakır+altın ya da gümüş+altın alaşımından üretilmiş nomismayı piyasaya sürdü³³⁶.

Latinler 1204'te İstanbul'u istila ettiklerinde nomismayı kullanmayı sürdürdüler ve bu nedenle dengesi pek fazla bozulmadı.

Mikhael Paleologos İstanbul'a yeniden girdiğinde özellikle altın olarak fonlara çok gereksinmesi olduğunu gördü ve tedavüldeki bütün altın sikkeleri toplayarak eritti. Görünüşte bunu, üzerine Konstantinopolis surlarını koruyan Meryem Ana'nın betimlemesi basılmış olan yeni sikkelere darp etmek için yapmıştı. Ama amacı gerçekte değerini düşürmekti³³⁷.

XI. Yüzyılın son çeyreğinde Bizanslılar tarafından Venediklilere verilen ticari imtiyazların bazıları XIII. yüzyılda Venediklilerin etkisini azaltmak için benzer imtiyazlar bu defa Cenevizlilere verilmiş bunlar İstanbul ekonomisini denetimleri altına almaya başlamışlardır.

---

³³² **Kırat**; Bizans devletinden Araplara ve diğer İslam devletlerine geçen bir birimdir. Bakınız: *Büyük Larousse*; "Kırat", C.13, s.6703.

³³³ Rice , s.130.

³³⁴ *Türk Ansiklopedisi*, s.71.

³³⁵ Charanis , s.532-533.

³³⁶ Levçenko , s.214.

³³⁷ Rice , s.130.

Andranikos (1282-1328) solidusu grossaya bağladıysa da İtalyan tüccarlar Konstantinopolis'te güçlendikçe Yunan sikkesi uluslar arası rolünü İtalyan sikkesine bıraktı.14.Yüzyılın başlarındaki politik koşullar altın hyperpyronun değer kaybetmesine yol açtı³³⁸. VIII. Ioannes (1425-1448)artık altın para bastırmaktan da vazgeçmiş yalnız gümüş ve bakır paralar bastırmıştır.

Ortaçağın ilk dönemlerinde Bizans imparatorluğu altını sadece para olarak tanıyordu. Avrupa'ya ihraç ettiği mallar karşılığında yine Avrupa'dan altın alıyordu. İslam dünyasının da altın madeni üzerindeki egemenliği XI. yüzyıldan sonra zayıflamıştır³³⁹.

Bütün bunlara rağmen çok az ülke özgün değerini 1000 yıla yakın bir süre için koruyabilen bir sikke ile övünebilir.

5.1.1.Darphane

Bizans devletinde, sikke darbı birkaç istisna dışında altın sikkelerin Konstantinopolis'te darp edilmesiyle sonuçlanan bir imparatorluk tekeli söz konusu olmuştur. Bizans parası çeşitli devletlerce kullanılmış ve merkezi otoritenin egemen olduğu yönetim anlayışı paranın başka yerlerde darbına izin vermemiştir. Sanayi öncesi toplumlarda ulaşım imkânlarının güçlüğü, tedavüldeki bir paranın diğer bölgelere ulaşmasındaki sıkıntılara rağmen Bizans devleti parası hem Avrupa'daki komşuları tarafından hem de doğudaki İslam dünyası tarafından kullanılmıştır. Başkentini Latinler tarafından istilas sırasında Thessalonika, Nikaea ve Trapezus kendi sikkelerini basmıştır. VIII.Yüzyıla kadar gümüş sikke yalnızca İstanbul'da değil aynı zamanda Roma, Kartaca, Thessalonika, Nikomedia, Antiochia, Aleksandria, Khersonesos (Gelibolu yarımadası)ve Sicilya'da da tedavüle çıkarılmıştır³⁴⁰. Merkezi otoritenin güçlü olduğu dönemlerde buna izin verilmemiştir.

Venedik ve Cenevizlilerin etkili olduğu yüzyıllarda Bizans parası yerini Venedik dukası, Floransa florini aynı zamanda gümüşü grossus paraları tedavüle çıkmıştır.

---

³³⁸ Patlagean , s.156.

³³⁹ Abdulhalik Bakır ; “İslam Ortaçağında Arap Ticaretinin Yükselişi”, *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler*, s s.532.

³⁴⁰ Rice, s.131-132.

5.1.2. Bizans Parasının Diğer Medeniyetler Üzerindeki Etkisi

Para icat edildiği andan itibaren batının tüm uygarlıkları arasında sürekli bir kullanım alanı bulduğunun ve Roma'nın kendisinden bu devletlere arada hiçbir kesinti olmaksızın parayı devrettiğinin çok iyi farkındadırlar³⁴¹.

Roma'nın kültürel gelişimi doruk noktasını aşmış bulunuyordu, nüfus azalmış, girişimci ruh gücünü yitirmiş bununla birlikte bu çöküntüden Akdeniz bölgesinin önemli ölçüde etkilemiş görünüyordu. Zira ticaret hala doğu ile batıyı sıkı bir bağ içinde tutuyordu. Aynı denizin sularından yararlanan bu değişik kültürler arasındaki ticaret ilişkisini hiçbir şey söndürememişti. Hatta para sisteminde külçe (solidus) altın hesabına dayanan bir reform bile yapılmıştı. Bu sistem uluslar arası değişim ve fiyat belirleme aracı olarak benimsenen kusursuz bir paradan yararlanma olanağı sağlıyor, böylece ticari işlemleri önemli ölçüde kolaylaştırıyordu.

Akdeniz ticareti Konstanti'nin varlığı zamanında da aynı şekilde devam etmiş, çöküntü germen istilalarından sonra hızlanmış olsa bile Bizanslı doğu ile barbarların egemenliği altındaki Batı arasında kesintisiz bir ilişki görüntüsünün ortaya çıktığı gerçeğini değiştirmemiştir.

Başka kanıtlar olmasaydı bile Frank Krallarını para sistemi katıksız bir Roma ya da Roma-Bizans sistemiydi. Basılan sikkeler bunu göstermektedir. Solidus, Triens ve Denarius yani sou, üçte bir sou ve denier kullanılan maden bunu göstermektedir. Bu arada Merovenj kralları yönetiminde sikkelerde imparatorun büsbütün temsil edilmesi, paraların öteki yüzünde ise Victoria Agusti'in gösterilmesi geleneğinin uzun zaman sürmesi ve bu öykünmenin aşırı boyutlara ulaşarak Bizanslılar söz konusu zaferin yerine Haç'ı getirdikleri zaman, Merovenjlerde aynı şeyi yapmışlardır.

Bu uyum yalnızca imparatorluğun süren etkisiyle açıklanabilir.

Germen istilalarından sonra da varlığını sürdüren dünya düzeni İslam istilasından sonra varlığını koruyamadı.

Bu istila Suriye, Mısır ve Afrika'yı Bizans devletinden koparıp aldı. Sonra İspanya'ya ulaştı. İslam saldırısı VII.yüzyıla kadar kesintisiz olarak devam etti, ancak Bizans'ın güçlenmesiyle bu ilerleyiş durdu. Fakat yayılım hızı tükenmiş olsa bile,

---

³⁴¹ Pirene, *Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, s.87.

İslamiyet yine de dünyanın görünüşünü değiştirmişti. Beklenmedik bir atılımla eski Avrupa'yı yıkıma uğratmış gücünün kaynaklandığı Akdeniz kavimler topluluğuna son vermişti.

Bir aile denizi olan Akdeniz, artık bu kavimler arasında engel olacaktı. Eskiden bir Roma gölü olan Akdeniz, artık bir Müslüman gölü olmuştur. Bu deniz Avrupa'nın doğusu ile batısını birleştireceği yerde birbirinden ayırdı. Bizans'ı germen kavimlerine bağlayan bağ kopmuş, artık bundan sonra batı kendi ekonomik kulvarında dolaşmaya başlayacaktır³⁴².

İslam saldırısı Tiran Denizi'ni kapadığında, o zamana kadar gerekli bütün unsurlarıyla varlığını sürdürmüş olan antikitenin ekonomisi ile Batı dünyası arasında bir kopuşa yol açtı. Batı imparatorluğunu kendi aralarında paylaşan tüm barbar krallıkları, para birimi olarak Konstantinin altının solidosu korudular. Bu para her ne kadar kendi kralları adına basılıyor idiyse de, Suriye'den İspanya'ya ve Afrika'dan Galya'nın kuzey sınırlarına kadar evrensel olarak kabul edilen gerçek biruluslar arası para oldu³⁴³.

XI. yüzyıldan itibaren Akdeniz ticareti, Bizans ve Arap altın sikkelerinin önce İtalya ve daha sonra da Alplerin kuzeyinde yaymaya başlamıştı. Ancak bezant ya da marabotin adıyla bilinen bu altın sikkeler, bunları ellerine geçirenler tarafından biriktiriliyor ve yalnızca olağanüstü masrafları gerektiren durumlarda bir ödeme aracı olarak kullanılıyordu.

5.1.3. Ölçü Birimleri

Roma'da olduğu gibi, şehirde yaşayanlar için dışarıdan buğday getirilmesi gerekiyordu. Yaşamları başlıca Mısır'dan düzenli bir ithalat yapılmasına bağlı idi. Mısırdan embole denilen yıllık buğday ithali 8 milyon artab ya da yaklaşık 11 milyon kile tutuyor. Bunun değeri ise 80.000 altına varıyordu³⁴⁴.

Ölçümler ve tartılar Eparkhos'un denetimi altındadır. Özellikle temel gereksinim maddesi olan (tahıl, kereste, demir ipek) vurgunlara karşı önlem olarak denetim yapardı³⁴⁵.

Terazi ağırlıklarını ölçüleri gayet nettir. 1 librelik (1 libre), 6 onsluk, 3, 2, 1, onsluk ağırlıkları vardır³⁴⁶.

³⁴² Henri Pirenne; *Ortaçağ Kentleri*, Çev:Şadan Karadeniz, İletişim Yay., İstanbul, s.12, 19, 20, 26.

³⁴³ Pirenne, *Ekonomik ve Sosyal Tarih*, s.89, 95.

³⁴⁴ Seidler s.12.

³⁴⁵ Kaplan, s.72.

5.2. GÜMRÜK

Memur ücretleri iki ayrı kaynaktan gelen vergiden karşılanırdı. Mal dolaşımından alınan %10 tutarındaki bir vergi kommerkion ve toprak vergisidir.

IX. yüzyılda Rus diye adlandırılacak olan Vareg tüccarları Kuzey Avrupa'dan Don, Volga ve Dinyeper üzerinden Konstantinopolis'e inerler (860) . X.Yüzyılda çeşitli ticari anlaşmalardan yararlanırlar; Kiev dolaylarında bir Slav Prenslığı kurarlar ve Vladimir'in yönlendirilmesi ile 989'da Hıristiyanlığı kabul ederler. Kiev sınırlara dâhil edilemeyecek kadar uzaktadır. Moskova, Bizans mirası adına kendisine "Üçüncü Roma" adı verilmesini talep eder³⁴⁷.

Khysoboullon; Bizans mühürdarlığının en yüksek belgesidir. İmparatorun kendi elinden kırmızı bir imza ve tarih içerir. Bir yüzünde imparator portesi, öteki yüzünde Haç, İsa ya da Bakire Meryem ile çocuk İsa gibi dinsel içerikli bir resim bulunan altın bir mühür taşır.

Bizans'ın 1082'de Normanlara karşı Venediklilerden yardım istemiş ellerinde khysoboullon olan Venedik tüccarları ticari vergiden bağışık tutarak onlara Bizanslılar karşısında bile kesin bir ayrıcalık kazandırdı. Venediklileri Pisalılar ve diğer İtalyan devletleri izleyecektir³⁴⁸.

Bizans İmparatorluğu kıymetli madenlerin dışarıya satılması yasaktı. Buna karşılık, değerli madenler, taşlar ve incilerden gümrük vergisi alınmayarak, bunların Anadolu'ya getirilmesi teşvik ediliyordu.³⁴⁹

Ticaretin Haliç'te yoğunlaşmasında Komnenoslar döneminde yabancılara tanınan ticari ayrıcalıkların rolü büyüktür. X. Yüzyılda sırasıyla Ruslarla (945), Amalfiler ve Venediklilerle (992) yapılan anlaşmalara kıyasla, I. Aleksios Komnenos'un 1082 yılında Venediklilerle yaptığı antlaşma çok daha geniş kapsamlıdır. 992'de Venedikli tüccarlara Çanakkale'den geçişte yaklaşık %50 oranında gümrük (kommerkion) indirimi sunulmasına karşın 1082'de Venedikliler Kommerkion dahil her türlü ticari vergiden (alım ve satım) muaf tutuldular. Buna ilaveten, kendilerine Perama'da (Zindankapı-Balıkpazarı Kapısı arası)yerleşim alanları ve üç iskele verildi.

---

³⁴⁶ Turanlı, s.233.

³⁴⁷ Kaplan, s.53.

³⁴⁸Kaplan, s.27.

³⁴⁹ Koca, s.349.

XI. yüzyılın son çeyreğinde kent ekonomisini düzenlenmesi gevşemişti. 1082'de Aleksios Comnenus tarafından Venediklilere, Sicilya Normanları buna karşı ittifak yapmak için büyük imtiyazların verilmesi, bu olayın gelişmesinde çok önemli rol oynamıştır. Bu imtiyazlar içerisinde en önemlisi hiçbir gümrük vergisi ödemedi, Başkentte dâhil aşağı yukarı bütün kentlerde serbest ticaret yapma hakkını kazanmalarıydı³⁵⁰. Bu imtiyazlar XII. Yüzyıl imparatorları tarafından da isteksizcede olsa verildi. XIII. Yüzyılda Venediklilerin etkisini azaltmak amacıyla benzer imtiyazlar 1261'de Nymphaeum Antlaşması ile Cenevizliler verildi. Fakat bu, bir sömürücünün diğerinin yerine geçmesi demek oluyordu. İster Ceneviz, ister Venediklikler olsun İtalyan tüccarlar İstanbul ekonomisini, günlük ihtiyaçların fiyatlarını tesbit etmeye varıncaya kadar, tümüyle denetimleri altına almışlardı. XIII. Yüzyılın sonunda Patrik Athanasius'a göre Romalıların kaderi Latinlerin eline geçmişti. II. Andronikos'a "bizimle eğleniyorlar ve bize getirdikleri buğdayın karşılığında güvence olarak yurttaşlarımızın karılarını alacak kadar da bizi küçümsüyorlar. Demek suretiyle şikâyetle bulunmuştur.

5.3.LONCA TEŞKİLATI

Bu sistem Romalıların Collegiasından alınmış ve başkentte 23 lonca vardı. Bunların amaçları; devletin kentin ekonomisini daha kolay denetlenmesini sağlamaktı ve bu nedenlerle ekmek, balık ya da et gibi temel gıda maddeleri ile loncalar örgütlenmiştir.

Her sanayi kolunda lonca çalışma koşullarını ve ücretleri, satış fiyatları ve karları saptardı. Hiç kimse birden çok loncaya giremezdi.

Her lonca kendi başkanını seçer ve vali tarafından onaylanıyordu. Her lonca üyeleri için gerekli olan bütün maddeleri satın alır ve bunları her birine dağıtırdı. Biten ürünler kentin açıkça belirlenmiş bölgelerinde ya da Doğudaki pazarlarda olduğu gibi yerel pazarlarda o ürün için ayrılmış bölümlerde satışa sunulurdu³⁵¹.

Şehirlerde imalat faaliyetini yürüten esnaf, loncalarda örgütlenmişti. Bunlar aynı meslek dalında faaliyet gösteren esnafı bir araya getiriyordu³⁵².

Başkent valisinin görevleri arasında tüm tacir ve zanaatçıların denetlenmesi vardı³⁵³.

---

³⁵⁰ Charanis, s.532.

³⁵¹ Rice, s.119.

³⁵² Güran, s.66.

³⁵³ Lemerle, s.99.

Zanaat olduğu gibi ticaret de özel kişilerin elinde idi. Ama inisiyatif devlette kalırdı. “Kaderlerini ticari çalkantılara bırakmak istemeyen imparatorlar, ham madde teminini sağlamak amacıyla, satın alma tekelini kurarlar.”. Devlet çok miktarda buğday satın alır, bunları ambarlara yığar bir kısmını fırıncılara dağıtır, bir kısmı ile ordunun ihtiyaçlarını karşılar, geri kalanını da kıtlık yılları için ihtiyat olarak saklar. Kasapların Nikomedis (İzmit) ya da Sangariostan (Sakarya) öteye gidip Konstantinopolis’e ayrılmış olan domuz ve koyunları satın almaları bunları başkentte gizlice müşterilerine satmaları yasaklanmıştı. Her şeyi beyan etmek ve defterlere kaydetmek gerekirdi. Fırıncıların ve meyhanecilerin yanında ekmeğin ağırlığını ve şarabın ölçüsünü ayarlayan görevliler vardı. Fiyatların tespitinde vali ne derse o olurdu. Böylece imparatorluğun büyük erzak tüccarı devlet oluyordu³⁵⁴.

İaşe ile ilgilenen loncaların başında *navicularii* (gemiciler) ve *pistores* (fırıncılar) gelmekteydi. Loncalar VII. yüzyıla kadar kendilerine tanınan muafiyetler karşılığında devletin öngördüğü şekilde iaşeye dair yükümlülüklerini yerine getirdiler. Ancak daha önce sıkı bir şekilde devlet kontrolünde olan iaşe yavaş yavaş daha esnek bir sisteme bıraktı. Değişim VII. yüzyılda daha belirgin bir hal aldı bunun en güçlü kanıtı gemiciler teşkilatına sonraki yıllarda rastlanmamaktadır³⁵⁵.

X. yüzyılda kent örgütlenmesinin önemli bir yönünü oluşturan Lonca teşkilatı XIII. yüzyılın sonlarında aşağı yukarı kalkmıştı. Patrik Athanasius; sahte ağırlıkların kullanılması, buğday istifçiliğinin yapılması, buğdaya kepek karıştırılması yâda çürük buğday satılması konularında imparatora şikâyetler gelmiştir³⁵⁶.

Lonca yasasının herhangi bir biçimde ihlali para cezası, mutilasyon (bir organın kesilmesi) ya da loncadan çıkarılmakla cezalandırılabilirdi³⁵⁷.

5.4.PAZAR VE PANAYIR

Bir kısım sur içinde bir kısmı da sur dışında olmak üzere, balıkçıların, sebze-meyve, peynir, havyar, domuz eti, vs. satıcılarının faaliyet gösterdiği Pazar yerinin Hagios Theodosios kapısı (Aya kapısı) ile Basilike (Cibali) Kapısı arasındaki sahil şeridi arasında olduğu bilinmektedir. Yine Paleologoslar dönemi kaynaklarında geçen pege Kapısı

---

³⁵⁴ Yerasimos, s.45

³⁵⁵ Turnator, s.6, 7.

³⁵⁶ Charanis, s.533.

³⁵⁷ Rice, s.121.

(Silivrikapı) ise Trakya buğdayının şehre girdiği yer olarak muhtemelen kullanılmaktaydı³⁵⁸.

Ticaretin Haliç'te yoğunlaşmasında Komnenoslar döneminde yabancılara tanınan ticari ayrıcalıkların rolü büyüktür. X. Yüzyılda sırasıyla Ruslarla (945), Amalfilerle ve Venediklilerle (992) yapılan anlaşmalara kıyasla, I. Aleksios Komnenos'un 1082 yılında Venediklilerle yaptığı antlaşma çok daha geniş kapsamlıdır. 992'de Venedikli tüccarlara Çanakkale'den geçişte yaklaşık %50 oranında gümrük (kommerkion) indirimi sunmasına karşın 1082'de Venedikliler Kommerkion dâhil her türlü ticari vergiden (alım ve satım) muaf tutuldular. Buna ilaveten, kendilerine Perama'da (Zindankapı-Balıkpazarı Kapısı arası) yerleşim alanları ve üç iskele verildi.

Pazarlar ve yılın belli bir döneminde kurulan panayırlar mübadele hacmini artırmaktadır. Anadolu'da kurulduğu bilinen en meşhur panayır Kayseri'nin doğusundaki "Yabanlu panayırı" dır. Bütün ülkeden tacirlerin katıldığı bu panayır, her yıl baharda başlar ve kırk gün sürerdi. Burada köleler kürkleri, atlas ve sakallat kumaşından yapılmış elbiseler, kunduz, denizköpeği ve burtas kürkleri alınıp satılırdı. Panayırlarda diğer bazı panayırlarda olduğu gibi yabanlu pazarında da kusurlu malların kusuru saklanır ve satılan bu mal bir daha geri alınmazdı³⁵⁹.

Panayırlardan başka sürekli faaliyet gösteren pazarlarda kuruluyordu. Bunlardan en önemlilerinden biri Mardin'de kurulan Koçhisar(Kızıltepe) Pazarıdır. Özellikle Suriye, Türkiye ve Diyarbakır'dan gelenler burada buluşurdu. Kırşehir-Kayseri güzergâhında Ziyaret pazarı, Bugünkü Ilgın Kasabasına yakın yerde Yılgın Pazarı kuruluyordu. Amasya ile Tokat arasında kurulan Azine pazarı da önemlidir³⁶⁰. İstanbul'da bir Bakır pazarı vardır.

Ayasulug (Ephesus)Ege topraklarında yer alır. Floransa, Barcelona, Ancona, Ragusa, ve Mesina'dan birçok tüccar ziyaret eder. Bu şehir hem batılı tacirlerin uğradığı bir Pazar hem de tacirler açısından bir korsan yatağı idi. Trabzon'a giden gemilerin uğrak noktası olmakla beraber, tacirler gerekli olan birçok malzemeyi buradan temin edebilirlerdi. Bu durumu fark etmiş olan Venedikliler ve Cenevizliler, Sinop'ta ticaret kolonileri oluşturmuşlardır. Cenevizliler burayı ele geçirmek için çok uğraşmışlar ancak başarılı olamamışlardır. İstanbul-Trabzon ve Anadolu Kırım arasındaki ticarete tacirlerin uğramak

---

³⁵⁸ Turnator, s.7, 8.

³⁵⁹ Koca, s.346

³⁶⁰ Polat, s.382.

zorunda kaldıkları bu şehrin Türklerin elinde kalması aldıkları vergilerle büyük kazanç sağlamalarına vesile olmuştur³⁶¹.

Avrupa içinde Kuzey denizlerinde ticaret X. yüzyılda gelişme gösterdi. Bu ticarete Avrupa gelişmiş, İskandinavya ve Baltık bölgesi ise gelişmekte olan bölge durumundaydı. Bu ticaret önceleri Vikinglerin şehirleri ve manastırları yağmalamaları ve çaldıkları malları pazarlarda ve panayırarda satmaya başladılar. Bunu daha gelişmiş olan batıdan kumaş gibi mamul ve şarap gibi lüks mallar talep etmeleri izledi. Batı Avrupa bunlara karşı balık, kürk, deri ve daha sonraları ise hububat, kereste ve demir gibi Kuzeyin ürünlerini elde etti.

Avrupa'da ticaretin X. ve XIII. yüzyıllarda birkaç kat arttığına şüphe yoktur. Kıyı ticaretine bağlı liman şehirlerinin büyümesi bunu en tipik örneğidir. Ayrıca panayır ve pazarların kurulması, ekonominin daha çok paraya dayalı hale gelmesi ve ticari metotlarda görülen bazı gelişmeler bu ticari büyümenin diğer göstergeleridir³⁶².

Ortaçağ toplumu temel olarak tarıma dayalı idi. Ancak sanayinin ekonomiye katkısı da önemli idi. IX. Yüzyıldan itibaren Avrupa'da sanayinin ölçeğinde iki önemli değişme ortaya çıktı. X. ve XII. yüzyıllar arasında sınaî faaliyetler giderek malikânelerden yani gelişen şehir merkezlerine kaydı. Üç yüz yıldan fazla devam eden bu dönemde madencilik ve taşocakçılığı gibi işin gereği icabı kırsal niteliğini devam ettiren bazı dallar dışında sanayi büyük ölçüde şehirlere özgü bir iktisadi faaliyet haline geldi. Öte yandan şehirlerde toplanan bu imalat faaliyetleri, artan ölçüde bu işleri tek geçim kaynağı olarak benimseyen ihtisaslaşmış kişilerce yapılmaya başlandı. Belirli sınaî faaliyet alanında uzmanlaşmış kişiler daha geniş bir Pazar için üretmeye başladılar. Özellikle dokuma sanayinde üretim artık uzak pazarlar için yapılıyordu. Pek çok durumda bu değişme, sanatkâr ve tüketici arasına tüccarın girmesini gerektirdi. Mesela dokuma sanayinde tüccar, hem üretici ile alıcı, hem de hammadde yetiştirici ile ipliğin ve nihai malın üreticisi arasına girerek üretim sürecinde önemli bir rol oynamaya başladı. Bu gelişmelere bir dizi ticari kurum ve düzenlemelerin ortaya çıkmasına yol açtı. Periyodik fuarlar ve düzenli pazarlar kuruldu. Giderek bunların yerini de sürekli işleyen şehir ticaret merkezleri aldı.

---

³⁶¹ Çiftçi, s.399.

³⁶² Güran, s.64. Charles, s.145.

İkinci önemli değişme sanayinin ölçeği ile alakalı idi. X. ve XI yüzyıllardan itibaren üretim hacmi genişledi. Tarımda daha geniş toprakların etkin bir şekilde işlenmesi kazanılan servetler, tüketim malları talebini artırdı³⁶³.

5.5.SARRAFLAR

Paraları tartar, değiştirir, değerlendirirdi, ödünç para alınır. Senetler serbestçe dolaşır. Sarraflık önemli bir iş haline gelmiş, bir meslek olmuştur. Ticaretteki gelişmenin iktisadi hayatın paraya ihtiyaç duymaksızın yürüdüğü eski doğal ekonomiyi nasıl değiştirdiğini gösterir. Böylece para kullanımı mal mübadelesini kolaylaştırdı, dolayısıyla ticareti teşvik etti³⁶⁴.

5.6.TİCARİ ANTLAŞMALAR

Ticari malların sınırlar dışında akışı bugün olduğu gibi o zamanda ancak milletlerarası ticari antlaşmalarla mümkündür. Bunun pek çok örneğini görmek mümkündür³⁶⁵.

Bizans İmparatorluğu savaşlarda elde ettiği başarı yada başarısızlıklar karşısında ticarete konu olan mallar talep edilmekte yada verilmekte idi. Abbasi halifesi Mehdi (781-782) oğlu Harun ile anlaşma yapmışlar ve anlaşmada Bizans, Abbasiye 70.000 dinar ödeyerek, ayrıca Harun'un isteği üzerine dönüş yolunda ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir pazara kurulmasını istemiştir. Devletler birbirleri ile mücadele halinde bulunsalar bile ticari hayat varlığının devam ettirmiştir³⁶⁶.

Bir başka örnek olarak ise Abbasi Halifesi Mutasım zamanında 837 yılındaki Amorion (Amuriyye) savaşında Bizans imparatoru yenilmiş ve ticari nitelikli bir anlaşma yapılmıştır. Buna göre, imparator halifeye altın işlemeli 40 kat ipek göndermiştir³⁶⁷.

İtalyan siteleri, hizmetlerini sunabilmek için Bizans devletine başvurdular. "Avrupa'da hiçbir ülke Doğu ürünlerini İtalya kadar fazla çeşitte ithal edemiyordu. Bunu çeşitli sebepleri vardı. Önce İtalya coğrafi konumu yüzünden Doğu ve özellikle Bizans imparatorluğu ile sıkı ilişkiler kurmuştu. İkinci olarak aşağı İtalya, Ravenna, Venedik Grek imparatorluğuna aitti. Bu komşuluk karşılıklı ilişkiler üzerinde büyük etkiler yapmış olmalıydı. 875'te Salerne, Gaete ve Amalfi prensleri Sarrasinlerle bir ittifak yaptılar ve onların desteği ile Roma ülkesini yakıp yıktılar. Amalfililerin 973'te Salerne'de

---

³⁶³ Güran, s.66.

³⁶⁴ Humbermon, s.31

³⁶⁵ Koca, s.346.

³⁶⁶ Avcı, s.92. Diehl, s.68,69.

³⁶⁷ Avcı, s.99.

imzaladıkları bir ticaret anlaşması, bu denizci halkın Mısır'a gidip geldiğini gösteren bir delildir³⁶⁸.

IX. yüzyılda Rus diye adlandırılacak olan Vareg tüccarları da Kuzey Avrupa'dan Don, Volga ve Dinyeper üzerinden Konstantinopolis'e inerler (860) ve X.yüzyılda çeşitli ticari anlaşmalardan yararlanırlar³⁶⁹.

Geçim biçimi hayvancılığa dayanan Türkmenlerde, üretmedikleri ürünlerin bir kısmını aynı ya da nakdi olarak yerleşiklerden satın aldıkları için, onlarla olan ticari ilişkilerine özel önem veriyorlardı. Dolayısıyla barış döneminde yerleşiklere yaklaşarak ortak bir hayat oluşturuyorlardı. XII yüzyılın ortalarına gelindiğinde Beyşehir Gölü civarındaki yerleşik ahali ile "Konya Türkleri" arasında ticari ilişki "aile ve din bağlarından" daha kuvvetli bir hal almıştı. Bu duruma yarımadanın her yerinde rastlamak mümkündür³⁷⁰.

Selçuklularla aynı dönemde yarımada da hakimiyet mücadelesi veren bir başka güç olan Latinlerde vardır. Özellikle Venedikliler XI. Yüzyıldan beri Akdeniz ve Karadeniz ticaretine hakim olabilmek, Doğunun kıymetli emtiasını ucuza ve kolay yoldan temin edebilmek için, başta Bizans olmak üzere, batı Asya'daki siyasi güçlerle işbirliğin her türünü deniyordu. Sahil şehirlerini ele geçirip ticarete müdahale edecek konumuna gelince, bu kez Selçuklu devleti ile ilişkiye geçecektir³⁷¹.

Önemli ticari anlaşmalardan bir tanesi de Venediklilerle daha 1082'de Aleksios Komnenas'a (1081-118) yardım karşılığında Bizans ile yapmış olduğu bir antlaşma gereğince Antalya başta olmak üzere Bizans'ın hakim olduğu sahillerde, adalarda ve şehirlerde büyük bir ayrıcalıklar elde etmişlerdir.

Bizans-Venedik antlaşması: Bizans memleketlerinde her türlü vergiden muaf olarak serbestçe ticaret yapabileceklerdi. Antlaşmaya göre Lazıkiye (laodic'e) ve Antakya'dan kıyı boyunca Kilikya'da Mamistra (Mopsueste), Adana, Tarse, Pamfilyada Antalya, kuzeye doğru Sakız, Efes, Foça(Foglia)'da biten bir hattan Yunanistan'a geçer. Burada bir dizi ticaret merkezlerini de aldıktan sonra Edirne, Apros üzerinden İstanbul'a kadar pek çok ticaret merkezinde istedikleri gibi ticari faaliyetlerini yürütebileceklerdi. Üstelik İstanbul'da Venedikliler özel bir mahalle tahsis edilecekti. Bizansın hâkimiyeti altındaki yerlerde yaşayan Venedik tebaası İmparatorluğun yargı yetkisi dışında kendi

---

³⁶⁸ Yerasimos, s.52.

³⁶⁹ Kaplan, s.53.

³⁷⁰ Polat, s.375.

³⁷¹ W. Heyd; Yakınoğu Ticaret Tarihi, Çev: Anver Ziya Karal, Ankara-1975, s.178.

kanunlarına göre yargılanma ve aralarındaki anlaşmazlıklar da özel mahkemeler kurma hakkı verilecekti ayrıca Venedik'i yüceltecek unvan ve bağışlarda verilecekti. Böylece Venedik Doğuda ilk müstemleke imparatorluğunu kurdu.

1082'de Anadolu'nun büyük ir kısmı Türkler tarafından zapt edilmiş olmasına rağmen Venedikliler siyasi muhatap olarak Bizans'ı kabul ediyordu. Çünkü yarımadaının önemli liman şehirleri hala Bizans'ın hâkimiyeti altında idi³⁷².

Venedikliler, 1082'de elde ettikleri bu ayrıcalıkları korumak için Levant ticaretinden tamamen çekilinceye kadar elinden ne geliyorsa yapacaktır. Nitekim I. Manuel Komnenos (1143-1180) onlara bu önemli ticaret merkezinde serbestçe ticaret yapma hakkını, 1148 tarihli buyruğu ile tekrar tanıdı.

---

³⁷² Polat, s.376.

SONUÇ

Bizans İmparatorluğu olarak adlandırdığımız Doğu Roma İmparatorluğu, Miladi 375 yılında ortaya çıkan Kavimler Göçü sonucunda Roma İmparatorluğunun ikiye ayrılması ile beraber doğmuştur. Orta Asya'daki Türk kavimlerinin yerlerinden hareket etmelerinin sonucunda oluşan Kavimler Göçü bütün Avrupa'yı etkilemiş ve 375 yılında gerçekleşen bu hareketten sonra uzun süre Avrupa'da istikrar sağlanamamıştır. Üstelik bu durum Avrupa'da ortaya çıkan Germanler, Saksonlar, Slavlar gibi kavimlerin Doğu Roma İmparatorluğunu Batı'dan tehdit etmelerine sebep olmuştur. Nitekim Batı Roma İmparatorluğuna bağlı olan Doğu Roma İmparatorluğu kendisini bu akınlardan korumak için bu akınların yönünü Batı Roma İmparatorluğuna sevk etmiştir. Batı Roma 475 yılında yıkılışını gerçekleştirirken Doğu Roma 1100 yıl boyunca varlığını sürdürmeye devam edecektir.

Ortaçağ devletleri arasında en uzun ömürlü devlet olan ve bir çağın açılıp kapanmasına tanık olan Bizans İmparatorluğu kuruluşundan yıkılışına kadar coğrafi olarak dünyanın en önemli stratejik bölgelerine sahip olmuştur.

Bizans İmparatorluğunun merkezi olan Konstantinopolis, ülkenin en önemli coğrafi sahasına sahip olmakla beraber özellikle İmparator I. Justinianus döneminden itibaren ülkenin sınırları genişlemiştir. Ortaçağın en verimli topraklarını bünyesinde barındırmış buda Bizans'ın her dönemde düşman kazanmasına yol açmıştır. VI. Asırda Justinianus devlet son bir defa Roma'nın güzel devri gibi teşekkül etmiş ve Akdeniz yeniden bir Roma gölü olmuştur. VIII. Asırda "Isauriens" İmparatorlar, Puvatya'da Şarl Martel Hıristiyanlığı kurtardığı aynı devirde İslamiyet'in hamlesini kırmışlardır.

Helen ismini taşıyan eski Bizans, Avrupa ile Asya arasında bir bileşim noktasında Boğaziçi, Marmara Denizi ve Haliç'in teşkil ettiği yerde kurulmuş ve büyük bir şehir haline gelmiştir. Özellikle bu şehrin bulunduğu coğrafi konum nedeniyle Bizans İmparatorluğu X. yüzyıl sonlarına kadar Akdeniz, Ege, Marmara ve Karadeniz arasında gerçekleşen ticari faaliyetleri kontrol altında tutmuştur.

X. Asırda Makedonya hanedanı hükümdarları, muzaffer ordularını Suriye'ye kadar götürerek, Tuna'da Rusları ezerek, Bulgar Çarlarını kurduğu krallığı kan içersinde bırakarak Bizans'ı Şarkın muazzam devleti yapmışlardır. İmparatorluk en geniş sınırlarına II. Basileios zamanında ulaşmıştır. Bu zaman diliminde Güney'de Antalya ve oradan

Mısır'a, Doğuda Kafkasya ve Ermenistan'a, Batı'da Güney İtalya ve İspanya'ya kadar uzanan toprakların sahibi olan Bizans İmparatorluğu II. Basileios'un ölümü ile başa geçen Komnenoslar Hanedanı ile birlikte hızlı bir duraklama devresine girmiştir.

Komnenoslar Hanedanı ile başlayan duraklama devresi Angeloslar ve Laskarisler Hanedanları ile beraber hızlanmıştır. Nitekim Paleoligoslar Hanedanı ile beraber Eski Doğu Roma İmparatorluğundan geriye sadece Anadolu'nun kuzeybatısı, Trakya, Makedonya'nın bir bölümü, önemli Thessalonika sitesi ve Boğazlar kalmıştır.

Bizans İmparatorlarının sonuncusu olan XI. Konstantinos dönemiyle birlikte artık Bizans İmparatorluğunda coğrafi sınır olarak Bizans surlarının içi olan Konstantinopolis şehriyle sınırlı kalmıştır. II. Mehmed'in Osmanlı Devletinin başına geçmesi ile beraber Bizans İmparatorluğunun artık ömrünü tamamlama zamanı gelmiş 1453 yılında Bizans İmparatorluğu her yönden olduğu gibi coğrafi olarak da Osmanlı Devletinin eline geçmiştir. Bu şekilde ömrünü tamamlamıştır. İbn Haldun'un dediği gibi "Devletler doğar, büyür ve ölür".

Bir devleti güçlü ve otoriter kılan unsurların başında ekonomi ve ordu gelmektedir. Devlet bu iki unsurun gücü oranında kendini koruyabilir ve hayatta kalabilir. Birbirine sıkı sıkıya bağlı olan bu unsurlardan birinde meydana gelen bozulma aynı anda diğerini de etkilemekte ve bunun sonucunda devlet zaafa düşmektedir. Ekonomi denilince akla ilk gelen ticarettir.

Ticaret, insanlık tarihi ile beraber başlayan ve insanlık tarihi ile beraber gelişimini sürdüren ekonomik faaliyetler çerçevesinde gelişme imkânı bulan bir olgudur. Paranın icadı ile birlikte ticaret daha da pratikleşmiş, ticarete konu olan ürünlerin sayısında büyük bir artış olmuştur. Bizans İmparatorluğunda kuruluş döneminden itibaren önemli bir olgu olarak gelişen ticaret özellikle imparatorluğun en kuvvetli olduğu dönemlerde ekonominin ve paranın değer kazanmasında en büyük unsur olmuştur. Bizans İmparatorluğunun ilk yılları olan IV. asırdan itibaren Batı'nın mühim yerlerine yerleşen Doğu halkları yerleştikleri bölgelerde kendi kültürlerini korumayı başarmışlardır. Adet ve karakterlerini korumayı başarmış olan bu halklar yerleştikleri yerlerde mühim ticaret merkezleri kurmayı da becermişlerdir. Doğudan getirdikleri pamuk ve ipekli kumaşlar, fildişi eşyaları, mine işleri, kuyumcu işleri vb. gibi işler ile Bizans İmparatorluğunun yerli sanat ürünleri üzerinde kuvvetli etkiler bırakmışlardır. Doğunun bütün bu bezeme şekilleri bu sayede Batı'ya taşınmıştır.

Klasik dönem olarak adlandırılan, değerli madenlerin kıt ve bunları kontrol edenin etkin olduğu Ortaçağ ekonomisinin hüküm sürdüğü bu dönemde Bizans İmparatorluğu dünya ekonomisinin güçlü ve etkin bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ticari anlamda genel olarak Bizans İmparatorluğu kurulduğu andan itibaren dünya ticaretinin önemli bir parçasıdır. Coğrafi konum nedeniyle daha ilk dönemlerden itibaren İstanbul, Trabzon, Urfa, Selanik, Antakya, Alanya ve Antalya gibi şehirler önemli ticaret merkezleri halini almışlardır.

Bizans İmparatorluğunun iktisat sisteminin iki önemli ana kaynağı vardır. Biri Roma İmparatorluğu diğeri ise Anadolu'dur. Anadolu yarımadası Asya'yı Avrupa'ya bağlayan, tabii kaynakları zengin iklimleri az çok farklı bölgelerden oluşan bir transit ticaret bölgesidir. Anadolu, ırmak havzalarında ve sulama imkânları doğduğunda kurak yerlerinde ziraat yapılan verimli topraklara sahip olmasına rağmen çağlar boyunca değişmeyen bu temel özelliğe sahip olmuştur.

Bizans İmparatorluğunun iktisat sisteminin oluşumunda ilkeler ve kanunlar açısından Roma ekonomisinin büyük önemi vardır. Bizans İmparatorluğunun bu devletin mirasçısı olduğu inkâr edilemez. Bizanslılar kendilerini Roma'nın devamı olarak gördükleri için "Imperium Romanum" dedikleri gibi, "Romaio" veya kültürel kökenleri itibariyle "Graikos (Grek)" adını vermişlerdir. Farklı etnik unsurları Romalılık fikri altında birleştirmeye çalışmışlardır.

Bizans İmparatorluğunun coğrafi konumu içerisinde ticari yapısına bakıldığında Avrupa, Asya ve Afrika gibi kıtaların en önemli buluşma noktasında olduğu için her dönemde önemli bir ticaret merkezi konumunda olan bir imparatorluk olmuştur. İmparatorluk bu ticari üstünlüğünü XII. yüzyıla kadar koruyabilmiştir. Prensip itibariyle ithal tehdidi ülkede yok gibiydi. Piyasalardaki mal bolluğunu sağlamak için ithalat teşvik edilmiştir. Dış ticarete dört tür malın ihracı genellikle yasaktı. Bunlar kıymetli madenler, temel gıda maddeleri, savunma araçları ve sanayi hammaddeleri idi.

XI. Yüzyılın ortalarında Doğu Akdeniz dünyasının huzuru uzun yıllar için emniyet altına alınmış görünüyordu. Bu bölgede iki büyük devlet olan Bizans ve Fatımiler iyi ilişkiler içerisinde idi. Konstantinopolis ve Kahire hükümetlerinin tek ortak düşüncesi Türklere karşı önlem almaktı. Bu dönemde dünyanın her yerinden İtalya'dan, Rusya'dan, Mısır'dan ve Uzakdoğu'dan gelen tacirler Konstantinopolis sanayisinin lüks mallarını kapışmak için bu şehre geliyorlardı.

Bizans İmparatorluğu özellikle XI. yüzyılın sonlarından itibaren Türk ve Müslüman unsuruna karşı savaş alanlarında aldığı yaraları sarmak ve Haçlı Seferlerinin kendi bünyesinde açtığı yaraları kapatmak maksadıyla Venedik, Ceneviz, Piza gibi İtalyan deniz devletlerinden sürekli borç almış. Bu borçları geri ödeyemediği için bu tüccarlara kendi toprakları içinde çok geniş imtiyazlar verilmiş, Akdeniz'deki ticaret üstünlüğünü İtalyan devletlerine kaptırması Bizans İmparatorluğunda bu yüzyıl itibariyle ticari hayatta büyük bir gerilemenin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Bu tüccarlar o kadar ileri gitmişlerdi ki imparatorluğun ticari alanda can damarı olan Konstantinopolis şehri dâhil olmak üzere birçok Bizans şehrinde küçük devletçikler gibi teşkilatlanmışlar ve bu şehirdeki ticari hayatta en büyük söz sahibi kişiler konumuna geçmişlerdir.

Bizans Venediklilere verdiği ticari imtiyaz daha sonraki her Bizans hükümdarı tarafından biraz daha genişletilmek suretiyle verilmeye devam etmiştir. İlk defa XI. Yüzyılın sonlarına doğru verilmiş olan bu imtiyaz daha sonra sürekli hale gelmeye başlayacak ve devletin yıkılışına kadarda genişletilmek suretiyle devam edecektir.

Tarihin hiçbir döneminde siyasi ve iktisadi olaylar birbirinden bağımsız olarak cereyan etmemiştir. Bu nedenle Bizans İmparatorluğunun bu son devirlerindeki siyasi olayları ile ticari faaliyetleri arasında bir bağ olduğunu göz ardı etmekte mümkün olmamıştır.

Kapitülasyonlar temel dış politika aracı olarak karşımıza çıkmış, ancak zamanla kontrol edilemez bir biçimde ekonominin sömürü aracı haline gelmiştir. Bu beraberinde siyasal olarak bağımlılığı ve sömürülmeyi getirmiştir.

Bizans İmparatorluğu kapitülasyon politikası ile mali, iktisadi ve siyasi amaçlar güdüyordu. Mali amaçlar transit ve dış ticaretten gümrük vergileri alarak hazineye katkı sağlamak, bunun yanında iktisadi amaç olarak ticareti mümkün olduğu kadar Akdeniz havzasında tutmaya çalışmaktı. Siyasi amaç ise Bizans İmparatorluğunun kendi çıkarları için Batılı devletlere imtiyazlar vererek bunları birbirine karşı kullanmaktır. Bizans İmparatorluğu kapitülasyonları XI. Yüzyıldan itibaren bir silah olarak kullanmaya başladıysa da zamanla sistem kendi aleyhlerine işlemeye başladı. Devlet zayıflayınca kapitülasyonlar karakter değiştirerek Bizans ülkesinin hammadde alım ve mamul madde sürüm sahası olmasını sağlayıcı politikalar izlemeyi yoğunlaştırmışlardır.

Bizans İmparatorluğu Doğu-Batı ekonomilerini birbirine bağlayan İpek ve Baharat yollarının Akdeniz'e ulaştığı bölgede bulunuyordu. Bu konumun gereği olarak dış ticaret ve transit ticaret teşvik edilmiştir. Bu yollardan elde edilen gümrük gelirleri devlete önemli bir gelir kaynağı sağlıyordu. Bunun için ticaretin denetimi ve yol güvenliğinin sağlanması devletin sorumluluğu altında idi. Güvenli bir piyasa ortamının oluşmasını devlet bir görev olarak telakki etmiştir.

Dış ticarete devlet denetimi dışarıya altın ve gümüş çıkışının yasaklanması ve bunun için yabancı tüccarın yine mal ile ülkesine dönmelerinin sağlanması, bazı stratejik malların ihracının yasaklanması ve malların belli alanlara tahsis edilmesi şeklinde gözüküyordu.

Bizans İmparatorluğu, sanayi öncesi devletlerin özelliklerini taşımaktaydı. Temel enerji kaynağı insan ve hayvan gücüydü. Yönetim şekli mutlak monarşi olup, devletlerarası ilişkilerde din-siyaset ve evlilik üçgeni ile bağlar kurulmuştu. En güzel örneğini Bulgarlar ve Ruslarda görmek mümkündü.

XI. yüzyıla geldiğimizde Avrupa ticaret hacminde büyürken Bizans küçülme sürecini başlatmakta doğunun mallarını batıya taşımada araç konumunda iken zamanla bu özelliğini yitirmeye başlayacak zira Bizans artık küçülme sürecine girmiştir. XI. ve XII yüzyıla geldiğimizde Bizans Balkan yarımadasında çok küçük bir alan ile Anadolu yakasında ise Kocaeli yarımadası ve çevresi ile sınırlı kalmış. Önemli ticari merkezler Selçuklu Türkleri, Anadolu beylikleri ve Balkanlarda kurulmuş olan Yeni Slav devletlerin elinde kalmıştır. Ancak her şeye rağmen iki kıtayı birbirine bağlayan bu noktada olması onun yıkılışına kadarki önemini her zaman korumasında yol açmıştır. Bizans, Romanın varisi olarak görülüş ve İstanbul ile sınırlı kaldığı zaman bile bu özelliğini devam ettirmiştir.

Akdeniz bir Roma gölü idi, yine aynı şekilde Karadeniz, ve Ege Denizi de bir Roma gölü idi küçülme gerçekleştikçe bu denizleri başka devletlerle paylaşmak zorunda kalacak, yada ticari imtiyazlar vererek ve kendi bayrağı ile ticaret yaptırarak siyasal anlamda var olan ama gerçekte artık ulusal denizlerinde dahi gemi dolaştıramayan bir devlet olacak kendi iç ve dış sularında Bizans bayraklı olan ama kendi donanması olmayan gemiler dolaşacak bunlar İtalya devletleri denilen Venedik, Ceneviz ve Amalfiler olacaktır.

İstanbul ile Batı arasındaki yaklaşma işin sonunda İstanbul için bir zayıflama ve tehlike getirmekte idi. Denizlerde Venediklilerle yapılan ittifak pahalıya mal olmakta ve Papalığa yaklaşma politikası da tam bir başarısızlıkla sonuçlanmaktadır.

Bizans imparatorluğu, Avrupa ile Asya'nın buluştuğu noktada, dñnyanın merkezinde bulunduğundan dñnya ticaretini kendi ayaklarına gelmesini bekliyordu. Hiçbir zaman kapitalizmin ve piyasa ekonomisini karmaşıklıklarında ustalaşamadılar.

Tezimiz Bizans tarihi araştırmalarında yapılan çalışmalara sadece bir ön ayaktır. Yaklaşık 11 asır varlığını sñrdüren bir imparatorluğun ticaretini bir çalışmada ele almak mñmkñn değildir. Amacımız daha sonra yapılan çalışmalara bir temel oluşturmaadır.

BİBLİYOGRAFYA

- AĞAOĞULLARI, M. Ali –Levent KÖKER; *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, İmge Kitabevi, İstanbul–2001.
- ANDRE, Louis; *Ekonomik Tarih (Eski Zamanlardan Genel Harbin Sonuna Kadar)*, Çev:Ziya Karamürsel, İstanbul-1938.
- AVCI, Asım; *İslam-Bizans İlişkileri*, İstanbul–2003.
- BAILLY, Auguste; *Bizans Tarihi*, C. I-II, Çev: Haluk Şaman, Tercüman Yay., ?
- BAKIR, Abdulhalik; *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler*, I., Ankara-2004.
- BARKAN, Ömer Lütfi; *İktisat Tarihi (Ders Notları)*, Kitap II, İstanbul–1957.
- BARKER, Ernest; *Bizans'ın Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü*, Çev: Mete Tunçay, İmge Kitabevi, Ankara–1995.
- BAŞTAV, Şerif; “Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşunda Bizans ve Avrupa”, *XIII. T.T.Kongresi*, C.III., T.T.K. Yay., Ankara-2000, s.11-16.
- BAYKARA, Tuncer; *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş*, Ankara–1988.
- BEKİN A. Rıza; *İpek Yolu*, Ankara–1981.
- BERBERIAN, H. “Stanbol (İstanbul) kelimesinin Etimolojisine Dair Bir Deneme”, *İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi*, 6/9, İstanbul–1954, s.187-192.
- BERKTAY, Halil; “Vizörden Bizans: haritalarla Düşünmek”, *Cogito*, S.17, Yapı Kredi Yay., İstanbul-1999, s.68-112.
- BERL, Emmanuel; *Attila'dan Timur'a Avrupa ve Asya*, Çev: Gülseren Devrim, İstanbul–1999.
- BLOCH, Marc; *Feodal Toplum*, Çev: M.Ali Kılıçbay, Gece Yay., İstanbul-1995.
- BRADUEL, Fernard; *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Çev: M. Ali Kılıçbay, C.I., İstanbul-1989.

- CANBEK, Ahmet; *Kafkasya'nın Ticaret Tarihi Eskiçağlardan XVII. Yüzyıla Kadar*, İstanbul-1978.
- CHARANIS, Peter; “Bizans İmparatorluğunun Çöküşündeki Ekonomik Faktörler, Çev: Melek Delilbaşı, *Belleten*, XLVIII/191-192, T.T.K. Yay., Ankara-1984, s.523-535.
- CHAUNU, Pierre; *Aydınlanma Çağı Avrupa Uygarlığı*, Çev: M. Ali Kılıçbay, Dokuz Eylül Yay., İzmir-2000.
- COCO, Carlo; “Konstantinopolis'teki Venedik Topluluğu”, Çev: Mahmut H. Şairoğlu, *Erdem Dergisi*, 7/23, T.T.K. Yay., Ankara-1990, s.665-685.
- ÇELİK, Aydın; “Fatımiler Döneminde Mısır'ın Ticari Münasebetleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.135, İstanbul–2001, s.145–154.
- ÇİFTÇİ, Cafer; “XIV. Yüzyılda Anadolu'da Uç Beyliklerinin Siyasi ve İktisadi Faaliyetleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.10, Yeni Türkiye Yay., İstanbul-1999, s. 393-404.
- DEMİR, Mustafa; “Türkiye Selçuklu İktisadi Gelişimi İçinde Karadeniz Ticaret Yolu”, *Anadolu'da Tarihi Yollar ve Şehirler Semineri ((21Mmayıs 2001) Bildiriler, İ.Ü.E.F. Tarih Araştırmaları Merkezi*, İstanbul–2001, s.15-26.
- DEMİRKENT, Işın; “1071 Malazgirt Savaşına Kadar Bizans'ın Askeri ve Siyasi Durumu”, *Tarih Dergisi*, s.133–146.
- DEMİRKENT, Işın; “Bizans” Maddesi, *D.İ.A.*, C.6, İstanbul-1992, s.233-244.
- DEMİRKENT, Işın; “XII. yüzyılda Bizans'ın Ege Bölgesinden Güneye İnen Yolları Hakkında” *Anadolu'da Tarihi Yollar ve Şehirler Semineri ((21 Mayıs 2001) Bildiriler, İ.Ü.E.F. Tarih Araştırmaları Merkezi*, İstanbul–2001 s.1-14.
- DİEHL, Charles; *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev: Cevdet R. Yularkıran, Kanaat Kitabevi, İstanbul–1939.

- EBİSEL, Arslan; *Dünya Ticaret Yolları, Dünya Ticaret Yolları Etrafında Cereyan Eden İktisadi ve Siyasi Mücadeleler*, İstanbul-1943
- ERAVŞAR, Osman; “Ortaçağ Anadolu Kentleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.10, Yeni Türkiye Yay., İstanbul-1999, s.333-343.
- ERDEMİR, Hatice Palaz; VI. Yüzyıl Bizans Kaynaklarına Göre Göktürk-Bizans İlişkileri, *Arkeoloji ve Sanat Yay.*, İstanbul-2003.
- EYİCE, Semavi; “Türkiye’de Bizans Sanatı”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, C.III., İstanbul-1982, s.513-564.
- GIBBON, Edward; *Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, Bizans, C.4, 5, Kitap 2, Çev: Asım Baltacıgil, Arkeoloji ve Sanata Yay., İstanbul-1995.
- GRANT, Michael; *Roma’dan Bizans’a İ.S. Beşinci Yüzyıl*, Çev: Z. Zühre İlgelen, Homer Kitabevi, İstanbul–2000.
- GÜÇLÜAY, Sezgin; Selçuklular Döneminde Ortadoğu’da Ticaret (XI-XIII. Yüzyıllar) , (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Elazığ-1999.
- GÜÇLÜAY, Sezgin; “Anadolu Selçuklu Devletinin Ticaret Politikası”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.10, Yeni Türkiye Yay., İstanbul-1999, s.365-372.
- GÜRAN, Tefik; *İktisat Tarihi*, İstanbul–1988.
- HEATON, Heabert; *Avrupa İktisat Tarihi*, Çev: M. Ali Kılıçbay-Osman Aydoğmuş, Ankara–1985.
- HEYD, W.; *Yakındoğu Ticaret Tarihi*, Çev: Enver Ziya Karal, Ankara-2000.
- HUMBERMON, Leo; *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, Çev: Murat Belge, Ankara–1982.s.23
- KAEGI, Walter E.; *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, Çev: Mehmet Özey, Kaknüs yayınları, İstanbul–2000.
- KAPLAN, Michel; *Bizans’ın Altınları*, Çev: İhsan Batur, Yapı Kredi Yay., İstanbul-2001.

- KELEŞ, Bahattin; “Anadolu’da Gelişen Bazı Önemli Ticaret Merkezleri”, *Anadolu’da Tarihi Yollar ve Şehirler Semineri (21 Mayıs 2001) Bildiriler, İ.Ü.E.F. Tarih Araştırmaları Merkezi, İstanbul-2001*, s.27-35.
- KOCA, Salim; “Türkiye Selçuklu Sultanlarının İzledikleri Ekonomik Politikalar, *Türkler Ansiklopedisi*, C.10, Yeni Türkiye Yay., İstanbul-1999, s.344-353.
- KORDATOS, Yannis; *Bizans’ın Son Günleri*, Çev: Muzaffer Baca, Alkım Yay., İstanbul-1999.
- KRAMERS, J. H.; *İslam Medeniyeti Tarihinde Coğrafya ve Ticaret*, Çev:Ömer Rıza, Asar-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, 1352 H.-1934 M.
- LEMERLE, Paul; *Bizans Tarihi*, Çev: Galip Üstün, İletişim Yay., İstanbul-2004.
- MEZ, Adam; “Orta Zaman Türk-İslam Dünyasında Deniz Nakliyatı”, Çev Cemal Köprülü, *Ülkü Dergisi*, C.11, Mart-1938, s.10-20.
- McEVEDEY, Colin; *Ortaçağ Tarih Atlası*, Çev: Ayşen Anadol, Sabancı Üniversitesi Yay., İstanbul-2004.
- NICOL, Donald M.; *Bizans-Venedik, Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, Çev: Gül Çağalı Güven, Sabancı Üniversitesi Yay., İstanbul-2000.
- OSTROGORSKY, George; “Bizans İmparatoru ve Hiyerarşik Dünya Düzeni”, Çev: Özden Arıkan, *Cogito*, S.17, Yapı Kredi Yay., İstanbul-1999, s.51-67.
- OSTROGORSKY, George; *Bizans Devleti Tarihi*, Çev: Fikret Işıltan, T.T.K. Yay., Ankara-1999.
- ÖZTÜRK, Mustafa; *Tarih Felsefesi*, Elazığ-1999.
- PATLAGEAN, Evelyne; “Yoksullar”, Çev: Elif Özşaran, *Cogito*, S.17, Yapı Kredi Yay., İstanbul-1990, s.127-160.

- PIRENNE, Henri; *Ortaçağ Kentleri Kökenleri ve Ticaretin Canlanması*, Çev: Şadan Karadeniz, İletişim yay., İstanbul-1994.
- PIRENNE, Henri; *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Çev: Uygur Kocabaşoğlu, Alan Yay, İstanbul.
- PROKOPIUS; *Bizans'ın Gizli Tarihi*, Çev: Orhan Duru, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul-2001.
- POLAT, M. Said; "Selçuklu Türk İyesi'nde Ticaret", *Türkler Ansiklopedisi*, C.10, Yeni Türkiye Yay., İstanbul-1999, 375-384.
- RAMSAY, W. M.; *Anadolu'mun Tarihi Coğrafyası*, Çev: Mihri Pektaş, M.E.B. yay., İstanbul-1960.
- SEDİLOT, Rene; *Dünya Ticaret Tarihi, Değiştokuştan Süpermarkete*, Çev: Esat Mermi Erendor, İstanbul-1983.
- SEIDLER, G. L.; *Bizans Halk Hareketlerinin İdeolojik Kökenleri*, Çev: Mete Tunçay, Özne Yay.İstanbul, ?.
- SEIGNOBOS, Charles; *Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi*, Çev: Samih Tiryakioğlu, İstanbul-1960.
- TANİLLİ, Server; *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası*, C.II. Adam Yay., İstanbul-2000.
- TURANLI, Tufan; "Kaptan Georgios ve Gemisi", *Cogito*, S.17, Yapı Kredi Yay., İstanbul-1999s.226-234.
- TURNATOR, G. Ece; "Bizans Döneminde Konstantinopolis'in İaşesi", *Toplumsal Tarih Dergisi*, S.112, İstanbul-2003, s.6-9.
- UÇAR, Şahin; *Anadolu'da İslam-Bizans Mücadelesi*, İstanbul-1990.
- VRYONIS, Speros; "Bir Dünya Uygarlığı: Bizans" Çev: Zarife Biliz, *Cogito*, S.17, Yapı Kredi Yay., İstanbul-1999, s.37-48.
- YERASIMOS, Stefanos; *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye (Bizans'tan Tanzimat'a)*, C.I, Çev: Babür Kuzucu, Belge Yay., İstanbul-1995.
- YILDIZ, Hakkı Dursun; "Bizans Tarihi", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul-1982.

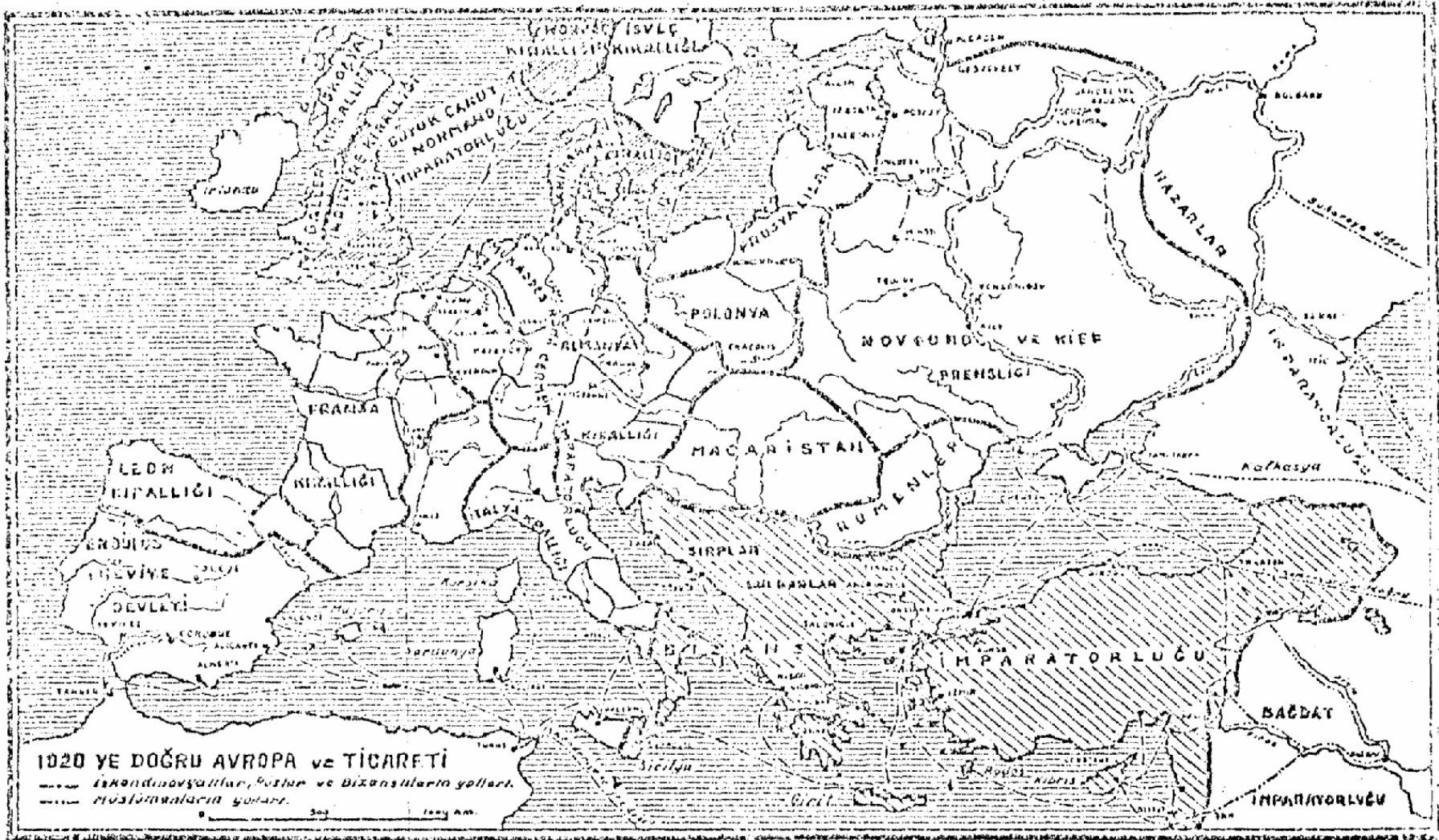
EKLER

Ek :1. 1020'ye Doğru Avrupa ve Ticareti

Ek:2. Makedonya Hanedanlığının Fetihleri Sonrası Ele Geçirilen Yerleri Gösteren
Siyasi Harita

Ek 3. İpek Yolu Haritası

Ek: 4. VIII-XI. Yüzyıllarda Abbasi-Bizans Sınır Haritası

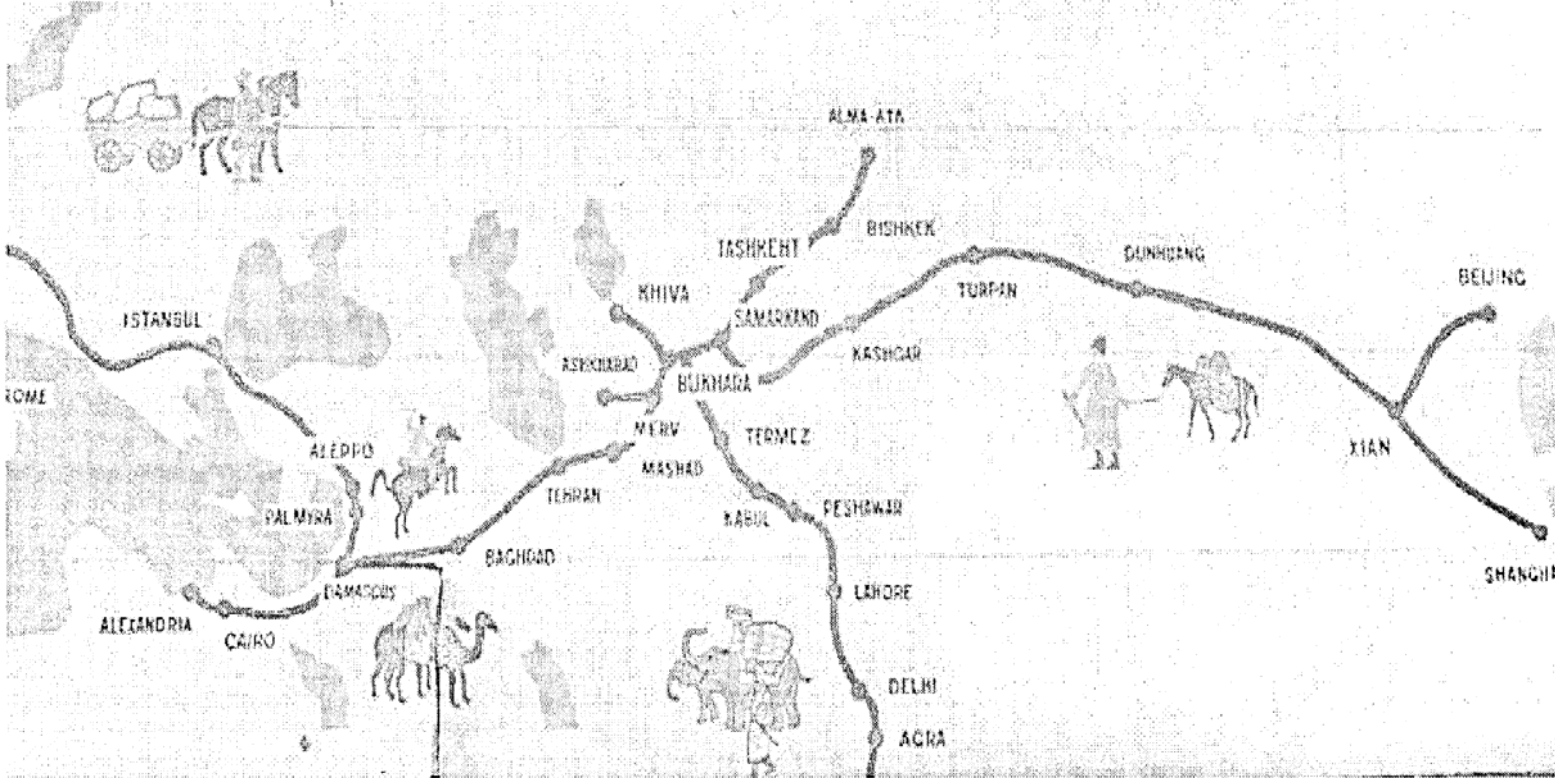

Ek :1 1020'ye Doğru Avrupa ve Ticareti (Kaynak: Barkan, s.66)

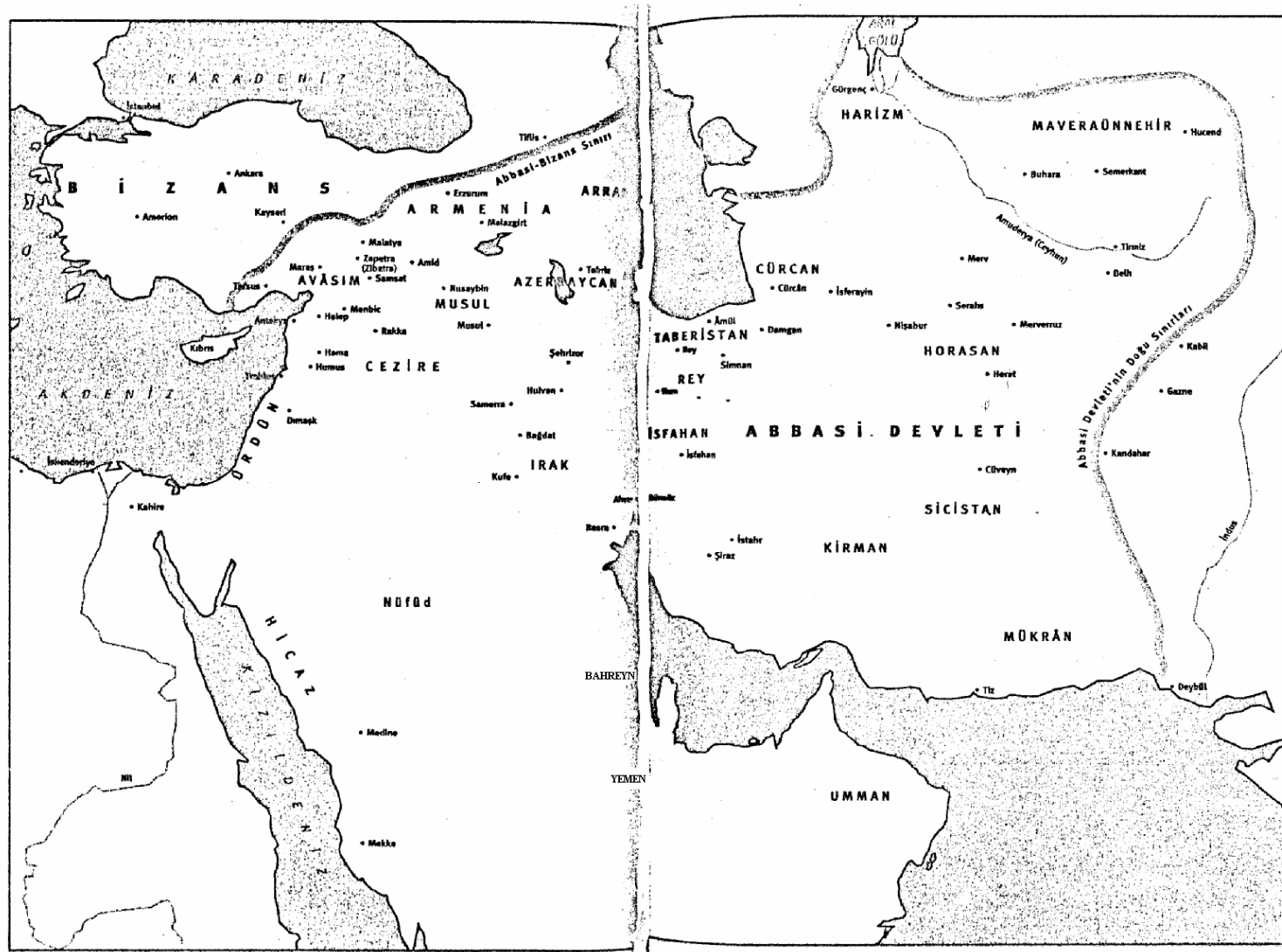

Ek:2. Makedonya Hanedanlığının Fetihleri Sonrası Ele Geçirilen Yerleri Gösteren Siyasi Harita (Kaynak: Lemerle, s.68)

Ek 3. İpek Yolu Haritası (www. vikiped/ipekyolu)

Ek: 4. VIII-XI. Yüzyıllarda Abbasi-Bizans Sınır Haritası (Kaynak: Avcı, s.6)